

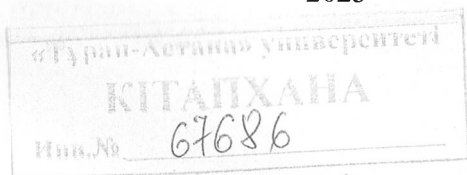
Нұрғалиева Ұ.С., Ахметова А.И.,
Гарбер А.И., Байбекова М.М.

**ТҰЛҒАНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИАГНОСТИКАСЫ**

Оқу құралы

Алматы
2023

ӘОЖ 159.9 (075.8)

КБЖ 88.3 я73

T85

*Абай атындағы ҚазҰПУ жанындағы ҚР БҒМ РӨӘК
«Педагогикалық ғылымдар» білім беру саласындағы
Оқу-әдістемелік бірлестігінің шешімімен 21.05.2021 жылы
бекітілді және басылымға ұсынылды, хаттама №3*

Пікір жазғандар:

Тоқсанбаева Н.К. - әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің доценті, психология ғылымдарының докторы,
Жиенбаева Н.Б. - Абай атындағы Қазақ Ұлттық университетінің профессоры, педагогика ғылымдарының докторы.

T85 Тұлғаның психологиялық-педагогикалық диагностикасы:
*Оқу құралы. Нұрғалиева Ұ.С., Ахметова А.И., Гарбер А.И.,
Байбекова М.М. – Алматы: ЖШС "ЛАНТАР BOOKS", 2023.
– 331 б.*

ISBN 978-601-361-287-4

Оқу құралы тұлғаның психологиялық-педагогикалық диагностикасын жүргізудің және интерпретациялаудың мақсатын, міндеттерін, әдістерін және тәсілдерін қамтиды; диагностикалық процестің барлық қатысушыларының өзекті сұраныстары мен қажеттіліктеріне сәйкес негізгі категориялары мен ұғымдарын ашады, тұлғаның психологиялық-педагогикалық диагностикасының өзекті салалары, білім алушылардың теориялық білімдерді игеру дәрежесін анықтау материалдары, білім беру саласында психологиялық-педагогикалық диагностиканы жүзеге асыру бойынша практикалық дағдыларды бекіту материалдарын қамтиды.

Оқу құралы «Тұлғаның психологиялық - педагогикалық диагностикасы» пәнінің шеңберінде 6B011-7M011-«Педагогика және психология» білім беру бағдарламалары бойынша оқитын студенттер мен магистранттарға, оқытушыларға және мектеп мұғалімдеріне арналған.

ӘОЖ 159.9 (075.8)

КБЖ 88.3Я73

ISBN 978-601-361-287-4

© Нұрғалиева Ұ.С., Ахметова А.И.,
Гарбер А.И., Байбекова М.М., 2023
© ЖШС "ЛАНТАР BOOKS", 2023

Мазмұны

АЛҒЫ СӨЗ	4
I тарау. ТҰЛҒАНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИАГНОСТИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ- ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	6
Өзін-өзі бақылау сұрақтары	41
II тарау. МҰҒАЛІМНІҢ ЖЕКЕ ЖӘНЕ КӘСІБИ ДАМУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИАГНОСТИКАСЫ	67
Өзін-өзі бақылау сұрақтары	118
III тарау. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛА ТҰЛҒАСЫНЫҢ ТҰТАС ДАМУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИАГНОСТИКАСЫ	119
Өзін-өзі бақылау сұрақтары	180
IV тарау. КІШІ ЖАСТАҒЫ ОҚУШЫ ТҰЛҒАСЫНЫҢ ТҰТАС ДАМУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИАГНОСТИКАСЫ	182
Өзін-өзі бақылау сұрақтары	236
V тарау. ОРТА БУЫН ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТҰТАС ДАМУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИАГНОСТИКАСЫ	238
Өзін-өзі бақылау сұрақтары	269
VI тарау. ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТҰТАС ДАМУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИАГНОСТИКАСЫ	271
Өзін-өзі бақылау сұрақтары	326
ГЛОССАРИЙ	327
ҰСЫНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ	330

АЛҒЫ СӨЗ

Бүгінгі таңда педагогика мен психологиядағы тұлғаға бағытталған гуманистік тәсіл білім беру мен жалпы қазіргі қоғам алға қойған өзекті педагогикалық мақсаттар мен міндеттерді сәтті шешу үшін өте маңызды.

Жақында психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде оқушының жеке басына да, мұғалімнің жеке басына да тұлғаға бағытталған гуманистік көзқарасты білім беру тәжірибесінде қолдануға арналған теориялық және қолданбалы зерттеулерді жиі кездестіруге болады. Білім беру практикасында оқушының немесе мұғалімнің жеке басына көбірек көңіл бөлу тұлғаға бағытталған гуманистік тәсіл аясында жұмыс істей алатын мамандарға деген қажеттілікті едәуір арттырады.

Дәл осы мамандар (мұғалімдер, тәрбиешілер, әлеуметтік педагогтар, психологтар) білім берудің қазіргі заманғы міндетін – оқушылардың жеке басы мен даралығын дамыту, оқушылардың, мұғалімдердің дамуын, өзін-өзі дамытуын және жеке әлеуетін іске асыруды қамтамасыз ететін жағдайлар жасау міндетін шеше алады.

Сонымен қатар, мұғалім әрдайым оқушыларды оқытудағы қиындықтардың себептерін анықтауға, олардың жеке дамуындағы немесе мінез-құлқындағы қиындықтарды жеңуге, әртүрлі тұрмыстық және өмірлік жағдайларды шешуге психологиялық көмек көрсетуге және т. б. мүмкіндік пен қажетті дағдыларға ие бола бермейді. Осыған байланысты қазіргі заманғы білім беру мекемелерінде: педагог-психологтар, әлеуметтік педагогтер және мектеп психологтары ерекше сұранысқа ие болды.

Демек, бұл білім беру мекемесінің түріне қарамастан, психологтардың жұмысындағы басты міндеттердің бірі болып табылатын оқушы мен мұғалімнің жеке басына тұлғаға бағытталған гуманистік көзқарасты жүзеге асыру. Жоғарыда аталған тапсырманы орындау үшін маман жеке тұлғаның психологиялық-педагогикалық сипаттамаларын және оқушылар мен мұғалімнің даралығын,

педагогикалық жүйенің даму заңдылықтарын және оны тұтастай басқаруды білуі керек.

Басқаша айтқанда, педагог-психолог оқушылар мен мұғалімнің жеке басының жұмыс істеуі мен дамуы жүзеге асырылатын оқыту мен тәрбиелеу жүйесінің психикалық, әлеуметтік-психикалық және әлеуметтік көрсеткіштерін білуі тиіс.

Бұл міндетті жүзеге асыру үшін білім беру мекемесінің кез-келген түрінің педагог-психологы тұлғаға бағытталған гуманистік тәсілдің талаптарына сәйкес келетін оқушылар мен мұғалімдердің жеке басын психологиялық-педагогикалық диагностикалауды жүзеге асыра алуы керек.

Педагог-психологтың психологиялық-педагогикалық диагностика барысында алған нәтижелері педагогтерге оқушыларды оқытуда тұлғалық-бағдарлы тәсілдің мазмұнын, әдістері мен құралдарын таңдауда көмек көрсетуді жүзеге асыруға, сондай-ақ олармен жеке және мінез-құлықтық даму бойынша жұмыс жүргізуге мүмкіндік береді; білім беру процесінің барлық қатысушыларына және тұтастай алғанда, оқушылар мен педагогтердің жеке және тұлғалық-кәсіби қалыптасуы мен дамуының әрбір кезеңінде тұлғалық-бағдарлы консультация беруді жүргізуге мүмкіндік береді.

Ұсынылған оқу құралы оқырманды тұлғаның психологиялық-педагогикалық диагностикасын жүргізуге тұлғаға бағытталған гуманистік көзқарас шеңберіндегі авторлық әзірлемелермен, диагностикалық әдістердің жіктелуімен және білім беру практикасының әртүрлі салаларында психологиялық-педагогикалық диагностиканы ұйымдастыру технологиясымен таныстырады.

Авторлар осы оқу құралын жасауға қатысқан әріптестер мен студенттерге алғыс білдіреді.

І ТАРАУ. ТҰЛҒАНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИАГНОСТИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

1.1 Психодиагностика ғылым саласы және практикалық тәжірибе ретінде және оның қолдану салалары

Психодиагностика – бұл психология ғылымының негізгі облысы және психологиялық практиканың формасы. Жеке адамның жеке ерекшеліктерін тануға арналған әдістемелер жиынын өңдеу және қолдану. Басқа (техникалық, медициналық, педагогикалық кәсіби) диагностикалардан объектісі мен зерттеу әдістемелерімен ерекшеленеді.

Жалпы психодиагностика теориялық ғылым ретінде берік диагностикалық пікірлердің шығу заңдылықтарын және диагностикалық ой еңбектерінің ежесін қарастырады. Мұндай ереже кейде қарапайым, кейде өте күрделі болып келеді. Күрделі жағдайда диагностикалық көрсеткіштермен ерекше жұмыс жасауды қажет етеді, профильдерді стандартты түрде салыстыру, интегралды көрсеткіштер есебі, альтернативті диагностикалық байқаулармен салыстыру, экспертті өңдеу, болжам және оны алып тастау.

Психодиагностика теориялық пән болғандықтан психология ғылымының тиісті салаларымен тығыз байланысты. Мысалы, жалпы психодиагностика әлеуметтік және даралық психологиясымен, ал жеке психодиагностика медициналық, жас ерекшелік, әскери, сот, еңбек, спорт психологиясымен байланысты.

Теориялық психодиагностика психологиялық білімдердің 3 облысын қамтиды.

1) берілген құбылыстарды түсіндіретін психологияның пәндік саласын

2) анықталар жағдайдағы даралық өзгешеліктерді өлшеу ғылымы – психометрика (психологиялық өлшеу)

3) психологиялық білімдерді пайдалану тәжірибесі.

Практикалық психодиагностика пайдалы дағдылар мен көрегендікті (интуиция), бай клиникалық және тұрмыстық тәжірибені, психодиагностикалық өлшеуіш құралдарды қарастырады. Практикалық психодиагностиканы тексеру, өткізуге басшылық жасай білу керек және жеке адамдардың көрсеткіштерін нормативпен салыстыра білуі керек. Мәселен, тексеру үстінде қоршаған орта жағдайынан сыналушы шошынып қалса, тексеру процесі үшін сарапшылық (экспертиза) мәнге айналып кетеді. Мұндай жағдайда сенімді қарым-қатынас барысында алынған нормадағы көрсеткіштер мен зерттеу барысында алынған көрсеткіштер сәйкес келмейді. Немесе, керісіншеоның бәрін психодиагност біліп қоймай, сыналушының жағдайы қалай қабылдағандығын анықтай білуі керек. Практикалық- психодиагностика, сондай-ақ клиентті тексерілуге түткі болған себептерді, оны қолдануға қажетті білімдерді, тексерілушінің жағдайын таразылай білу іскерлігін, тәрбиелеушіге өзі туралы деректерді хабарлаудағы біліктілікті сыналушыға еріксіз зиянын тигізер әрекеттерге, қимылдарға сезімталдықты, сұраныс жасағандарға деректер бере алу икемділігін қарастырады.

Психодиагностиканың теориялық пән ретіндегі негізгі міндеті, ғылыми түрде дәлелденген психодиагностикалық әдістерді қарастыру және теориялық құрылымдар мен ғылыми болжамдарды тексеру болып табылады. Практикалық психодиагностика кім және қалай психодиагностикалық мәліметтерді қолданатыны жағынан айрықшаланатын және сыналушы жағдайына килігу тәсілдерін тандаудағы психологтың жауапкершілігі қаншалықты екеніне байланысты көп міндеттер атқарады. Осыған байланысты психодиагностикалық жұмыстардың нәтижесін тәжірибе түрінде қолданудың бірнеше аймағын белгілеуге болады:

Психодиагностиканың қолдану салалары: психологиялық кеңес беру, психотерапия, экспертиза, кәсіби таңдау т.б.

Психодиагностикалық зерттеулердің нәтижелері клиникалық-кеңес беруде және психотерапиялық жұмыстарда кенінен қолданылады. Аталған жағдайда психодиагностиканың басты міндеті болып клиентте пайда болған нақты бір мәселенің себебін анықтау (туған-туысқандарымен қарым-қатынастағы келіспеушілік, қорқыныш, уайым, т.б.) және соларды шешуге мүмкіндік беретін әдіс-тәсілдерді таңдау саналады.

Нақтырақ айтқанда бұл сала практикалық психологияның дербес тәуелсіз саласы. 1951 жылы АҚШ-тағы психологтар конференциясында

«консультативті психология» терминінің пайда болуымен сәйкес келеді. Психологиялық кеңес – адамдарды толғандырып жүрген мәселелерді шешуде, ақыл-кеңес беру арқылы психологиялық көмек көрсету. Психологиялық кеңес алуға адам күнделікті өмірді кезедесетін мәселелермен бара алады. Мысалы: отбасылық, жеке басы, жұмыста, ұжымда т.б. Кеңес берушінің арнайы дипломы болады. Психологиялық кеңес берудің өзі жеке және топтық болып бөлінеді. Кеңес берушінің бөлмесі де арнайы жабдықталған болуы тиіс. Кеңес беруші ең бірінші танысудан бастайды.

Психотерапия (грек тілінен: psuche – жан, therapia – емдеу, күтім) қысқалау келген тар ұғымда адамды (пациентті) психологиялық әдістер арқылы әсер ете отырып емдеу, сауықтыру дегенді білдіреді. Кең мағынада алып қарасақ, психотерапия дені сау адамдарға (клиенттерге) психологиялық қиындық туғызатын түрлі ситуацияларда, сонымен қатар жеке бастық өмір сапасын көтеру қажеттігі туындаған жағдайларда психологиялық көмек көрсетуді білдіреді. Мұндай көмек негізгі 2 формада жүргізіледі: индивидуалды және топтық. Бірінші яғни индивидуалды түрі жеке консультация беруге бағытталған. Бірақ кейбір кезде жеке мәселені шешуде топты, яғни бірнеше адамды бірге консультациялау қажет.

Мысалы, жанұя немесе жанұялық мәселе бойынша жеке консультация. Топтық психотерапияның негізі – ойын, тренинг, дискуссиялар және басқа да жұмыс түрлері болып саналады. Қазіргі уақытта, осыған байланысты көптеген теориялық және методикалық негіздері бар. Топтық психотерапия адамның өзіндік ерекшеліктерін, қасиеттерін, қарым-қатынасын топтық үрдістер арқылы түсіндіреді. Ең бір белгілі әдістерінің қатарына психоаналитикалық, необихевиористік, когнитивтік, гуманистік, нейролингвистикалық бағдарламалау және т.б., түсініктер жатады. Бұлардың әрқайсысын қолдану әдетте белгілі бір психотерапевтік міндетті атқаруда адекватты болып табылады.

Психологиялық диагноз (грекше- анықтау)- психолог жұмысының соңғы қорытындысы, тұлғаның жеке психологиялық ерекшеліктерін анықтауға бағытталған, олардың актуалды жағдайын бағалауда, ары қарай дамуының жолын және кеңестерін, психодиагностиканың зерттеулерімен анықталады.

Психологиялық диагноз- нома және паталогия кезінде жеке психологиялық айырмашылықтарды жасау. Психологиялық диагноздың басты элементі әрбір жеке жағдайда, сыналушының тәртібінде көрінеді, олардың себебі неде. Психологиялық білімді жоғарлатуда «этиологиялық» элемент психологиялық диагнозда да мүмкін, қазіргі жағдайдағы практикалық жұмысқа қарағанда, соншалық маңызды емес. Бүгінгі жағдайда психодиагностика жолдарымен жеке психологиялық ерекшеліктерін зерттеуші оның себебін көрсете алмайды, жеке структуралық орны көрсетіледі. *Базалық деңгей* дегеніміз – біз диагностика жүргізетін сапаның зерттелуші популяцияның ішіндегі үлесін білдіреді. Диагностиканың дәлдігін жоғарылатуға өз үлесін қосатын *тесттің инкременттік валидтілігі* базалық деңгейге тәуелді. Басқаша айтқанда, тесттің валидтілігі мен базалық деңгейдің сәйкестілігі оны қолданудың қаншалықты ақталғандығын анықтауға мүмкіндік береді. А.Анастази нөлге немесе бірге жақын базалық деңгейде

тесттің инкременттік валидтілігі өте аз болғандықтан оны қолдану тиімсіз деп жазады: «Мысалы, егер клиникалық популяцияның 5 % бас миының органикалық зақымдануы болса, онда осы популяциядағы болжамның базалық деңгейі 5 %. Валидті тест диагностиканың дәлдігін арттырғанымен, егер базалық деңгей 0,50 жақын болса, онда одан ештеңе ұтпаймыз. Патологиялық жағдайдың өте сирек кездесетінін білдіретін төмен базалық деңгейде тесттің инкременттік валидтілігі түкке тұрғысыз болып қалады, оны қолдануға кеткен шығындар мен өндеуді ақтай алмаймыз» (Анастаси, 1982, кн.1, с. 157-158). Клиникаға тән қарқынды жеке-дара зерттеу кезінде селекция мен іріктеуде ерекше маңызға ие тесттің инкременттік валидтілігі өзінің қажеттігін жояды.

Алынған сандық нәтижелердің пайдалы екендігімен психодиагностика саласындағы көптеген мамандар келіседі. Алайда зерттеу нәтижелерін қалайша жалпылау керек деген қереғар көзқарастар туындайды.

Клиникалық тәсіл негізінен сапалық көрсеткіштерге сүйеніп, оларды толық қамтуға тырысады. «Субъективтік пайымдауға» және кәсіби тәжірибеге сену оның маңызды ерекшелігі.

Статистикалық тәсіл объективтік көрсеткіштерді, олардың мысалы, регрессия теңдігі немесе факторлық талдау түріндегі статистикалық өңделуін есепке алады. Субъективтік пайымдау рөлі едәуір төмендейді.

Осы саладағы жұмыстарды талдауға сүйене отырып, осындай пікірталастардың негізін салушы П.Мил клиникалық болжамға қарағанда статистикалық болжам анағұрлым тиімдірек деген тоқтамға келеді (20 зерттеуге шолу жүргізіледі, олардың біреуінен басқасы статистикалық тәсілдің пайдасына шешіледі). Ол кейінгі зерттеулермен де дәлелденді (Barenberg, 1961). Сөйтсе, диагностикалық нәтижелер көлемінің өсуі бастапқыда болжамның дәлдігінің артуына, соңынан кемуіне әкеліп соғады екен.

Клиникалық болжамның ең осал тұсы – бейнені тұтас көру мақсатында ұсақ, жекелеген бөлшектерді құрбандыққа шалуы.

Бірақ бұдан клиникалық тәсілді психодиагностикадан алып тастау деген қорытынды шықпайды. статистикалық тәсіл тұлғаны жан-жақты сипаттау, себеп-салдарлы байланыстарды және қатынастарды ашу міндеті қойылғанда клиникалық тәсілдің орнын баса алмайды. Тест қолдану тиімсіз болған жағдайларда клиникалық тәсілді басқамен алмастыру қиын. Өз жұмысында негізделмеген критерийлер бойынша тиімділікті бағалауды жүзеге асырған зерттеулерге сүйенген деп көрсеткен, П.Милдің көзқарасын сынаушылар статистикалық және клиникалық бағалауды жақтаушылар арасындағы кереғар пікірлерді одан сайын өршітті деп санайды.

Осындай диагностика дәрежесін Л.С. Выготский симптоматикалық немесе эмперикалық деп атады. Бұл диагноз белгілі симптомдар мен ерекшеліктерімен шектеледі, осыған орай практикалық шешім қабылданады. Л.С. Выготскийдің айтуы бойынша бұл нағыз ғылыми диагноз емес, себебі симптомдарды анықтау, автоматты түрде диагнозға әкелмейді. Бұл жерде психолог жұмысын, қайта өңдеу машинасымен ауыстыруға болады.

Психологиялық диагноздың дамуының екінші сатысы-этиологиялық диагноз, ол тек қана белгілі ерекшеліктеді (симптомдарды) айтпайды және оның пайда болу себебін айтады. Жоғарғы дәреже – типологиялық диагноз жалпы мәліметтің орны мен маңыздылығын анықтауда қорытындыланады, жалпы жеке тұлғаның динамикалық көрінісінде Выготскийдің сөзінде, диагнозда- жеке тұлғаның структурасы есте болу керек.

Диагноз болжаумен өте тығыз байланысты. Выготский бойынша болжау мен диагноз мазмұны ұқсас, бірақ болжау құрылысы ішкі даму процессінің логикалық дамуын, өткен мен қазіргінің даму жолдарын түсіне білуінде. Болжаудың бірнеше бөлек периодтарға бөліп, қайтадан ұзақ қадағалау қажет. Психологиялық диагноз

теориясының дамуы қазіргі жағдайда, психодиагностиканың ең басты мәселесі.

1.2 Жәсіби этикалық принциптер психодиагностиканың қысқашатарихы.

Диагностикалық әдістемелер көмегімен мағлұмат жинаудың алдында зерттелінуші жөніндегі объективтік және субъективтік көрсеткіштер кешенімен (сұхбат, ауру тарихы, басқа мамандардың шешімдері және т.б.) танысу кезеңі өтеді. Диаг-ностикалық әдістемелердің белгілі авторлары сыналушыны алдын ала мұқият зерттеуге, оның өткені мен бүгінгісін есепке алу қажеттігіне ерекше назар аударады. Осылайша, зерттеудің негізгі көрінісі туындайды.

Психодиагностикалық зерттеу үнемі «экспериментатор – сыналушы» өзара әрекеттесуші жүйесінен тұрады, әдебиеттерде осы жүйеге кіретін түрлі айнымалылардың ықпалын талдауға көп назар аударылады. Әдетте *жағдаяттық айнымалылар, зерттеулер мен тапсырмалардың айнымалы мақсаттары, зерттеуші мен сыналушының айнымалылары* болады. Бұл айнымалылардың мағынасы зор, ал олардың ықпалы зерттеулерді жоспарлау мен жүргізуде, алынған нәтижелерді өңдеу мен қолдануда есепке алынуы қажет.

Тестілеу үрдісіне ықпал етуі мүмкін факторлардың барлығын қадағалау мүмкін емес. Әйтсе де тестілеуге дайындық кездейсоқ жағдайлардың туындауын болдырмауы дәне процедураның біркелкілігін қамтамасыз етуі қажет. Тестілеу шарттарының стандартталуы тек нұсқауға ғана емес, зерттелушіге ұсынылатын тест материалына да, тестілеу ахуалына да қатысты. Тест құрастырушының міндеті – тестілеу барысының барлық кезеңінің сипаттамасы толық, әрі анық болуы қажет. Зерттелушімен раппорт орнатуға да едәуір зейін аудару қажет.

В.И.Дружинин психодиагностикалық жағдаяттардың төрт нұсқасы болады деп пайымдайды: 1) зерттеуге өз еркімен қатысу және одан кейінгі мінез-құлықты өзі таңдауы (мысалы, психологиялық кеңес беру); 2) зерттеуге күштеп көндіру, бірақ одан кейінгі мінез-құлқын өзі таңдайды (мысалы, тест құрастыру кезінде психолог-студенттерге сынақ жүргізу); 3) зерттеуге күштеп көндіру және зерттеуден кейінгі мінез-құлқын өзі таңдамайды (мысалы, атқарып отырған қызмет талаптарына сай екендігін анықтау үшін тестілеу); 4) зерттеуге өз еркімен қатысады, бірақ әрі қарай мінез-құлқын өзі таңдамайды (мысалы, кәсіби іріктеу).

Психологиялық диагностикада қойылған міндеттерге сәйкес белгілі бір әдістемелерді таңдауға қатысты нақты бір шарттар болмайды (танымдық үрдістерді есепке алмағанда). Бұл әсіресе тұлғалық ерекшеліктерді зерттеуде (бір әдістеме түрлі мақсаттарда қолданылады) анық көрінеді. Әдістеменің диагностикалық міндетке қатысты валидтілігі зерттеу құралы ретінде таңдалатын критерий болуы қажет.

Алайда тұлға әдістемелерінің валидтілігін анықтағанда едәуір қиындықтар туындайды. Бұл әдістемелердің сыртқы критерийлер негізінде валидтілігін анықтау мүмкін емес, сондықтан да зерттеуші конструктивтік валидтіліктің нәтижелеріне сүйенуге мәжбүр. Кейде тұлғалық сауалнамалардың валидизациясында психиатриялық болжамдарға жүгінеміз. Бұл жерде психиатриялық болжамдардың сенімсіздігін; түрлі бағыттар мен мектептердің клиникалық-диагностикалық сәйкессіздіктері болатындығын; патологияны анықтауға бағытталған сауалнамалардың сыртқы критерийі ретінде психиатриялық болжамды қолданудың мақсатқа сәйкестілігін ескеру қажет. Әдістеменің валидтілігінің эмпирикалық коэффициенті белгілі болған жағдайда да диаг-ностика жүргізілуші параметрдің базалық деңгейіне қатысты ба-ғалануы керек (Meehl, Rozen, 1955).

Жеке-дара – психологиялық тәсіл әлеуметтік-психологиялық тәсілмен толықтырылуы керек.

Психодиагностикалық зерттеу алынған нәтижелермен, ауру терапиясының қолайлы әдістерімен, реабилитациямен және т.б. байланысты жүзеге асыруды қажет ететін әрекеттер бағдарламасын құрастырумен аяқталады.

Диагностикалық зерттеудің қорытындылары түсіндіруші ұғымдар ретінде ұсынылуы қажет, яғни арнайы терминологияны қолданып, нақты әдістемелер арқылы алынған нәтижелері емес, олардың психологиялық интерпретациясы сипатталады. Қолданылған терминдердің тиісті теорияға сәйкестілігі анықталуы қажет, мысалы «Айзенк бойынша интроверт» немесе

«Роршах бойынша интроверт» (Обуховский, 1981).

1.3 Психодиагностика дамуының тарихы Ресей және шет елдерінде.

1936 жылы жарияланған тестілердің ішінде мына бес тесті алға шықты. Мысалы, **Стенфорд-Бине** тесті туралы 141 мақала, Роршах тестісі туралы 68 мақала жарияланды. Келесі орындарда Бернрейтердің (Bernreuter Personality Inventory) тұлғалық сауалнамасы, Сишордың (Seasures Measures of Musical Talent) музыкалық талантты өлшеулері Стронгтың (Strong Vocational Interest Bank) кәсібі қызығушылық бланкісі тұрған еді.

Онжылдықтың басында екі жақсы жасалған вербалды емес шкалалар пайда болды. Портеус лабиринті (Arthur Point Scale of Performance Tests) мен Косс кубигі сияқты белгілі тестілер негізінде 6 мен 16 жас арасындағы балаларды зерттеуге арналған шкаланы 1930 жылы Грэйс Артур жариялады. Бұл шкаланы алғашқы кезде **Стэнфорд-Бине** шкаласымен корреляциялану тек 12 жастағыларды зерттегеннен кейін ғана мүмкін болды.

Этель Корнелл және **В. Коке** (Cornele-Coxe Performance Ability Scale) екеуі өзгеше вербалды емес шкала ұсынды. Бұл екі шкалалар әр түрлі мақсаттар үшін жобаланды: біріншісі – **Биненің** вербалды емес түсінігін беру болса, ал екіншісі – оған қосымша ретінде қолдану

болды. Стенфорд-Бине шкаласының кең тараған жаңа редакцияда қамтылмаған 11-13 жас пен қоса, 2 жастан ержеткен жасқа қарастырылды. Эквивалентті формасы жасалынды олар L және M болып табылды (авторлардың бас әріптері қолданылды: Льюис Термен және Мауд Мерилл). Бұл шкаланың болжамы Америкада туылған үш мың 1,5 жастан 18 жасқа дейінгі ақ нәсілді балаларды зерттеу барысында стандартталды (бір үлгіге салынды).

1916 жылы және 1937 жылы жарық көрген шкалаларға мынадай сын ескертпелер айтылған еді: ауызша тапсырмалардың көптігі, ересектерді бағалау құндылығының күдік тудыруы, тапсырмаларды әр уақытта дұрыс таңдамауы т.б. Дегенмен соңғы шкала көптеген психологтар тарапынан қолдау тапты. М.Мерридан басқа Стэнфорд-Бине шкаласын жасауда **Кьюин Мак-Нимар** деген белгілі американ психологі жұмыс жасады, ол кейінірек Термен мен жаңа шкаланы, яғни **Термен Мак-Нимардың** ақыл-ой тестісін жариялады.

1938 жылы Ұлыбританияда тест жасалды. 1930 жылдың басында психологтарды **Бэбкоктың** (Babcock's Deterioration Test) интеллектінің нашарлауын диагностикалауға арналған тесті қызықтырды. Тестіге Стэнфорд-Бине шкаласынан вербалды тапсырмалар енгізілді. Кейінірек оқуға деген қабілеттілік пен жасап беру жылдамдығын анықтайтын 24 түрлі сынау қолданылды. Бұл интеллектінің сол деңгейін бейнелейтін көрсеткіш болды. Осы екі бағалаудың айырмасы интеллектінің нашарлау деңгейін бейнелейді деп қабылданды.

Вербалдық деп аталатын бірінші субтестінің көмегімен сыналушының жалпы және қарапайым арифметикалық есептерді шығаруын, құбылыстар мен заттар арасындағы ұқсастықты байқауын зерттеуге болады.

Вербалдық емес субтестілерде сыналушыдан бейнеден жетіспейтін детальдарды табу, кубиктерден әр түрлі фигураларды құрау, бөліктерден әр түрлі фигура құрастыру талап етіледі.

Р.Бернрейтердің сауалнамасын еске түсірмеу мүмкін емес (1933). Оның сауалнамасы 4 шкаладан тұрады. Мысалы:

Нейротизм (BIN) өзіне деген қанағаттанушылық (B2S) интроверсия (B3I) және доминанттық (B4D).

1930 жылдары психологтар жеке тұлғаға арналған сауалнамаларды жасап, өз назарларын факторлық талдауға аудары бастаған. Соның бірі **Л. Терстоун** мен **Джоя Пол Гилфорд** (1897-1987) зерттеулері болды.

Аппел (Appel, 1930) баланың салған суреті бойынша (үлгілерді салу, әр түрлі адамдарды жанұясындағы адамдарды қосқанда) олардың суреттеріне түсінік беру арқылы жеке тұлғаны тұтастық тұрғысынан бағалауға болады деді. Сия дақтарын бере отырып берген түсініктерін жазып отырған.

1930 жылдардың ортасында Гарвард университетінде кристиан **Морган** мен **Генри Александр Мюррей** (1893-1930) өздерінің зерттеулерін өткізді. Диагностикалық процесдерасын құру кезінде алғашқы рет проекция қағидасына сүйенуді ұсынған өздерінің 1935 жылы «Жеке тұлға зерттеулері» (Исследование личности) атындағы кітабында психология саласындағы проекция қағидасының тұрақтауын аута келе алғашқы проективті тақырыптық апперцепции – ТАТ деп аталады) жасады. Бұны жеке тұлғаны зерттеудегі диагностикалық жаңа құралы ретінде психологтардың қажеттіліктеріне сай пайдалана алады.

1.4 Тесттік нормалар, шкалалар, түрлері мен өлшеу деңгейлері. Сенімділікті тексеру процедуралары.

Валидтілік.

Тесттік шкалалардың статистикалық табиғаты. Психодиагностикадағы типтік өлшеуіш тест – бұл қысқа тапсырмалар немесе пункттар жүйелілігі, осы жүйелілік орындалып біткен соң сыналынған адамға оның біту

жүйесін, сонан соң оның бір мағыналы мөлшерін интерпретациялау (түсіндіру, талдау).

Жеке тапсырмалардан тұратын интеллектуалды тестердегі интерпретация мысалдары: «дұрыс шешім», «дұрыс емес шешім», «жауаптын жоқтығы».

Тесттің жалпы баллы кілттің көмегімен есептелінеді: кілт әр пунктке біткенде сандық белгі белгілейді. Дұрыс жауапқа «+1», дұрыс емес немесе пропуск болса «0».

Барлық процедураның өлшеуінің тиімділігін, дифференциалды мәнін бағалау үшін қате көлемін жалпы баллмен сәкестіру қажет.

Психометрикадағы өлшеу проблемалары және тестің қасиеттері. Физикалық өлшеулерде шкалаларды колибрлеу үлгілі объектілерде бақылау негізінде өлшеу қасеттерін біркелкі түрлендіру жүргізіледі.

/Дифференциалды психометрикада біз индивидтің барын білмей/

Тесттің қиындығын не болмаса тест пунктінің күшін тесті өткізіп болған соң ғана білуге болады. «Процентік өлшеу» арқылы қиындығын білуге болады. Процент аз болса сол құрылым қиын болғаны.

Нормалар. Жеке тұлға тестісін стандарттау сонымен бірге, сол нақты “шикі (алғашқы) баға” төмен, жоғары немесе тесттің басқа шикі бағаларына қарағанда орташа болып келтіндігі туралы мәліметті камтиды. Тесттік нормалар деп аталатын осындай мәліметтер, сыналушылардың бағалары салыстырылатын стандарт болып табылады. Мәселен, сіз отыз сұрақтан тұратын сары уайым (депрессия) шкаласын қолдана отырып, алғашқы 18 (яғни сіздің жауабыңыз 18 жағдайда қағаз бетінде дұрыс жауаптармен белгіленген сары уайымның белгілерімен сәйкес келген) тест нәтижесін алдыңыз делік. Сіз тест нормаларына жүгініп, нәтиженің 75 процентилдерге сәйкес келетіндігін анықтамағанша,

18 деген көрсеткіш бір өзі ешнәрсені білдірмейді. Бұл мәлімет, сіздің бұрын сыналған және нормативті

«Түркістан Астана» университеті

КІТАПХАНА

Мир.№

67686

17

топты құраушы адамдар іріктемелерінің ішінен 75% -на карағанда, көп дәрежеде басыңқы екендігіңізді білдіреді.

Диагностикалық нормалардың түрлері: статистикалық, абсолютті, критериальқ. Әр түрлі диагностикалық нормаларды қолдану шегі: арнайы қабілеттер диагностикасы және әмбебап мінездің диагностикасы. Тест нормалардың статистикалық негізделуі. Қалыптылықты тексеру және нормалардың тұрақтылығын тексеру.

Шкалалар, түрлері өлшеу деңгейі. Атаулар шкалы белгілі бір немесе басқа кластарын орнатады. Қандай да бір ортақ өзіндік символдар негізінде объектіге біріктіріледі. Пайда болған класстармен өзара ішкі байланысы болуы міндетті емес. Өзінің аты «атаулар шкаласы» шкала мағынасы атаулар классының рөлін ойнайтынын көрсетеді. Наминативті шкаланың бір түрі классификация объектісі. Ол екі топты принципі «А – А емес» болып табылады (дихотомикалық шкала атауы альтернативті белгіде). Нақты мысалға мынадай шкаланың қолдануы бағалау пайдаланушы жауабы сұраушы пунктінде нақтылау немесе мойындамау болып табылады, алынған жауаптың «кілтiне» (кодына) өзіндік өлшеуші.

Атаулар шкаласында анықтауыш белгілер класында сипаттама жолымен анықтауға болады. Абсолютті немесе қатысушы бөліктердің кездесуі арқылы сипатталады. Сонымен қатар модальды және орталық мағыналар класында анықтауы мүмкін. Статистикалық байланыс пен белгілер группасының бағасы корреляциялық анализ көмегімен болады. Егер үзіліс қатарының бірі дихотомикалық шкала өлшеуіш шкалада бола алмайды. Ол теңдік және көбірек немесе азырақ дифференциялық классификациясы белгілерін ғана өткізеді. Психологиялық зерттеулермен қатар және психологиялық диагностика осы өлшеуіш шкаласы көбірек мағынаға ие бола алады, әсіресе фиксация арқылы сапасы информация (нақты проективті методика психологиялық анамнез жинағында). Өлшемді шкалалар (лат. scala

– «бастапқы») – менгерілген объектінің көлем формасының біртұтастығының белгілерін анықталған есептік жүйесіне реттеуі. Шкалалар өзіне метрлік жүйелерді қосып алады.

Интервалдар шкаласы метрлік шкалаларға қатысы, элементтері өлшеніліп жатқан белгінің нақтылық принциптерінде ғана емес, сонымен қоса, өлшемі бойынша ранжирлену белгісінде де нақтыланады.

Интервалдар шкаласында нөлдік нүкте қисық болуы да мүмкін, ал бірлік көлемімен бағыты таңтап алынған константа бойынша анықталады.

Пропорционалды (қатынас) шкалаларда сандық мағына объектке мынадай жолмен бірігеді, үйлеседі: сандар мен объектілер аралығында пропорционалдылық сақталу арқылы. Бұл шкалада есептің басы фиксирленген. Шкала тең /тең емес, көп/аз, интервалдар теңдігі және интервалдар арақатынасы секілді операцияларды қарастырады.

Бұл секілді шкалалардың психологиялық өлшемдерде қолданылуын анализатордың абсолютті сезгіштік табалдырығы шкаласы алмастырады.

1. Сенімділік. Өлшеу қатесі формуласындағы тесттің дәлдігі мен сенімділігінің байланысы. Сенімділік түрлері: ретестік, синхронды сенімділік.

2. Параллель формаларды салыстыру, тест-ретест. Сенімділік өлшемдері. Сұрақтамалардың сенімділігі. Әлеуметтік жағымды көріну түсінігі және сол сияқты мотивациялық бұрмалаулар.

3. Валидтілік және оның түрлері (конструкттік, эмпирикалық, критерий бойынша). Критерийлердің түрлері. Болжамдық және сол мезеттік валидтілік. Эмпирикалық валидтіліктің әдістері.

Тесттің сенімділігі мен валидтілігі

Психодиагностикалық тесттің валидтігі және сенімділігі

Тесттің психикалық қасиеті немесе сапасының шынайы деңгейін өлшей алу қабілетін сипаттау үшін валидтілік термині қолданылады. Тесттің валидтілігі бағалауға арналған сапаны (қасиет, қабілет, мінездеме және т.б.) қандай өлшемде өлшейтінін көрсетеді. Инвалидті яғни валидті емес тесттер тәжірибелік пайдалануға жарамайды.

Валидтілік және сенімділік – байланысты ұғымдар. Олардың байланысын мынадай мысалдан көре аламыз. Мысалы А және В атты екі атқыш бар дейік. А атқышы 100-ден 90 ұпай, ал В атқышы 100-ден тек 70 ұпай жинады. Яғни А атқыштың сенімділігі 0,90, ал В атқышының сенімділігі 0,70. Алайда А атқышы әрдайым бөтен көздемеге атады, сондықтан оның ұпайлары жарыстарда саналмайды. Ал екінші атқыш көздемені дұрыс таңдайды. Сондықтан А атқышының валидтігі нөлге тең, ал В атқышыныңкі 0,70, яғни мөлшері сенімділікке тең. Егер А атқышы көздемені дұрыс таңдаса, оның валидтігі мен сенімділігі тең болады. Ал кейде ол көздемені шатыстырып алса, тек дұрыс таңдағаны есептеліп валидтігі сенімділігінен төмен болады. Біздің мысалымызда сенімділік аналогы атқыштың дәл көздеп атуы болса, валидтігі атқыштың көздемені дұрыс таңдауы болады.

Бір қасиетті өлшеу үшін оқиғадағы белгілі жағдайда тест танылған инвалидті болады, ал, басқалар үшін валидтілікті көрсетеді. Яғни валидтілікке қажет шарт сенімділік. Сенімді тест валидті бола алмайды, керісінше валидті тест әрдайым сенімді. Тесттің сенімділігі валидтіліктен төмен болуы мүмкін емес, керісінше валидтілік сенімділіктен жоғары болуы мүмкін емес.

Қазіргі психометрияда үш негізгі валидтілік бар, 1) мазмұнды (логикалық); 2) эмпирикалық; 3) концептуалды.

Мельников В.М., Ямпольский

Введение экспериментальную психологию Личности:
Учеб. пособие для слушат. ИПК

Преп. пед. дисциплин ун-тов и пед ин-ов.- М.:
Просвещение, 1985.

Тест сенімділігі ұғымы, сенімділік түрлері. Тест сенімділігі мен дәлдігінің өзара байланысы. Эмпирикалық дисперсия, ақиқат дисперсия және қателіктер дисперсиясы түсініктері, өлшеу қателігі түсінігі, өлшеу қателігін есептеу. Ретесттік сенімділік, интервалдық шкала және реттік шкала үшін ретесттік сенімділікті есептеу.

Тұтас тесттің және тесттің жеке пункттерінің сенімділігі. Тест пункттерінің өзара сәйкестігі түсінігі. Тұтас тесттің сенімділігі, оны тексерудегі параллельдік формалар корреляциясы процедурасы. Синхронды сенімділікті тексерудегі Кронбах, Кьдер-Риярдсон, Спирмен-Браун әдістері. Тест пункттері сәйкестілігін факторлық анализ көмегімен тексеру. Тесттің жеке пункттерінің сенімділігі мәселесі. Жеке пункт тұрақтылығын анықтаудағы фи-коэффициенті.

Сенімділік. Жеке тұлғаны бағалау әдістеріне қойылатын тағы бір талап, олардың сенімді болуы. Бұл бір тестті екінші рет жүргізу, ұқсас нәтижелер мен бағалар беру керектігін білдіреді. Бағалау әдісінің сандық тұрақтылығы *ретесті (ретестовой) сенімділік коэффициентімен анықталады.* Ретесті сенімділік коэффициенті екі жағдайдың әрқайсысында бір сыналушылардан алынған нәтижелері арасындағы әдеттегі корреляцияға тең. Сенімділік коэффициенті +1ге жақын болған сайын, тест соғұрлым сенімді болады. Сенімділіктің екінші түрін тесттің параллельді түрлерін корреляциялау жолы арқылы анықтайды. Бұл үшін тестті көбіне салыстырмалы екі бөлікке бөледі, содан соң әр жартының жиынтық баллдарын есептейді де сыналушылар бойынша осы екі қатарлы баллдары арасындағы жіберілетін корреляция коэффициенттерін есептейді. Осылай алынған коэффициентті *іштей келісімділік коэффициенті* деп атайды. Іштей

келісімділік тесттің іштей тұрақтылығын анықтайды. Егер де тесттің екі бөлігі де жеке тұлғаның бірдей қасиетін зерттейтін болса, онда тақ пункттер бойынша жоғары балл жинаған сыналушылар жұп пункттерден де жоғары балл жинауы керек, сол сияқты тақ пункттен аз балл алғандар жұп пункттен де аз балл жинауы тиіс.

Сенімділіктің үшінші типі бірдей сыналушылар тобында жүргізілген, бір тесттің екі салыстырмалы варианттары арасындағы корреляцияға негізделеді. Егер де осы тест түрінің екеуінде де бірдей бағалар алынса, онда тест *сенімділіктің параллельді түрін* меңгерген дегенді білдіреді. Мұндай жағдайда өзара ауыспалы түр арасындағы оң (жағымды) корреляция, тесттің екі пунктінің бір нәрсені зерттейтіндігін көрсетеді.

Сенімділік, бір тест нәтижесін есептеу барысында бір немесе одан да көп эксперттер өзара қандай тұрғыда келісімді болатынына да қатысты болады. Сенімділіктің бұл типі интервью, түс көруді талдау және де сандық бағалауға жатпайтын басқа да ерешкін жауаптар түрі тәрізді қандай да болмасын сапалы әдістерге қатысты мәні төмен.

Эксперттер нақты ережелер мен осындай мәліметтерді талдауға арналған нұсқаулардан тұратын басшылықты пайдаланғанда ғана келісімділік өсе түседі.

Тест валидтілігі түсінігі. Валидтілік пен сенімділіктің ара қатынасы. Валидтіліктің түрлері. Эмпирикалық валидтілік, эмпирикалық валидтілікті жүргізу процедурасы. Конструктілік валидтілік; психологиялық конструкт түрлері. Критерий бойынша валидтілік, оның ағымдық және болжамдық құраушылары. Мазмұндық валидтілік. Конвергентті және дискриминативті валидтілік. Тест пункттерін валидтілік бойынша талдау; валидтелген пункттерді таңдап алу және қиылысқан валидизация жүргізу.

Валидтілік. Тест өзі өлшеуге тиістіні өлшей ме және өзінің көмегімен алдын-ала болжанатынды болжай алады ма? Бұл проблема бағалау техникасының кардинальды критериясына, яғни валидтілікке қатысты. Психологтар

валидтіліктің үш типін ажыратады: 1) мазмұнды валидтілік;

2) критериялды валидтілік; 3) конструкциялық валидтілік.

Мазмұнды валидтілік. Валидты болып есептелу үшін, бағалау әдісі мазмұны өлшеніп отырған мінез-құлық аймағының репрезентативті іріктемесіне сәйкес келетін пункттерді өз ауқымына қосып жүруі керек. Алдымызда ұялшақтықты зерттейтін тест тұр делік. Мазмұны бойынша валидты болу үшін, ол жеке тұлғаның ұялшақтық аспектілерін шын мәнісінде аша түсетін сұрақтардан құралуы керек (Мәселен, “Ұялшақтық сіздің жеке үйлеспеушілігіңіздің (дискомфорт) негізгі қайнар көзі болып табылады ма?”, “Үлкен аудитория алдына шыққанда қысыласыз ба?” және “Айналадағы адамдар сізді үнемі сынайтындығына толық сенімдісіз бе?”. Ұялшақтың мазмұны бойынша валидты тестісі “ұялшақтық” түсінігіне енетін компоненттердің әр қайсысына жеке бағалауы қажет.

Критериялды валидтілік. Жеке тұлғаны бағалау әдетте, индивидуум мінез-құлқының белгілі бір аспектілерін болжау үшін қолға алынады. Мінез-құлықты алдын ала болжау аспирантурада табысты оқуға, терапевтік бағдарламаның тепе-теңдігіне, кәсіби сәттілікке (т.б.) қатысты болады.

Критериялды валидтіліктің екі тармағы бар. Біріншісі *болжаушы валидтілік* деген атқа ие. Ол критерияға сәйкес болашақтағы мінез-құлықты алдын ала болжау қабілетілігімен анықталады. Екінші тармағы *ағымдағы (текущий) валидтілік*. Ол сол тест нәтижелерінің басқа да критериялды бағалармен қатысты мәнді корреляция көлемімен анықталады. Мәселен, пациенттің параноидты бетбұрысты өлшеуші тест бойынша бағасы сол клиника психологтарының мәліметтеріндегі параноидты бетбұрыстың айқын бағаларымен жағымды түрде корреляция жасаса, онда біз ағымдағы валидтілік туралы айта аламыз. Клиникадағылар тесттің

нәтижелерін күні бұрын білмегендері жөн. Әйтпесе, олар білетін мәлімет өздері беретін бағаға әсерін тигізуі мүмкін, бұл құбылыс – *критерия контаминациясы (уақиғаларды ауыстыру)* деп аталады.

Конструктивті валидтілік. Жеке тұлғаны біртұтас ретінде бағалауға өте маңызды валидтіліктің үшінші типі. Конструктивті валидизация- тесттің теориядан шығарып алған белгілі бір гипотетикалық конструктты өлшеуінің дәлелін жинастыру үрдісі. Валидизацияның бір жолы – сыңалушы конструктін тесттік бағалары мен шамамен осы конструкт өлшейтін басқа тест көрсеткіші арасындағы корреляцияны табу боп саналады. Бұл процедура тәжірибе жүзінде *конвергентті валидизация* деген атаумен белгілі. Біздің алдымызда өзін-өзі бағалау конструктысын өлшейтін жаңа тест тұр деп шамалайық. Егер де осы тест шынында да өзін-өзі бағалауды өлшейтін болса, онда өзін жақсы әрі валидті деп ұсынған өзін-өзі бағалауды өлшеудің басқа процедурасымен шамамен корреляциялануы тиіс.

Конструктивті валидтілікті табудың тағы басқа жолы – қайта өңделген өлшеу процедурасы өлшеуге сол процедура берілмеген және тұжырымды анықтама мен теоретикпен байланысты емес көрсеткіштермен корреляцияланбайтындығын көрсету болды. Бұл *дивергентті валидизация* деп аталады. Мысалы, біздің өзін-өзі бағалау тестісі өзінде ұсынылған концептуалды түрде ажыратылатын сапаларды өлшеуге арнап өңделген басқа тесттердің мағынасымен корреляцияланбайтын болса, онда біз дискриминантты валидтіліктің дәлелдемесіне қол жеткізер едік.

1.5 Психодиагностикалық технология

Тесттік тапсырмалар – жеке тапсырмалар (пунктер), методикалар зерттеу жұмысында модельдеу үшін қолданылады, жеке тұлғаға қатынасы бар және анализді қолдану. Тестіні дайындау, тест материалдарын жинау ең

қиын және жауапкершілікті талап етеді, оның процедурасын бақылау эффектісі оны қолдануда. Тесттік тапсырмаларды құрған кезде тестінің қиыншылығын, тестінің дискриминативтілігін, беріктілігін және бүкіл пунктерінің жиынтығын, валидті топтарды таңдауда мінездеменің кең спектрде анализі қолданылады.

Тесттік тапсырмалар міндетті түрде негізгі мінездер және тапсырма түрлері, жасалатын тестке байланысты (вербальды немес практикалық, қабілеттілік т.б.).

Тесттік тапсырмалар жасауда негізгі жалпылама ерекшеліктер қолданылады.

Тесттік тапсырмаларға байланысты талаптар:

1. түсінуі оңай;
2. сыналуды қолданылатын тест, мазмұны мен шығару жолы бойынша жаңалық болу керек;
3. лаконисті;
4. тімді (орындау уақыты бойынша);

Тез орындалатын тестілерге тапсырма минимальды болу керек. Тесттік тапсырманы былай құруға тырысу керек:

Оларға сыналуды тарапынан сұрақ бомау керек, оны орындауда көп қиыншылық болмау керек (арифметикалық тестілердегі тапсырмаларды орындаудағы қиындықтар), олар қорытынды жасау үшін кішкене және қолайлы болуы керек. Психологиялық диагностикада тесттік тапсырмалардың көп түрлері қолданылады, оларды құрылымдық формасына қарай және жауап беру жолына қарай бөледі.

Олардың ішінде негізгілері:

- жазылған жауаптары бар тапсырма (жабық);
- еркін түрде жауаптары бар тапсырма (ашық).

Жазылған жауаптары бар тапсырмалардың түрлері:

- альтернативті жауабы бар тапсырма;
- сөйлем жалғасын құрастыру тапсырмасы;
- фигураларды құрастыру тапсырмасы т.б.

Еркін түрде жауаптары бар тапсырмаларға:

- символды, суретті, сөзді толықтыру тапсырмасы;
- жауапты еркін түрде құрастыру;
- құрылымдық стимулды тапсырма (проектілі методика);
- нақты тақырыпқа немесе программаға берілген тапсырма.

Тапсырма түрін талдау көбінесе тестінің түрі мен мақсатына байланысты. Қабілеттілікті зерттеуге арналған методикаларды (жалпы, әдейі немесе маманды) қолдану тәжірбиесінде, негізінде дайын жауаптарды қолданады. Жеке сауалнамаларда көбінесе еркін, альтернативті немесе көп түрлі жауапты қамтиды. Жалпы психодиагностикада, әсіресе психометриялық тестерде, негізінде жабық типті тапсырмалар қолданылады.

Психологияда зерттеу әдістерінің бірнеше топқа бөлінеді олардың ішінде психодиагностикалық әдістердің өзіндік зерттеу әдістері кездеседі.

Психодиагностикалық зерттеу әдістерінің классификациясы психолог үшін берілген тапсырмаға байланысты зерттеу әдістерін таңдау үлкен мүмкіндік береді. Сол себептен жіктеу диагностикаланатын психикалық қасиеттерге және зерттеу тапсырмасына сай жасалынуы қажет. Бірақ тапсырма мен әдістемелердің толық сәйкестігі жиі кездесе бермейді. Көп жағдайлық әдістемелер бірнеше жағдайды анықтайды, бұлар өте тимді болып келеді. Осы әдістемелерді игеру үшін және жүргізу процедурасын қолдану үшін бірнеше ерекшеліктерді ескеру қажет.

Біріншіден, әдістемелердің тапсырмасына жауап қайтару болыптабылады:

- дұрыс жауапты қамтымайтын, тек тапсырмаға негізделетін әдістемелер; олар жауаптың дұрыстығы мен бағыттылығын ескереді (көптеген жекелік сұрақтамалар);
- тапсырмаға негізделген дұрыс жауапты қамтытын әдістемелер (арнай мүмкіндіктер және интеллект тестері).

Екіншіден, вербальды және вербальды емес тестерді айыратын психодиагностикалық әдістемелер:

- зерттелушілердің сөздік активтілігіне негізделетін вербальды әдістемелер; тапсырмалар есте сақтауды, қиялды сөздік формаға алмастыру тапсырмасына негізделеді;

- зерттелушілердің сөздік мүмкіндіктері тек тапсырма нұсқауын түсіну үшін қолданатын вербальды емес әдістемелер; тапсырманы орындау вербальды емес мүмкіндікке жүгінеді (перцептивті, моторлы).

Үшіншіден, психодиагностикалық инструменттерінің классификациялық функциясының негізіне әдіснамалық принцип жатады.

Жалпы алғанда психологиялық-педагогикалық жеке адам диагностикасы пәні практикалық психология мен психодиагностиканың бірігуінің нәтижесінде жүреді. Адамдардың жеке қасиеттерін анықтау негізінде психодиагностика қалыптасады. Оған философтардың қосқан үлесі зор Теофраст, Аристотель, Платон. Психологиялық диагностика ғылым ретінде XIX ғ. ғана қалыптасады. Міне осы кезде ғана кең көлемде зерттеле басталды. Экспериментальды психологиядан алғашқы кезде бөлінбеген, психодиагностиканың дамуы психиканың жеке айырмашылықтарына көңіл бөлгеннен басталды. Еңбек сіңірген Гальтон, Кеттелл, Эббингауз кейінен Бине-Анри. Осы кезден бастап тест өңделіп қолданыла басталды, негізін салған Гальтон ол психологияда психометрика бағытын негізін салған.

1890-1920 жыл аралығында қарқынды дами түсті. Психометрия 1920 жылы Роршах «Психодиагностика» атты еңбегін шығарды. Индивидтті анықтауға арналған әдістердің барлығы психодиагностикаға жатады. Векслердің интеллектіні анықтауға арналған субтест шкаласы. Проективті әдістер (ТАТ), Розенцвейг фрустрация реакциясын анықтауға арналған әдістемесі.

Б.Г. Ананьевтің айтуы бойынша «психологиялық диагностика» психофизиологиялық функциялардың,

прцесстердін, күйлерді және тұлға қасиеттерінің, мінез-күлкының күрделі түрлерін анықтауға арналады.

К.К. Платонов «психикалық ерекшеліктер мен қасиеттерді анықтауға арналған», ал К.М. Гуревич бойынша «психологиялық диагностика»- бұл адамдарды психологиялық және психофизиологиялық белгілер әдістерін классификациялау деп түсінген.

Психологияның басқа ғылымдар сияқты өз әдістері бар. Ғылыми зерттеулердің әдістері – практикалық ұсыныстарды шығару және ғылыми теория құру үшін керекті мәліметтер алынатын тәсілдер мен құралдар. Әрбір ғылымның дамуы көбнесе пайдаланылатын әдістердің жетілгендігіне және олардың қаншалықты сенімді екендігіне байланысты. Мұның барлығы психологияға да қатысты.

1.6 Тұлғаның психодиагностикасы

Психодиагностика тұлғаның негізгі түрлерінде базаланады. «Тұлға» ұғымының өзін әр түрлі анықтайды. Голпорт (1949), мысалы тұлғаның 50 түрлі анықтамасын келтірді. Негізінде «тұлға» сөзі психологиялық сапалардың бірлігі, әр адамның ерекшеліктерінің (әлеуметтік, табиғи, психикалық) білдірілетін ұғым ретінде қолданылып жүр.

Тұлға диагностикасы – темперамент, мінез, когнитивті күш, мотивтер, қызығушылық пен басқа да психикалық сапалар туралы мәлімет алуға бағытталған диагностика. (Н.Г.Шмелев, 1996).

Тұлға мазмұны – оның ішкі өмірі, әлемі, индивидуальді санасы және өзін - өзі бақылауы, идеялары, көзқарасы, пікірі, түсінігі.

Тұлғалық психодиагностиканың орталық және универсалді ұғымы «психикалық құрылым». Құрылым – бұл заттың түрлілігі мен басқа заттармен байланысын және қатынасын көрсететін философиялық категория құрылымдар интенсивтілігі мен өлшемдеріне орай

топталады. Осыған орай құрылымның үш негізгі түрі ерекшеленеді:

- Жыныстық (ер және әйел)
- Сызықты бір өлшемді құрылымдар
- Көпсызықты.

Тұлға бейнесін белгілі бір әрекетке орай орналасуының тұрақты мотиві мен қызығушылығы деп түсінеміз.

Бейнелер түрлері мен олардың арақатынасы. Өзінің жүйесінде бейнелер бумасы «тұлға профилін» құрады. Анықталған бейненің даму деңгейіне анықталған және нормативті нәтиженің индивидті жетістігі тәуелді болады. Егер бейнелер деңгейі нәтиже жетістігіне әсер етпесе, онда сөз стильді бейнеде болғаны. Стильді бейне біртұтастығы әрекет пен іс әректің индивидті стильін анықтайды. Іс әрекетке бағытталған бейнелер мотиві деп аталады. Психикалық құрылымдар көріністер, ауыспалы, тұрақсыздар психикалық күйді құрайды.

Осы жолмен психологиядағы диагностика бағытталған жасырын факторлар қабілеттер немесе стильдік немесе мотивті немесе психикалық күйболып табылады.

Психологияда психикалық күйлер мен олардың факторларының байланысын түсіндіретін көптеген, теориялар бар. Әрбір психодиагностикалық әдістеме сүйенетін диагностикалық концепция бұл - бір-біріне іс әрекетті жүзеге асыруға бағытталған психикалық құрылымдардың теориялық жүйесі. Жалпы және жеке көріністер арасындағы айырма жалпы және жекелік психодиагностикалық әдістемелердің айырмашылығын қамтамасыз етеді.

Тұлғаның сансыз және әртүрлі көріністер оның құрлымымен толықтырады. Психологиялық құрылым түсінігі маңызды теориялық және практикалық мағынаға ие. Сонымен қатар, тұлғаның психологиялық құрылымы нақты адамның индивидті психологиялық ерекшеліктерін жүйелі және нақты нақты түрде игерудің кестесі болып есептеледі.

Тұлғаның жаңашыл теориялары фактілер және элементі жағынан үлкен айырмашылықпен сипатталады.

Жеке адам анықталған әлеуметтік қоғамның өкілі, әлеуметтік сапаға ие, тұлғалық ерекшеліктері бар адам.

Тұлға – homo sapiens түсінігіндегі өкіл, тұлғалық көріністерге ие адам. Бірінші деңгейге адамның мінезі жатады:

-Физикалық ерекшелігі (бойы, сүйек тығыздығы, күші)

-Биохимиялық ерекшелігі (биохимиялық процестің жүруі)

-Соматикалық ерекшелігі.

Тұлға деңгейіне жататын айырмашылықтар:

Алғашқы «тұлғалық» сапалар: жастық, жыныстық;

Екіншілік «тұлғалық» сапалар: темперамент пен ерік;

Үшіншілік «тұлғалық» сапалар: характер, қабілет, қажеттілік және тәжірибе.

1.7 Проективті әдістер және олардың негізгі белгілері

Бізге бір жақты емес ынталандырғыш ұсынғанда біз оны өз сезімдерімізбен, қажеттіліктерімізбен және қызығушылықтарымызбен сәйкестендіре өңдеуге бейімбіз, яғни сол ынталандырғышқа теліміз. Осы принципке негізделінген әдістемелерді телімелі сынақ деп атаймыз. Әдетте, олар парак бетіне бұлдыр, анық түспеген бейнелерден тұрады. Сыналушы оларды суреттеуі тиіс. Ал, психологтың міндеті сыналушының жауабын өңдеу, оның жеке басының даму күшін анықтау.

Роршах тесті. Бұл тесті 1911 жылы Швейцар психиатры Герман Роршах түсірілген 10 парақтан тұрады. Сия дақтарының симметриялылығы паракты бүгу нәтижесінде алынады. Парақтардың тең жартысы қара және сұр түстерден тұрады. Басқа екі парақтағы дақтарға қызыл түс қосылады, алқалған үшеуіндегі дақтар ақ, қара, сұрдан өзге, пастельді тондарға боялады. Роршахтын

шамалауынша түрлі-түсті дақтарды көргендегі шошу сыналұшының эмоционалды өмірін бейнелейді, сондай-ақ оның өзін-өзі бақылау деңгейінен түсінік береді. Дақтардың формасы және оны сыналұшының бейнелік сипаттауын өңдеу мен бағалау дақтың парак бетіне орналасуына және өзіндік ерекшеліктеріне байланысты. Тапсырманы өңдеу барысында сыналұшының сия дағын түгелдей дерлік сипаттауы немесе жеке бөліктерін баяндауы ескеріледі. Ол сынаушының жинақтауға және шындықты абстрактылы қабылдауға бейім еместігін хабар береді. Роршах, психологтардың зерттеу нәтижесін өңдеуді бір жүйеге келтіретін бағалар жүйесін жасаған. Бірақ, бұл өңдеулер алынар деректердің жиынтығына және олардың өзара ұйымдастырылуына негізделген. Сондықтан, зерттеу нәтижесі көп жағдайда зерттеушінің клиникалық тәжірибесі мен көрегенділігіне байланысты.

Тақырыптық апперцепция тесті. Бұл тесті отызыншы жылдың аяғында Мюррэй жасап шығарған. Олардың әрқайсысы адамдармен көп мағыналы сахнаны бейнелеген 30 суреттен тұрады. Зерттеуші сыналұшыға осы суреттерге сүйене отырып, басына бірінші келген оқиғаны айтып беруді ұсынады. Сыналұшының әңгімесінен оның суреттегі кейіпкерлерінің біріне немесе бірнешеуіне өзінің қажеттіліктерін, алаңдауын немесе бірнешеуіне өзінің қажеттіліктерін, алаңдауын немесе үмігін телігенін аңғаруға болады. Бұл сыналұшының өмір сүріп отырған ортасынан, басынан кешкен тартыстарынан хабар береді.

Зерттелушінің әртүрлі картиналарды суреттеуінде жиі кездесетін тақырыптарды таба отырып, алаңдауын, санадан тысқары тілектерін, өмірді бағдарлауын аңғара білуі керек.

Проективті тестердің бағасы. Сыналұшының баяндаған материалдың нәтижесі зерттеушінің жеке басы мен тәжірбиесіне ғана емес, оның ұстанған мәдениетіне және мәдени-әлеуметтік ортасына да байланысты. Сыналұшының бір әңгімесінің нәтижесі оның талдаған

зерттеушілердің санымен пара-пар болуы мүмкін. Мұндай жағдайда әртүрлі психологтардың өңдеуін салыстыруға мүмкіндік туады.

Бұл зерттеулердің мақсаты –сыналушының жеке басының дәл, нақты портретін анықтау емес, оның мінез-құлқының негізінде жатқан динамиканың даму күшінің басында. Демек, телімелі тестер адам қылықтарының беретін құрал болып табылады.

Отбасы суреті әдістемесі

Бұл тесті пайдалану арқылы жанұядағы (жанды жерлерді) болжауға болады. Тесті өткізу мен өңдеуге аз уақыт кетеді. Жас айырмашылығы кедергі болмайды.

1)Жанұя мүшелерінің суретін салғанда бірізділіктің деңгейін, олардың арақашықтығын кеністікте орналасуын, суретте жанұя мүшесін қалдырыпкетуін талдайды.

2)Форма. Пропорциядағы графикалық айырмашылыққа В.Вульф (1947) адамның жеке басының мінездемесі ретінде үлкен мән беріп, бірқатар әдістемелер жасап шығарған.

«Жанұяның суретін сал» тапсырмасында жанұя мүшелерінің бірін мақсатты түрде суретке салудан қалдырып кету –оның артында тұрған қандай да бір маңызды себепті білдіреді. (ол адамның құтылығысы келеді, ол жанұя берекесін кетірген, оның жақыным деп қабылдамайды)

Адамның формасы өте үлкен қылып немесе болмыстан мүлде кішірейтіпбейнелеу мен-ол адам туралы баланың пікірін білдіреді (зор, мықты адам немесе кішкентай). Ал адамның қандай да бір дене мүшесін зорайтып көрсету баланың эмоциялық қатынасын білдіреді, мұндай жағдайда оның себебін баланы әңгімеге тарту арқылы анықтауға тырысу керек. Бала әңгімесімен суреті сәйкес келсе зерттеу шындыққа жақынырақ.

1.8 Интеллект психодиагностикасы. Интеллекттің когнитивті модельдері

Интеллектіні анықтау тәсілдері, оны өлшеу тесттері, олардың түрлері, интеллект құрылымы, интеллект құрылымының ие-рархиялық теориялары, Терстоун, Гилфорд, Айзенк және т.б. ғалымдардың интеллект үлгісінің теориялық және практикалық тұжырымдарын зерттеу, талқылау, тәжірибеде қолдануды қалып-тастыру.

Интеллект тесттері зерде, ақыл-ойдың даму деңгейін анықтауға арналған. Бұл жерде интеллект деп жеке даралықтың кез-келген көріністері емес, танымдық үрдістер мен қызметтер (ой-лау, ес, жад, зейін) туралы айтылып отыр. Интеллект тесттер психодиагностика әдістемелерінің ішіндегі тарихи ертеректе пайда болғаны болып есептеледі.

Психодиагностикада ақыл-ой дамуының тұрақты көрсеткіші ретінде *«интеллектуалдық коэффициент»* деген ұғым қалыптасқан. Бұл коэффициент психодиагностикалық жолмен *«ақыл-ой жасын»* (орындалған тест тапсырмаларының санына қарай) хронологиялық немесе паспорттық жасқа бөліп және алынған санды 100-ге бөлу арқылы шығады. Егер көрсеткіш 100-ден жоғары болса, онда зерттелушінің үлкен жасқа арналған тапсырмаларды орындағаны, егер IQ төмен болса, онда зерттелушінің өзінің жасына сәйкес тапсырмаларды орындай алмағаны болып табылады. Арнайы статистикалық аппарат арқылы нормалар шегі анықталады, яғни белгілі бір жастағы адамның интеллектуалдық дамуынан хабар беретін IQ көрсеткіштер есептеледі. Ол шектер 84-тен төмен болса, ол төмен интеллект, егер 116-дан жоғары болса, интеллектуалдық дамудың жоғары көрсеткіші деп қарастырылады. Шетелде, әсіресе АҚШ-та интеллектуалдық тесттер білім саласында кең тараған. Оқу орнына және жұмысқа орналасуда тесттер практикалық психологияның міндетті құралы ретінде қолданылады.

Көп тараған интеллект тесттеріне Д.Векслердің, Р.Амтхауэрдің, Дж.Равеннің Стенфорд-Биненің тесттері жатады. Бұл тесттердің сенімділігі мен валидтілігі тұрақты болып табылады.

М.К.Акимова, Е.М.Борисова, К.М.Гуревич, В.Г.Зархин, В.Т.Козлова, Г.П.Логинова, А.М.Раевский, Н.А.Ференс – осы авторлар ұжымы оқуға түсушілерге арналған интеллектуалдық да-муды анықтайтын *АСТУР* тестін құрастырып шығарды.

Тест 8 субтесттен тұрады: 1) мағлұматтылық, 2) қосарланған ұқсастықтар, 3) лабильділік, 4) жіктеу, 5) жалпылама, 6) жүйелік кестелер, 7) сандар қатары, 8) геометриялық пішіндер.

Тестілеу нәтижесін өңдеу барысында тек орташа ұпай ғана емес, сондай-ақ зерттелушінің жеке дара тестілік профилін де анықтауға болады.

Адамның қабілеттерін мына топтарға бөлуге болады:

- *жалпы қабілеттер* (зандылықтарды анықтауға қабілеттілік интеллектінің жалпы деңгейі);

- *модальдық жалпы қабілеттер* (вербалдық интеллект, нумерикалық интеллект (есептеуге мүмкіндік беретін), кеңістіктік интеллект, техникалық практикалық интеллект);

- *арнайы қабілеттер* (белгілі бір арнайы іс-әрекет түрлерін жеңіл және жемісті игеруге жағдай жасайды: музыкалық қабілеттер, техникалық қабілеттер, әртістік, педагогикалық қабілеттер);

- *жеке-дара қабілеттер* (психикалық танымдық қызметтердің даму деңгейі: жад, ес, зейін, қабылдау, ойлау, елестету).

Адамның танымдық үрдістерінің жиынтығын интеллект анықтайды.

Интеллект – ол саналы әрекет ету, өнімді ойлауға, өмірлік жағдайларды жақсы шеше алуға жоғары қабілеттілік (Векслер), яғни интеллект адамның қоршаған ортаға бейімделе алу қабілеті ретінде қарастырылады.

Алғашында Спирмен (1904 ж.) мынадай пастулаттар құрастырды: интеллект адамның басқадай тұлғалық сипаттарына тәуелді емес; интеллект өзінің құрылымына интеллектуалдық емес сапаларды қоспайды (қызығушылықтар, жетістікке жету түрткілері, үрейлену және т.б.). интеллект ақыл-ой қуатының жалпы факторы ретінде танылады. Спирмен кез-келген интеллектуалдық іс-әрекеттің жемісі жалпы факторға, жалпы қабілеттерге тәуелді екендігін көрсетті. Осылайша, ол интеллектінің басты факторын (*G* факторы) және арнайы қабілеттердің көрсеткіші болып табылатын *S факторын* бөліп көрсетті. Спирменнің пікірі бойынша, әрбір адам белгілі бір жалпы интеллектуалдық деңгейімен сипатталады.

Интеллект тестті-интеллект – бұл тұлғаның интегралданған көрінісі, ол барлық психикалық функциялардың активизациясында, процесстерде (ойлау, ес, қиял) көрінеді, бұл қоршаған дүниені тануды қамтамасыз етеді. Интеллект танымдық қасиеттерге және ерекшеліктерге қатысы бар индивидуалдылықтың көрінісі.

Интеллект тесті интеллект теориясына тәуелді құралады. Мысалы:

1. Векслер тесті;
1. Амтхауер тесті;
2. Равен матрицасы;
3. ШТУР тесті.

Креативтілік тестті- тұлғаның шығармашылық мүмкіндіктерін өлшеуге арналған әдістер тобы:

Мысалы:

1. Дж. Гильфордтың креативтілік тесті;
2. Е. Торранстың креативтілік тесті;
3. Д.Б. Богоявленскаяның «креативтілік кеңістік» әдістемесі.

Интеллекттің когнитивтік моделі (Р. Стернберг). Интеллект психиканың қасиеті емес, ол танымдық үрдістердің жүйесі. Интеллекттің 3 типтік компоненті бар: метакомпонент (мәселені барлығын мойындау, және

оның шешу жолдарын іздеу), орындаушы компонент, білім игеру компоненті.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары

Бірінші тарау бойынша тақырыптарды пысықтауға және бекітуге арналған сұрақтар:

1. Психодиагностика пәні нені зерттейді?
2. Психодиагностика пәнінің мақсаты және міндеті
3. Психологиялық диагноз дегеніміз не?
4. Диагноздың психологиялық дағдосдан айырмашылығы?
5. Зерттеу жұмысының этаптары?
6. Прогностикалық диагнозды құру жолының ерекшеліктері?
7. В.И. Дружинин ұсынған психодиагностикалық төрт жағдай неден тұрады?
8. Психодиагностика жүргізудің әдебінің негізгі принциптері?
9. Өңдеу және интерпретация кезеңіндегі клиникалық тәсілдің статистикалық тәсілден айырмашылығы неде?
10. XX ғасырға дейін тест әдістерінің пайда болуы.
11. XX ғасырдың басында психологиялық және педагогикалық тесттерді қолдану тәжірибесі.
12. АҚШ-рында тест әдістерінің дамуы.
13. Әртүрлі ғылыми бағыттарда психодиагностикалық амалдардың шығарылуы (контент-анализ, проективті әдістер, патопсихологиялық әдістер т.б.)
14. Жобалау әдістерін ұйымдастырудың жолдары?
15. Жобалау әдістерінің түрлері?
16. Тесттерді жүргізгеннен кейінгі тіркеу карталарын толтыру?
17. Әдіс және әдістеме түсініктерінің айырмашылығын атаңыз?
18. Психологиялық зерттеулердің қандай әдістерін білесіз?

19. Тест дегеніміз не? Тесттер қандай болады?
20. Байқау әдісіне қандай талаптар қойылады?
21. Психологиялық зерттеулердің қандай әдістерін білесіз?
22. Байқау әдісіне қандай талаптар қойылады. ?
23. Тест дегеніміз не? Тесттер қандай болады?
24. Қарым-қатынастың түрлі түсті тесті сөздік емес, шағынанадиагностикалық әдіс.
25. Адамның саналы әрекетімен қоса, кейде аңғара алмайтындай дақарым-қатынасы болуы адамның эмоциялық өмірімен тығыз байланысты.
26. Қарым-қатынастың түрлі- түсті тестінде көк -, жасыл, қызыл, сары, күлгін, қоңыр, қара түстер пайдаланылады.
27. Интеллектіні анықтау тәсілдері
28. Интеллектіні зерттеуге арналған қандай тест түрлері бар?
29. Терстоун, Гилфорд, Айзенк, Кеттелл, Стернберг бойынша интеллектқұрылымдарын бір-бірімен салыстыр, айырмашылықтарын тап.
30. Интеллект пен тұқым қуалаушылық арасында қандай байланыс бар?

Студенттердің оқытушы жетекшілігімен жасайтын жұмыстарының тапсырмалары (СОӨЖ) 1-ші кестеде ұсынылған.

Бақылау тапсырмалары

Кесте 1

Студенттердің өзіндік жұмысына арналған тапсырмалар (СӨЖ)

1 тақырып	Психодиагностиканың негізгі бағыттары жәнeмiндеттерi.	Конспект жазу
2 тақырып	Негiзгi психодиагностикалық амалдар және әдiстер	Эссе жазу
3 тақырып	Психологиялық диагноз және оның деңгейлерi туралы түсiнiк	Тезис құрау
4 тақырып	Психологиялық кеңес беру, психотерапия, кәсiби таңдау салалары	Реферат
5 тақырып	Психодиагностикада қолданатын кәсiби-этикалық принциптер	Конспект жазу
6 тақырып	Кәсiби құпия, әдiстемелердi тарату және баспаға шығарудың ережелерi	Реферат
7 тақырып	Психодиагностика процесiнiң кезеңдерi	Эссе жазу
8 тақырып	Өлшеу деңгейлерi мен шкалалары	Конспект жазу
9 тақырып	Сенiмдiлiк: түсiнiгi, түрлерi, мөлшерi	Эссе жазу
9 тақырып	Сенiмдiлiк: түсiнiгi, түрлерi, мөлшерi	Эссе жазу
10 тақырып	Валидтiлiк: түсiнiгi, түрлерi, сенiмдiлiкпен және байланысы	Тезис құрау
11 тақырып	Тұлға тестiн және жетiстiктер тестiн құрастыру принциптерi	Реферат

12 тақырып	Негізгі проективті әдістермен жұмыс істеудің принциптері. Проективті әдістердің негізгі белгілері	Конспект жазу
13 тақырып	Интеллекттің факторлық моделдері (Спирмен, Кэттел, Терстоун, Гилфорд)	Реферат
14 тақырып	Интеллекттің когнитивті моделдері (Р.Стернберг)	Эссе жазу
15 тақырып	Дж.Равеннің прогрессивті матрицалары	Реферат

1. «Психологиялық және педагогикалық диагностиканың айырмашылығы мен ерекшеліктері»

Семинар сабақта қарастырылатын сұрақтар тізімі:

1. психодиагностика негіздерінің қасиеті;
2. әдіс түсінігі және мазмұны жөніндегі түсініктер;
3. әдістеменің негізгі мазмұны;
4. Б.Г. Ананьевтің психодиагностикалық әдістер жөніндегі көзқарасы;
5. психодиагностикалық әдістемелердің бірнеше ерекшеліктері;
6. әдістемелердің даму тарихы;
7. ең алғаш зерттеу лабораториясын ашқан ғалым және қосқан үлесі;
8. психометрия түсінігі және оның ерекшелігі;
9. ғылыми диагностиканың психологиялық білімнен ерекшелігі;
10. әлеуметтік практикада психодиагностиканы қолданудың жолдары.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика. М, 2003.
- 2.Бодалев В.В, Столин А.Н. Общая психодиагностика М., 2004.

2. «Психодиагностикалық әдістің мазмұны».

Семинар сабақта қарастырылатын сұрақтар тізімі:

- 1.Ф. Гальтон және жекелік ерекшеліктерді өлшеу;
- 2.А. Биненің интеллектіні өлшеуге қосқын үлесі;
- 3.Эксперименталды психологияда психодиагностиканың құрылуы (В.Вундт).
- 4.В. Штерн және интеллект коэффициенті.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика. М, 2003.
- 2.Бодалев В.В, Столин А.Н. Общая психодиагностика М., 2004.
- 3.Гуревич К.М. Что такое психологическая диагностика? М, 2001.

3. «Тесттік нормалар»

Семинар сабақта қарастырылатын сұрақтар тізімі:

- 1.Тесттерді құру технологиясының барысында ескерілетін жағдайлар?
- 2.Тесттерді бөлу ерекшелігі және түрлері?
- 3.Тесттерді қолдану ережесі?

4.«Психодиагностикалық технология»

- 1.Психодиагностикалық әдістерді құрастыру және бейімдеу.
- 2.Психодиагностикалық технологияның негізгі кезеңдері
- 3.Тұлғалық сұрақнамалар, репертуарлық әдістемелер

5. «Тұлға психодиагностикасы»

1. Р. Кэттел 16 тұлғалық факторлар сұрақнамасын студенттерге түсіндіріп жеке-жеке әр студент 5-6 адамға осы әдісті жүргізу.

2. Люшердің түстерді таңдау тесттерімен жұмыс істеу.

3. Дж. Равеннің прогрессивті әдісі.

4. Рене Жиль әдісі. Осы әдісті қолдана отырып 5-10 жас аралығындағы оқушыларға жүргізу.

5. Апперцептивті тест (РАТ).

6. Айзенк сұрақнамасы

Өзін-өзі бақылау сұрақтары

Емтиханға дайындалуға арналған сұрақтар:

1. Психодиагностика пәні, мақсаты және міндеттері

2. Психодиагностиканың даму тарихы

3. Психодиагностикада қолданатын кәсіби-этикалық принциптер

4. Негізгі психодиагностикалық амалдары және әдістер

5. Психодиагностика процесінің кезеңдері

6. Қай жылы АҚШ-та сенат деңгейінде тестіні тоқтату туралы шешімталқыланды?

7. Бихевиоризм бағытындағы психологтар қандай әдісте, мелерді сынға алды?

8. 1963 ж. «Проективтік әдістемелер журналының» өз аты қалай болып өзгерді?

9. Тұлғалық зерттеу формасы ретінде көрінген кімнің сауалнамасы еді?

10. Қай жылдан бастап компьютерлік тестілер пайда болды?

11. Джулиан Бернارد Роттер қай жылы, қай жерде туылған?

12. Даму теориясы психоэлеметтік тепе-теңдікті сауалнамасының жасауына негіз болған кім?

13. Нақты лингвистикалық процесі қаншаға бөлінді?

14. Алғашқы компьютерленген тестілердің бірі?

15.Қай жылы Векслердің интеллект деңгейін бағалайтын Векслер шкаласы ұсынылды?

16.Векслер кімнің теориясын сынға алды?

17.Қай жылы Вейлидің «Сәбилердің даму» атты шкалалары ұсынылды? 18.1963 ж. қандай тесттер танымал болды?

19.1964 ж. кімнің тестісі жарық көрген?

20.«Тұлға және бағалау» кітабының авторы.

21.Британ психологиясының жасаған интеллектіні зерттеуге арналған шкаласы қалай аталады?

22.Интерналды және экстерналды бақылау локусы туралы ұғымды кім енгізді?

23.1863-1895 ж.ж. Алғаш ақыл-ой интеллектісін ұйымдастыру теориясын тесттерді статистикалық талдау негізінде құраған кім болды?

24.Ф.Гальтон кфрреляциялы талдауымен шабыттанып, қай жылы ақыл-ой қабілеттердің өзара байланыста болу мәселесіне зейін аударды?

25.Чарльз Эдвард Спирмен 1863 ж. қай қалада дүниеге келді? 26.Әскери қызметте Эдвард қанша жыл қызметте болды?

27.Эдвард қанша жасында Вунд лабораториясында айналысты?

28.Ол Вундт лабораториясында немен айналысты?

Тест тапсырмалары:

Негізден психодиагностика теоретикалық ғылым ретінде психология ғылымының пәндерімен тығыз байланысты.

А) Психодиагностика әртүрлі пәндер аймағында құралды

С) Психодиагностиканың басқа ғылымдармен байланысында осындай дәстүр бар.

Д) Психодиагностика психологиялық практиканың әртүрлі аймақтарына қызмет етеді.

Е) Психодиагностика психология ғылымының басқа пәндеріне қарағанда кейін қалыптасты

Е) & Психодиагностикада қарастырылатын «айнымалы» соған сай ғылым аймағында теоретикалық мәнге ие болуы керек

***

Психодиагностиканың практикалық іс-әрекет ретіндегі сипаттайтын ерекшеліктеріне сай емес пунктты

А) Кәсіби және этикалық нормаларды орындау

С) Диагностикалық жұмыстың пайдалы дағдыларының болуы

Д) Психодиагностикалық құралдардың қолдану ережелерін білу

В) & Өлшеу процедураларын құрастыру

Е) Тексеру нәтижелеріне әсер ететін факторларды түсіну

***

Көп нүктенің орнын толтырыңыз: «Теоретикалық психодиагностика психологиялық білімнің үш аймағын қамтиды ол- ....., психометрика, психологиялық білімнің қолдану аймағы».

А) & Дифференциальды психология

В) Математикалық статистика

С) Әлеуметтік психология

Д) Кеңес беру психологиясы

Е)Еңбек психологиясы

***

Психологияның қандай саласын индивидуалды айырмашылықтарды қарастырады (зерттейді).

- А) & Дифференциалды психология
- В) Психодиагностика
- С) Тестология
- Д) Эксперименталды психология
- Е) Қолданбалы психология

***

Алғашқы психофизикалық зерттеу әдісі қай салада қолданылды

- А) & Эксперименталды психология
- В) Дифференциалды психология
- С) Психотехника
- Д) Тестология
- Е) Психодиагностика

***

Психологиялық диагноз-бұл:

- А) & Барлық жауап дұрыс
- В) Клиенттің бойындағы психикалық аутқудың бар екеніндігін көрсететін негізделген қорытынды.
- С) Тұлға типін анықтау
- Д) Нормадан аутқуды анықтау
- Е) Тұлғаның психикалық қасиеттерінің өзара байланысын сипаттайтын жүйелік құрылым

***

Төмендегі психологиялық жұмыстардың тізімінің ішінен сипаттамаларынан практикалық тексеруді сипаттайтын белгіні көрсет.

- В) Кешенді теориялық жұмысты іске асыру
- С) Әдістеме құрастыру

- С) & Дайын құрылған тестіні қолдану
- Д) Анықталған белгілерді тіркейтін әдістерді сынау
- Е) Кешенді эксперименталды жұмысты жүргізу

***

Төмендегі психологиялық жұмыстардың тізімінің ішінен дифференциалды-диагностикалық зерттеуді сипаттайтын белгіні көрсет

А) & Өлшенетін қасиеттің тұжырымдамасын қалыптастыруға бағытталған кешенді эксперименталды жұмысты жүргізу

В) Дайын тестіні қолдану

С) Нақты бір адамның психологиялық қасиеті жайлы мәліметтер алу

Д) Тапсырыс берушінің сұрауына психологиялық қорытынды жазу

Е) Тестілеу мәліметтерінің негізінде түзету (коррекциялық) шарасын жүргізу

***

Диагностикалық әдістердің сипаттамаларының тізімінің ішінен зерртеу әдістеріне жататынын көрсет.

А) & Белгісіз субъектілерден белгілі бір заңдылықты анықтаумен байланысты әдістер

В) Қысқа әрі нұсқа (экономды) әдістер

С) Өлшенетін қасиеттің тұжырымдамасын қалыптастыруға бағытталған

Д) Нормамен салыстыру тәсілі бар

Е) Қолдануда қарапайым

***

Көпфакторлы тестінің нәтижесін графикалық түрде көрсету қалай аталады

А) & Психодиагностикалық профиль

В) Графикалық шкала

С) Тестілік баллдардың таралуы

Д) Семантикалық кеңістік

Е) Гистограмма

***

Клиент жағдайына сай емес белгіні көрсетіңіз

- A) &Өз мақсатына жету үшін адам өз жүріс-тұрысын саналы түрдебақылап отырады
- B) Қолдануда қарапайым тест
- C) Келген адам психологпен бірге жұмыс істейді
- D) Диагностикалық құралға фальсификациядан қорғалуына талап сондай қатал емес
- E) Келген адам нұсқауды нақты орындауға тырысады

***

Экспертиза жағдайында тексерілуші адамнан алынатын мәліметтердің шынайылығы қандай тестармен қамтамасыз етіледі

- A) &Бұрмалаудан қорғалған сауалнамалар
- B) Еркін түрде өзін сипаттау әдістемесі
- C) Сұхбаттасу әдістемесі
- D) Проективті әдістемелер
- E) Биографиялық әдістер

***

Сараптамалық әдістер тобынан бөлек, өлшейтін әдістер тобын сипаттайтын белгіні көрсет.

- A) &Бұл әдістер диагнозды мөлшерлі, шамалы (вероятностный точность) дәлдікпен көрсетеді
- B) Бұл әдістер психологтың кәсіби тәжірибесіне негізделген
- C) Бұл әдістер тексерудің стандартты процедурасы жоқ болғанда қолданады.
- D) Бұл әдістер объективті түрде сипаттауға келмейтін психикалық құбылыстарға қолданылады.
- E) Бұл әдісте зерттеудің идеографикалық үлгісі (модельі) қолданылады

***

Тестардың қандай тобы адамның нақты білімдерін, дағдыларын, икемділігі деңгейі көрсетеді

- А) Жетістіктер тестысы
- В) Интеллект тестысы
- С) Кретивтілік (шығармашылық) тестысы
- Д) Тұлғалық тестар
- Е) Проективты тесттар

***

- Тестыны жетілдіру және бейімдеуде не өзгертілмейді
- А) Тестінің теориялық негізі
  - В) Тестілік тапсырмалардың құралы (формулировка тестовых заданий)
  - С) Тестілік тапсырмалардың саны
  - Д) Тестілік нормалар
  - Е) Тест аталуы

***

- Төменде көрсетілген ерекшеліктердің ішінен ақыл-ой әрекетінің төменгі темпының себебі болатынын көрсетіңіз
- А) Нерв жүйесінің шаршауы (астенизация нервной системы)
  - В) Солақайлық (Леворукость)
  - С) Тән қажеттіліктерінің нәпсілердің ұстамсыздығы (Расторможенность влечений)
  - Д) Агрессивтілік
  - Е) Ерікті түрде реттелудің төменгі деңгейі

***

- Ешбір сыналушыға артықшылық көрсетпей, бәріне бірдей тең талап қойылу – ол:
- А) Әдістеменің стандартталғандығы
  - В) Әдістеменің валидтілігі
  - С) Әдістеменің дәлдігі
  - Д) Әдістеменің нәтижесінің тұрақтылығы
  - Е) Әдістеменің қиындылығы

***

- Барлық сыналушыларға тестілік тапсырманы орындауда шектелген уақыт берілуі – ол:

- A)Әдістеменің дәлдігі
- B)Әдістеменің валидтілігі
- C)Әдістеменің нәтижесінің тұрақтылығы
- D)Әдістеменің қиындылығы
- E)Әдістеменің стандартталғандығы

***

Қаншалықты стандарттаудың таңдамалы тобы тестіні барлықпопуляцияға қолдануға мүмкіншілік беретін тестілік норманы қалай айтамыз ?

- A)Репрезентативтілік
- B)Стандарттау
- C)Рестандарттау
- D)Сенімділік
- E)Салыстырмалылығы

***

Көп адамдар үшін қойылып қолданылатын нормалар, яғни жыныс, мәртебе, жас деген белгілерге тәуелді емес норманы-ол:

- A) &Универсалды нормалар
- B) Топтық нормалар
- C) Локалды нормалар
- D) Мектептік нормалар
- E) Кәсіби нормалар

***

Әрқилы мамандықтар профиліндегі топтар үшін құрылған тестер негізінде қойылатын норманы қалай атаймыз

- A)Кәсіби нормалар
- B)Универсалды нормалар
- C)Топтық нормалар
- D)Локалды нормалар
- E)Мектептік нормалар

***

Қоғамның өзінің әр мүшесінің психикалық және тұлғалық дамуына қойылатын талаптар жүйесі қалай аталады

- A) Әлеуметтік-психологиялық норматив
- B) Әлеуметтік қалаулар (Социальная желательность)
- C) Тұға тезаурусы
- D) Статистикалық норма
- E) Валидтілік критерилері

***

Тестінің ақпаратты сыналушының мотивациялық бұрмалауынан қорғау қабілеті қалай аталады

- A) Әдістеменің валидтілігі
- B) шынайлық
- C) Сенімділік
- D) Объективтілік
- E) Тұрақтылық

***

Егер тестінің тапсырмасын сыналушыға қайта өткізгенде, алдындағы тапсырмадағыдай эквивалентті реакция алынса, онда тест қандай критериге сай келеді

- A) Сенімділік
- B) дискриминативтілік
- C) Қиындылық
- D) Объективтілік
- E) Валидтілік

***

Сыналушыда тест жүргізілгеннен кейін пайда болатын алғашқы әсер қалай аталады

- A) Көрініп тұрған валидтілік
- B) Конкурентті валидтілік
- C) Болжамдық валидтілік
- D) Мазмұндық валидтілік
- E) Конструктивті валидтілік

***

Корреляциялық әдіс арқылы жаңадан құрылған тестіні басқа валидтілігі орнатылған тест арқылы бағалау қандай валидтілік

- A) Конкурентті валидтілік
- B) Болжамдық валидтілік
- C) Көрініп тұрған валидтілік
- D) Мазмұндық валидтілік
- E) Конструктивті валидтілік

***

Сенімділікті анықтайтын қандай әдіс негізгі болып табылады

- A) Барлық жауап дұрыс
- B) Параллельдік формамен тест жүргізу
- C) Қайта тест жүргізу формасы
- D) Тестіні екі бөлікке бөлу әдісі
- E) Тестіні бірнеше бөлікке бөлу әдісі

***

Тестің негізделінген сипаттамасы, яғни өлшенуге бағытталған психологиялық қасиетке тест нәтижесінің сай келуі қалай аталады.

- A) Тест валидтілігі
- B) Тест қолдану аймағы
- C) Тест сенімділігі
- D) Тест қиындылығы
- E) Тест сезімталдығы

***

Егер үштен кем емес сарапшы-психологтар, тестінің тапсырмаларын немесе пунктарын (сұрақтарын) өлшенетін белгіге сай келеді деп есептесе. Онда тест қандай критерийге сай келеді

- A) Валидтілік
- B) Объективтілік
- C) Сенімділік
- D) Қиындылық E) Дискриминативтілік

***

Тест нәтижесі мен кейінге қалдырылған іс-әрекеттің, терапияның, күтілген тұрғалық қасиеттердің нәтижесі арасындағы сәйкестік қандай валидтілік түрін көрсетеді

- A) & Болжамдық валидтілік
- B) Мазмұндық валидтілік
- C) Конструктті валидтілік
- D) диагностикалық валидтілік
- E) Дұрыс жауап жоқ

***

Генералды(жалпы) G факторын және арнайы қабілетке сай S-факторын біріктіретін екі факторлы интеллект моделін кім ұсынды

- A) & Ч Спирмен
- B) С Берг
- C) Р Кеттел
- D) Дж Гилфорд
- E) Ф Вернон

***

120 фактордан тұратын интеллектінің құрылымының кубтық моделін кім ұсынды

- A) & Дж Гилфорд
- B) Ч. Спирмен
- C) С Берг
- D) Р Кеттел
- E) Ф Вернон

***

«Интеллект – бұл .....» интеллект анықтамасына қайсысы кірмейді

- A) & жетістіктер тестісімен өлшенетін құбылыс
- B) интеллект тестісімен өлшенетін құбылыс
- C) адамның оқуға деген жалпы қабілеті
- D) абстракты ойлауға деген қабілеттілік
- E) күрделі әрі қиын ортаға тиімді бейімделуді қамтамасыз ететін құбылыс

***

Қажеттіліктер пирамидасының авторы

- A) &А. Маслоу
- B) Ч. Спирмен
- C) С. Берт
- D) Р. Кепел
- E) Дж. Гилфорд

***

Мак-Клеланд теориясына сай адамдарға келесі қажеттіліктер тән

- A) &Басшылық ұмтылу, жетістікке ұмтылу, ортақтасуға ұмтылу
- B) Басшылық ұмтылу, жетістікке ұмтылу, саналы сезіну
- C) Басшылық ұмтылу, жетістікке ұмтылу, танымдық қажеттілік
- D) Басшылық ұмтылу, жетістікке ұмтылу, махаббатты табу
- E) Басшылық ұмтылу, жетістікке ұмтылу, түсіністікке ұмтылу

***

Өздерінің атрибуттарын (қасиеттерін) саналы байқамай бағалайтын процедура қалай аталады

- A) &Рефракция
- B) Проекция
- C) Идеографиялық техника
- D) Номотетикалық техника
- E) Психотехника

***

Психодиагностика бұл -

- A) &Тұлғаның индивидуалды (жекедаралық)-психологиялық ерекшеліктерін бағалауға және өлшеуге арналған құралдарды, қағидаларды және теориялық негіздерді жасайтын психологиялық ғылымның аймағы

В)Тұлғаның болашақта дамуын және индивидуалды ерекшеліктерін анықтайтын әдістерді жасайтын психология аймағы.

С)Адамдарды психологиялық белгілерін анықтайтын әдістер, жіктемелер жайлы пән

Д)Роршах әдісі және басқа проективті әдістер.

Е)Әркилы психологиялық бұзылыстарды бағалау.

***

Психодиагностика индивидуалды айырмашылықтарды өлшеуге бағытталған, ал дифференциалды психология индивидуалды айырмашылықтардыбағытталған

А)&танып-білуге

В)зерттеуге

С)табуға

Д)салыстыруға

Е)жасауға

***

Психометриканың басты мәселесі-ол

А)&тестілік нормалар жайлы сұрақ

В)тест валидтілігі жайлы сұрақ

С)тест сенімділігі жайлы сұрақ

Д)тест шынайлығы жайлы сұрақ

Е)алынған нәтижелердің репрезентативтілігі жайлы сұрақ

***

Психодиагностикалық әдіс қандай үш негізгі психодиагностикалық тұрғыларда(подход) нақтыланады

А)&Объективті, субъективті, проективті

В)Объективті, субъективті, нормативты

С)Объективті, субъективті, номотетикалық

Д)Объективті, субъективті, идеографикалық

Е)Объективті, субъективті, репертуарлық

***

Іс-әрекеттің орындау тәсіліне және табыстылық негізінде іске асатын диагностикалық тұрғы қалай аталады

- A) объективті тұрғы
- B) субъективті тұрғы
- C) проективті тұрғы
- D) идеографиялық тұрғы
- E) номотетикалық тұрғы

***

Тұлғаның әр қилы жағдайдығы жүріс-тұрысты, қалыптарды, тұлға ерекшеліктері жайлы өзіндік есебі, өзі жайлы мәліметтер негізінде іске асатын диагностикалық тұрғы қалай аталады

- A) субъективті тұрғы
- B) объективті тұрғы
- C) проективті тұрғы
- D) идеографиялық тұрғы
- E) номотетикалық тұрғы

***

Зерттелушінің сырт көзге бір қарағанда бейтарап, тұлғаға қатысы жоқ стимулдық материалдармен өзара әрекетінің ерекшелігін талдау негізінде іске асатын диагностикалық тұрғы қалай аталады

- A) проективті тұрғы
- B) субъективті тұрғы
- C) объективті тұрғы
- D) идеографикалық тұрғы
- E) номотетикалық тұрғы

***

Объективті тұрғыдағы тестарға қайсысы кірмейді
A) Психикалық қалыптармен көңіл-күйлерді анықтайтын сауалнамалар

- B) Интеллект тестілері
- C) Арнайы қабілеттер тестісі
- D) Объективті тұлға тестері

Е) Жетістіктер тестісі

***

Субъективті тұрғыдағы тестерге қайсысы кірмейді

- А) & Интеллект тестісі
- В) Психикалық қалыптармен көңіл-күйлерді анықтайтын сауалнамалар
- С) Тұлғалық сауалнамалар
- Д) Сауалнамалар-анкеталар
- Е) Әңгімелесу

***

Проективті тұрғыдағы тестерге қайсысы кірмейді

- А) & Тұлғалық сауалнамалар
- В) Моторлық(қимылдық)-экспрессивті әдістер
- С) Перцептивті-құрылымды әдістер
- Д) Апперцептивті-динамикалық әдістер
- Е) Катарсистік әдістер

***

Барлық адамдарға тән жалпы заңдылықтар бар деп санап, соған сүйенетін тұрғы

- А) & номотетикалық
- В) проективті
- С) субъективті
- Д) объективті
- Е) идеографикалық

***

Әр адамның қайталанбас тұлғасы бар деп санап соған сүйенетін тұрғы

- А) & идеографикалық
- В) номотетикалық
- С) проективті
- Д) субъективті
- Е) объективті

***

Тұлға типін анықтауды мақсат ететін диагноз түрі

- A) Типологиялық диагноз
- B) Симптоматикалық диагноз
- C) Этиологиялық диагноз
- D) Дифференциальды диагноз
- E) Жалпы диагноз

***

Тест жасау кезеңіне қайсысы кірмейді

- A) &Тест сұрақтарына келісе беру ұстанымын есепке алу
- B) Сұрақтар санын анықтау
- C) Тапсырмаларды құрастыру
- D) Мәтінді(текст) қалыптастыру
- E) Пилотажды зерттеу

***

Тестіні сол зерттелушілерге сол жағдайда қайтадан жүргізіп, кейіннен сол тестінің екі нәтижесінің өзара байланысын статистикалық әдіспен тексеру – бұл сенімділіктің қай түрі:

- A) &Ретестілік сенімділік
- B) Параллельдік формадағы сенімділік
- C) Тест бөлшектері сенімділігі
- D) Бөлшектеу әдісі
- E) Факторлық әдіс

***

Тестінің немесе сауалнаманың тағы соған ұқсас (эквивалентті) формасын жасап және екі тестіні де бір зерттелуші топқа жүргізіп, кейін екі тест нәтижесі арасындағы байланысты статистикалық әдіспен тексеру-сенімділіктің қай түрі:

- A) & Параллельдік формадағы сенімділік
- B) Ретестілік сенімділік
- C) Тест бөлшектері сенімділігі
- D) Бөлшектеу әдісі
- E) Е) Факторлық әдіс

***

Гилфордтың интеллект моделі бойынша берілген ақпаратпен байланысты логикалық баламаны өндіру – ол:

- A) &дивергентті ойлау
- B) Конвергентті ойлау
- C)Бағалау
- D)Есте сақтау
- E)Түсіну

***

Гилфордтың интеллект моделі бойынша логикалық түрде негізделгенқорытынды – ол

- A) &Конвергентті ойлау
- B)дивергентті ойлау
- C)Бағалау
- D)Есте сақтау
- E)Түсіну

***

Гилфорд интеллект моделі бойынша ақпараттық бірліктерді белгілі біркритерий бойынша салыстыру және бағалау – ол:

- A) &Бағалау
- B)Конвергентті ойлау
- C)дивергентті ойлау
- D)Есте сақтау
- E)Түсіну

***

Гилфорд интеллект моделі бойынша екінші өлшем немен анықталады

- A)&Мазмұнмен
- B)Операциялармен
- C)Жемісімен
- D)Ойлаумен
- E) Бірліктермен

***

Гилфорд интеллект моделі бойына үшінші өлшем – бұл:

- A) Жеміс Продукт
- B) Мазмұн
- C) Операция
- D) Ойлау
- E) Бірлік

***

Проективті әдістің ерекшелігіне не кірмейді

- A) Берілген сұрақтардың бірін тандау
- B) стимулдық материалдың ерекшелігі
- C) респонденттің (сыналушының) алдына қойған міндеттің ерекшелігімен
- D) өңдеу ерекшелігімен
- E) нәтижені өңдеу ерекшелігімен

***

Психоанализ тұрғысынан проективті әдістер нені диагностикалауға бағытталған

- A) Тұлғаның дезадаптация (бейімделе алмау) себебіне, санадан тыс ниеттерін
- B) Тұлғаның мінез бітістерін
- C) Тұлға қасиеттерін
- D) Темпераментті
- E) Жүйке жүйесі қасиетін

***

Психоанализ проективті әдістерге басты теоретикалық бастау ретінде қандай негізгі түсіндіретін категорияны (ұғымды) кіргізді

- A) «қорғаныс механизмы», «санадан тыс» ретінде түсінілетін проекция қағидасы кіргізді.
- B) Интроекция қағидасын
- C) Гомеостаз қағидасын
- D) Тұтастық қағидасын
- E) Ис-әрекет қағидасын

***

Қандай зерттеу әдісі адамдардың ерекшеліктерін табиғи жағдайлардаанықтауға мүмкіншілік береді

- А) бақылау
- В) анкета
- С) тест
- Д) эксперимент
- Е) интервью

***

Адамның әлеммен қарым-қатынастарының динамикалық жүйесі

- А) Ис-әрекет
- В) Түйсік
- С) Зейін
- Д) Ойлау
- Е) Оқу

***

Зейіннің көлемін анықтау үшін қолданылатын аспап.

- А) Тахистоскоп
- В) Эргограф
- С) Аудиметр
- Д) Хроноскоп
- Е) Эстезиометр

***

Лонгитюдтік зерттеудің ерекшелігі?

- А) & Бір адамды бірнеше қайтара зерттеу
- В) Сұрақ-жауап
- С) Анкета
- Д) Әңгімелесу
- Е) Сұхбат

***

Табиғи экспериментті психологияға тұңғыш енгізген жәнеоны өз зерттеулерінде көп пайдаланған орыс психологы

- А) А.Ф.Лазурский

- В) Н.И.Красногорский
- С) И.П.Павлов
- Д) А.Г.Иванов-Смоленский
- Е) Б.М.Теплов.

***

Ағылшын тілінен аударғанда сынақ дегенді білдіретін әдістің түрі.

- А) Бақылау
- В) Тест
- С) Сауалнама
- Д) Анкета
- Е) Эмперикалық

***

Адамға психологиялық көмек көрсету әрекетін атқаратын психолог методологияның қандай деңгейінде болады:

- А) философиялық
- В) жалпы ғылымдық
- С) нақты-психологиялық
- Д) жалпы психологиялық
- Е) практикалық

***

Әдіс деген не

А) танымда және практикада белгілі бір нәтижелерге жету тәсілі

В) теорияның негізгі тұжырымы

С) қандай да болмасын жүйені түсініктер, заңдар, принциптер арқылы жалпы сипаттау

Д) объективті дүниенің бар болуын ғылыми жолмен дәлелдеу

Е) зерттеудің реалды заңдылықтарын реконструкциялау және оны жүргізу

***

- Теория деген не
- А) мәліметтер, білімдер, ережелер жиынтығы
  - В) қандай да болмасын жүйені түсініктер, заңдар, принциптер арқылы жалпы сипаттау
  - С) зерттеудің эмпирикалық мазмұны және қорытындысы
  - Д) зерттеудің реалды заңдылықтарын реконструкциялау және оны жүргізу
  - Е) қоршаған ортаны ғылыми жолмен танудың принциптері, формалары, әдістері туралы ілім

***

Объективтілік принципі методологияның қандай деңгейіне жатады:

- А) философиялық
- В) жалпы ғылымдық
- С) нақты-психологиялық
- Д) жалпы психологиялық
- Е) практикалық

***

Ауызша қарым-қатынас арқылы қажетті информацияны жинау

- А) анкета
- В) тест
- С) интервью
- Д) бақылау
- Е) социометрия

***

Қандай зерттеу әдісі адамдардың ерекшеліктерін табиғи жағдайларда анықтауға мүмкіншілік береді

- А) бақылау
- В) анкета
- С) тест
- Д) эксперимент
- Е) интервью

***

Зерттеулердің қандай түрі адамды тұлға ретінде қарастырмайды

- A) әлеуметтік – психологиялық зерттеулер
- B) әлеуметтік жүріс-тұрысты зерттеу
- C) организмнің биохимиялық реакцияларын зерттеу
- D) психологиялық зерттеу
- E) сананы зерттеу

***

Эксперименталды психологияның дамуына Дж. Кеттеллдың қосқан негізгі үлесі

- A) ол ең алғашқы интеллектуалды тест ұсынды
- B) ол бірінші рет ғылыми негізделген тест ұсынды
- C) ол психодиагностика бойынша бірінші кітап жазды
- D) ол бірінші психологиялық лабораторияны ашты
- E) ол тұлғаның теориясын ұсынды

***

Арнайы қабілеттерді тексеру тесттері практиканың қандай саласында пайда болған

- A) медицинада
- B) білім беру саласында
- C) еңбек әрекеті саласында
- D) заң саласында
- E) журналистика саласында

***

Ч.Озгудтің Семантикалық Дифференциал әдісі нені зерттейді

- A) ананың семантикалық құрылымын
- B) интеллект деңгейін
- C) тексттің жасырын мазмұнын
- D) тұлғаның қасиеттерін
- E) жүріс-тұрыс ерекшеліктерін

***

Психометрика деген не

А) психологиялық тесттерді математика тәсілдері арқылы құрастыру, негіздеу, тексеру

В) қоршаған ортаны танудың принциптері мен формалары туралы ілім

С) адамның психикалық ерекшеліктерін өлшеу

Д) психофизиологиялық зерттеулерде қолданылатын әдістер

Е) тесттің басқаша аталуы

***

Келтірілген әдістердің қайсысы проективті әдістерге жатпайды

А) Розенцвейгтің әдісі

В) ТАТ

С) Роршах әдісі

Д) Келли әдісі

Е) Люшер әдісі

***

Бине-Симон ұсынған тесттер нені анықтайды

А) интеллект деңгейін

В) білім деңгейін

С) тұлғалық ерекшеліктерді

Д) жетістіктер деңгейін

Е) қабілеттерді

Интеллект коэффициентін (IQ) есептеу формуласын бірінші рет ұсынған кім?

А) В. Штерн

В) А. Бине

С) С. Симон

Д) Г. Айзенк

Г) Дж. Кеттел

***

Тұлғалық сұрақтамалардың анкетадан маңызды айырмашылығы

- A) сұрақтамалар анкетаға қарағанда неғұрлым күрделі
- B) сұрақтамалар психологиялық зерттеулерде қолданылады, ал анкетаәлеуметтік зерттеулерде
- C) сұрақтамалар статистикалық әдістер арқылы стандартталған болады
- D) олардың мақсаттары әр түрлі
- E) сұрақтамалар теорияға негізделеді, ал анкета тәжірибеге

***

Бақылау әдісінің эксперимент әдісінен негізгі айырмашылығы

- A) бақылау барысында зерттеленетін объектіге ешқандай әсер келтірілмейді
- B) бақылау әдісі объективті мәлімет береді
- C) бақылау әдісі экспериментке қарағанда жеңілірек
- D) бақылау әдісі қазіргі психологияда қолданылмайды, ал эксперимент қолданылады
- E) бақылау әдісін ғылыми зерттеулерде қолданбайды

***

Гиппократ бойынша сангвиник темперамент типіне қандай сұйықтық сай келеді

- A) қан
- B) өт
- C) қара өт
- D) шырын
- E) су

***

MMPI тұлғалық сұрақтамасының авторы кім

- A) Т.Лири
- B) Дж.Кеттелл
- C) Айзенк
- D) С.Хатуэй

Е) Т.Милон

***

Г. Айзенктің тесті нені анықтайды

А) & тұлғаның индивидуалды-типологиялық ерекшеліктерін

В) мазасыздық деңгейін

С) өзіндік бағалауды

Д) тұлғаның мотивациясын

Е) нерв жүйесінің күшін

***

Г. Айзенк тестіне төмендегі шкалалардың қайсысы жатпайды

А) нейротизм шкаласы

В) психотизм шкаласы

С) интроверсия шкаласы

Д) & невротизация шкаласы

Е) Экстраверсия шкаласы

***

Р. Кеттелдің тұлғалық сұрақтамасында қанша факторды бөліп көрсетеді

А) 17 фактор

В) 6 фактор

С) & 16 фактор

Д) 1 фактор

Е) 15 фактор

***

Ситуациялық және тұлғалық мазасыздану шкаласын жасаған кім

А) Р. Кеттел

В) Г. Айзенк

С) & Ч. Спилбергер

Д) Ю. Ханин

Е) Л. Малкова

***

Р.Кеттелдің тұлғалық сұрақтамасында тұлғаны зерттеуге қандай тұрғы қолданылған

- A) типологиялық
- B) гуманистік
- C) мінез қырлары
- D) & факторлық
- E) психоаналитикалық

II ТАРАУ.

МҰҒАЛІМНІҢ ЖЕКЕ ЖӘНЕ КӘСІБИ ДАМУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИАГНОСТИКАСЫ

Қазақстан Республикасында болып жатқан реформалар білім саласына әсер етпеуі мүмкін емес. Бүгінгі таңда білім беру, әсіресе жалпы білім беру мен өмір талабы арасындағы алшақтық фактісі айқын болды. Білім беру мазмұнын өзгерту процесі білім беру саласының шекарасынан шығып, ұлттық мүдденің ауқымын қабылдады. Қазіргі уақытта мемлекеттік білім беру саясатының басты міндеті - барлық балалардың білім алуына қол жетімділікті қамтамасыз ете отырып, қазіргі өмір ағымының және болашақ қажеттіліктеріне сәйкес білім берудің жаңа сапасына қол жеткізу үшін жағдайлар жасау. Білім сапасын көтеру және білімге қол жетімділікті қамтамасыз ету мәселесін білім беру мазмұнын түбегейлі өзгерту арқылы шешуге болады, мысалы, инклюзивті тұғыр тұрғысынан.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында білім беруді модернизациялаудың негізгі бағыттарының бірі ретінде инклюзивті білім беру қарастырылады. Оқушылар құзыреттілігінің қалыптасуы академиялық білім беру мазмұны деңгейінің төмендеуіне байланысты емес. Оның технологиялануына байланысты болуы керек. Осыған байланысты психология мен педагогикаға арналған теориялық және практикалық қызығушылықтың көптеген мәселелерінің ішінде мұғалімнің кәсіби дамуы, педагогикалық іс-әрекеттің тиімділігін арттыру проблемалары ерекше өзекті болып отыр.

Көптеген зерттеулер педагогикалық жұмыстың үш ажырамас сипаттамаларын бөлуге мүмкіндік берді: **бағыттылық, құзыреттілік және эмоционалды икемділік.** Олар жалпы педагогикалық жұмыс тиімділігін анықтайтын мұғалім тұлғасының интегралды сипаттамалары (Митина Л.М.).

Мұғалімнің педагогикалық бағыттылығы жалпы психологиялық мәселесі шеңберінде қарастыру дұрыс болады, өйткені жалпыпсихологиялық теорияларда тұлғаның бағыттылығы оның психологиялық табиғатын ашатынсапа ретінде қарастырылады.

Әр түрлі тұжырымдамаларда бұл сипаттама әр түрлі қарастырылды. С.Л.Рубинштейн тұлғаның бағыттылығын динамикалық тенденциялар деп түсінді, олар адамның әрекетін мотивтер ретінде анықтайды, өз кезегінде оның мақсаттары мен міндеттерімен анықталады.

Л.И. Божовичтің пікірінше, тұлға бағыттылығының құрылымы мотивтердің үш тобынан тұрады: гуманистік (қоғамдық), жеке, іскерлік.

Сонымен бірге, Л.М. Митинаның пікірінше, «адамның өзіне бағыттылығы бір мағыналы емес: мұнда тек эгоисттік, эгоцентристік контекст ғана емес, сонымен бірге өзін-өзі жүзеге асыруға, басқа адамдардың мүдделері үшін өзін-өзі жетілдіруге және өзін-өзі дамытуға деген ұмтылыс бар».

Кәсіби іс-әрекетке бағыттылық тұлға дамуының белгілі бір кезеңінде пайда болады және өмірдің осы кезеңінде, басты тұлғалық жанақұрылым ретінде қарастырылады. Ол бір жағынан, көпөлшемді әлеуметтік-адамгершілік, кәсіби, жеке өзін-өзі анықтау нәтижесінде және еңбек немесе оқу, кәсіптік қызметті жүзеге асыру процесінде қалыптасады, ал екінші жағынан, өзін-өзі анықтауды да, белсенділікті де өзі анықтайды (Кудрявцев).

Л.М. Митина, мұғалімнің педагогикалық іс-әрекет саласындағы өзін-өзі актуализациялауға деген ұмтылысы да педагогикалық бағыттылықтың көрсеткіші болып табылады. Бағыттылық – мұғалім еңбегінің интегралды сипаттамасы болып табылады, ол мұғалімнің өзін-өзі тануға, педагогикалық өмір саласындағы өсу мен дамуға деген ұмтылысын білдіреді.

Мұғалімнің педагогикалық жұмысының келесі ажырамас сипаттамасын қарастырыңыз – педагогикалық құзыреттілік.

Педагогикалық құзыреттілік шеңберінде Л.М. Митина пән бойынша білімді, оқыту әдістемесі мен дидактиканың үйлесімділігін, сондай-ақ педагогикалық қарым-қатынас біліктері мен дағдыларын түсінеді. Бұл анықтама мұғалімнің педагогикалық құзыреттілігінің құрамында екі құрылымды ұсынуға мүмкіндік береді: іс-әрекеттік (білім, білік, дағды және педагогикалық іс-әрекетті жүзеге асыру әдістері) және коммуникативтік (білім, білік, дағды және педагогикалық қарым-қатынасты жүзеге асыру әдістері).

А.К. Маркова мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің доминантты блогы оның жеке тұлғасы деп тұжырымдайды. Оның құрылымында үш компонент бар: 1 - тұлғаның мотивациясы, 2 - тұлғаның ерекшеліктері (қабілеттері, мінезі, психологиялық процестері және жеке күйлері), 3 - тұлғаның интегралдық ерекшеліктері (педагогикалық өзіндік сана, жеке стиль, шығармашылық).

Педагогикалық құзыреттіліктің өсуі рефлексиямен байланысты, яғни

«Мұғалімнің өзін, өзінің іс-әрекетін, оқушысын және оның іс-әрекетін түсіну қабілетімен байланысты, бұл баланың ішкі әлемін ұғынуға және түсінуге жетелейді, оған белсенділік негіздерін әлеуметтік-педагогикалық шындыққа, оқушыларға қатынастың белгілі бір түрі ретінде таңдауға мүмкіндік береді және өзіне» (Ю. Кулюткин).

Мұғалімнің эмоционалды тұрақтылығын қоса алғанда, **эмоционалды икемділік** проблемасы ең өзекті ғылыми және практикалық мәселелердің бірі болып табылады. Мұғалім мамандығы бірқатар стрессік мамандықтарға жатады, олардан өзін-өзі бақылау мен өзін-өзі реттеудің үлкен резервтерін талап етеді.

Эмоционалдық тұрғыдан шаршау, сарқылу (эмоциональное выгорание) тақырыбының өзектілігі қоғам тарапынан мұғалімнің жеке басына қойылатын талаптардың күшеюіне байланысты, өйткені мұғалім мамандығының әлеуметтік маңызы зор. Эмпатияға

қабілеттілік мұғалімнің маңызды қасиеттерінің бірі ретінде танылады, бірақ кәсіби іс-әрекеттегі эмоциялардың практикалық рөлі қайшылықты түрде бағаланады. Мұғалімдер мүмкін эмоционалды тұрғыдан шамадан тыс жүктемеге дайындалмайды. Мұғалімнің бойында мамандықта кездесетін эмоционалды қиындықтарын жеңуге қажетті мақсатқа сай білімдер, дағдылар, жеке қасиеттер қалыптастырмайды деп айтуға болады.

Сондай-ақ, мұғалім мамандығы альтруисттік мамандықтардың бірі болып табылады, бұл оның эмоциялық тұрғыдан сарқылу ықтималдығын арттырады. Мұғалімнің эмоциялық тұрғыдан сарқылу синдромының үш негізгі кезеңі бар:

- бірінші бастапқы кезеңде мұғалімдерде функцияларды орындау, ерікті мінез-құлық деңгейінде жеке сәтсіздіктер болады: кейбір сәттерді ұмытып кету (мысалы, құжаттамада қажетті жазба жасалды ма, оқушыға жоспарланған сұрақ қойылды ма, оқушы қойылған сұраққа не деп жауап берді, қозғалыс әрекеттерді жасауда оны жүзеге асырудағы сәтсіздіктер және т.б.). Қателесуден қорқу болғандықтан, бұл бақылаудың күшеюімен және жүйке-психикалық шиеленіс сезімі аясында жұмыс әрекеттерінің орындалуын бірнеше рет тексерумен қатар жүреді;

- екінші кезеңде жұмысқа деген қызығушылықтың төмендеуі, қарым-қатынасқа қажеттілік (соның ішінде үйде, достарымен): «Мен ешкімді көргім келмейді», «бейсенбіде бұл қазірдің өзінде жұма сияқты сезіледі» «Апта бітпей қойды», аптаның аяғында апатияның күшеюі, тұрақты соматикалық симптомдардың пайда болуы (күштің, энергияның жетіспеуі, әсіресе аптаның аяғында; кешке бас ауруы; суық тиюдің көбеюі); тітіркенудің жоғарылауы (кез-келген кішкентай нәрсе тітіркендіре бастайды);

- үшінші кезең - адамның жеке сарқылуы (выгорание). Жалпы еңбекке және өмірге деген қызығушылықтың

толық жоғалуы, эмоционалды немқұрайлылық, түнілу, адамдарды көргісі келмеу және олармен сөйлесуге ықпалының жоюы, әлсіздік, күштің үнемі жетіспеу сезімі сипатталады.

Мұғалімдер мен әлеуметтік қызметкерлер арасында жүргізілген зерттеулер бұл кәсіптік топтың ұзаққа созылған стресстің жағымсыз әсерінің ерте басталу қаупі бар екенін анық көрсетеді. Психикалық сарқылудың алғашқы белгілері жұмыс тәжірибесі аз жас мұғалімдер тобында пайда болады (Орел В.Е.). Сондықтан біз эмоционалды тұрғыдан сарқылуды диагностикалаудың әр түрлі әдістерін, ең алдымен кәсіби қызмет аясында зерттедік.

Жалпы, мұғалім жұмысының жоғарыда қарастырылған ажырамас компоненттерінің дамуын қамтамасыз ету және оның кәсіби және жеке басының жоғарылау динамикасын қадағалау үшін валидті (жарамды) диагностикалық инструментарийдың болуы қажет. Мұндай инструментарийді жасауға талпыныстарды әр түрлі зерттеушілер бастаған. 20 ғасырдың аяғында кең таралған әдіс - бұл Л.М. Митинаның мұғалімнің педагогикалық құзыреттілігін бағалау әдісі. Оның негізіне американдық гуманистік психология қауымдастығының (Хазар, т.б.) өкілдері ұсынған мұғалім жұмысын бағалау әдістемесі (МЖБӨ-МОРУ) салынған, содан кейін Мәскеу, Нальчик, Орск қалаларындағы бірқатар орта мектептер мен педагогикалық институттарда өзгертіліп, тексерілген (Митина, 1991, 1994).

Әдістеме мұғалімдердің құзыреттіліктерінің екі тобының даму деңгейін бағалауға мүмкіндік береді: мұғалімнің әдістемелік және пәндік дайындығы (I, II, III, V құзыреттіліктер) және коммуникативтік қабілеттер, сабақта шығармашылық (креативті) атмосфераны құру қабілеті (IV, VI, VII құзыреттіліктер).

I - оқушының сұраныстары және оның оқудағы жетістіктері туралы ақпарат алу, II - мұғалімнің пән бойынша білімін көрсету, материалды жазбаша және ауызша баяндау, III - сабақ уақытын, сынып кеңістігін, оқу

құралдары мен оқытудың техникалық құралдарын ұйымдастыру, IV - мұғалімдердің оқушылармен қарым-қатынасы және өзара әрекеттестігі, V - мұғалімнің оқытудың сәйкес әдістерін көрсетуі, VI - сабақта шығармашылық креативті атмосфераны сақтау, VII - мұғалімнің сыныптағы қолайлы мінез- құлқын сақтау.

Бүгінгі таңда мұғалімдерді жаңа білім беру технологиясымен оқыту, мысалы, инклюзивті, құзыреттілікке негізделген білім беру, мұғалімдерді оқыту үдерісінің тиімділігін анықтау үшін мұғалімдердің жеке және кәсіби дамуының психологиялық-педагогикалық диагностикасы жүйесін дамытуды, жалпы, олардың кәсіби және тұлғалық даму деңгейін жақсартуды қажет етеді.

Мұғалімдердің тұлғалық бағыттылығы мен эмоционалды икемділігінің психологиялық-педагогикалық диагностикасы үшін А.И. Гарбер және М.В. Демиденко, мынандай стандартталған әдістерден тұратын кешенді пакет жасады: мұғалімнің педагогикалық бағыттылығын экспресс- диагностикалау әдісі (МЭДПНАУ- диагностики педагогической направленности учителя), бақылау локусын анықтау әдісі (Дж. Роттер шкаласы), элеуметтік сауалнама – К.Роджерс пен Р.Даймондтың психологиялық бейімделуі (Q - SORT - техника), педагогикалық ұжымдағы психологиялық климатты бағалау әдісі (А.В. Петровский бойынша), ұжымның құндылық-бағдарлық бірлігін зерттеу әдісі (В.В.Шпалинский бойынша). Сауалнаманы құрудың теориялық алғышарттары Антоновскийдің когеренттілік тұжырымдамалары, Лазар стрессті жеңу механизмдері, сонымен қатар Маслахтың кәсіби күйіп кету теориясының әдістемелік ережелері болды.

Педагогикалық қарым-қатынас стильдерін оқып үйрену, оқушылар- мұғалімдердің өзара әрекеттесу жүйесіндегі кәсіби бағдар мен эмоционалды икемділіктің белгілі бір мағынасында, осы психодиагностикалық пакетте келесі әдістер ұсынылды: «Коммуникативті қызметтің тест картасы» әдістемесі (А.А. Леонтьев),

педагогикалық қарым-қатынас стилін диагностикалау әдістемесі (И.М. Юсупов).

Алайда бұл психодиагностикалық процедуралар мұғалімнің кәсіби жұмысының тұтас бейнесін бере алмады. Қосымша диагностикалық құралдарды табу қажет болды. Жоғарыда аталған себептер бойынша А.И. Гарбер және М.В. Демиденко Л.М. Митинаның әдістемесін және Н.А.Фландерстің сабақты талдау әдістерін өзгертті.

Бұл зерттеудің нәтижесі мұғалім жұмысының тиімділігін бағалау әдістемесін құру болды (А.И.Гарбер, М.В.Демиденконың мұғалім жұмысының тиімділігін бағалау әдісі).

Мұғалімнің негізгі құзыреттіліктерін талдаудың белгілі бір тұжырымдамалық әдісін көрсетеді. Бұл тәсілдің мәні педагогикалық іс- әрекеттің негізгі үш компонентін анықтаудан тұрады: жобалау-гностикалық, коммуникативтік-перцептивті және рефлексивті. Жобалау-гностикалық компонент – бұл оқу бағдарламасында берілген ақпараттық көлемді игеру мақсатында оқушылардың танымдық іс-әрекетін ұйымдастыру. Бұл компонент бірқатар индикаторларды қамтиды: 1- оқу материалын ұсыну формасы, 2- оқытушының тиісті оқыту әдістерін көрсетуі, 3- оқу материалын дұрыс түсінбеген жағдайда түсіндіру жолдары.

Коммуникативтік-перцептивті компонентте мұғалім мен оқушы арасындағы білім беру үдерісіндегі қарым-қатынасқа және оқушының шығармашылық өзін-өзі көрсетуі үшін жағдай жасауға баса назар аударылады. Осы компоненттің шеңберінде келесі көрсеткіштер бар: 1-сабақта мұғалімнің оқушылармен қарым-қатынасы, 2-сабақта шығармашылық атмосфераны сақтау, 3-оқушыларға олардың жетістіктері туралы ақпарат беру.

Жоғарыда аталған компоненттер рефлексиялық талдауға ұшырайды, осылайша мұғалімнің рефлексиясы екі жаққа бағытталған, бір жағынан, оқу материалын ұсынудың формалары мен әдістеріне, екінші жағынан, оқушымен өзара әрекеттесудің эмоционалды фонына және сабақтың шығармашылық атмосферасына.

Көрсеткіштерінің әрқайсысының қалыптасуы жобалау-гностикалық, коммуникативтік-перцептивті және рефлексивті компоненттердің бес деңгейде бағаланады: репродуктивтік, адаптивтік, локалды-модельдеу, жүйелік модельдеу және жүйелік-дамытушылық.

Бұл диагностикалық блокты кейіннен А.И. Гарбер Лейпцигтің жедел созылмалы стресс-тестпен (ЛЭТС) толықтырды (тесттің орыс тіліндегі нұсқасының авторлары: А.И. Гарбер, Л.Ш. Карапетян, К.Х. Решке Германия, тесттің неміс тіліндегі нұсқасының авторлары: К. Решке & Г. Шредер, Лейпциг университеті, Германия).

ЛЭТС скринингтік тест ретінде жасалған, онда бір пәндік сұрақ стресстің компоненттерін зерттеуге бағытталған: бақылауды жоғалту, мағынаны жоғалту, жағымсыз эмоциялар (ашу, наразылық, көңілсіздік), ұйқының бұзылуы және психосоматикалық ескерту сигналдары, демалуға қабілетсіздік, тақырып, ол эмоционалды жағымсыз боялған және адамға ұзақ уақыт сыни өмірлік жағдай және әлеуметтік-эмоционалды қолдаудың болмауы ретінде әсер етеді.

Тесттің теориялық дамуы шеңберінде стресстің генезисі мен оны жеңу стратегияларын жақсы сипаттайтын іргелі семантикалық параметрлер анықталды. Бұл параметрлер адамның психикалық денсаулығына тиімді әсер ететін стресстік жағдайға тап болған кезде оның қауіпсіздігін арттыратын жеке ресурстар болып табылады.

Олар іс-әрекеттің орындылығы туралы шешім қабылдауға шешуші әсер етеді, мінез-құлықты болжауға және стрессті жеңуге мүмкіндік береді. Жедел тесттің кейбір немесе барлық параметрлеріндегі стресстің жоғары деңгейі психоәлеуметтік қауіптің жоғарылағанын және адам денсаулығына қауіп төндіретінін көрсетеді. Орыс тіліндегі үлгісіндегі тест студенттерге де, оқытушыларға да жүргізіліп, мұғалімнің эмоционалды сарқылуының алдын алу және жалпы оның стресске төзімділігін арттыру үшін оның валидтілігін және маңыздылығын көрсетті.

Мұғалімнің жеке және кәсіби дамуының психологиялық-педагогикалық диагностикасының

кешенді сипаттамасына көшейік. Техникалардың әрқайсысы белгілі бір құрылымдық схемаға сәйкес сипатталады, атап айтқанда: техниканың атауы, оның авторлары, мақсаты, материалы, өткізу формасы, процедура, нұсқаулық, техниканың формасы, техниканы өңдеу, сандық және техниканы сапалы өңдеу.

Өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтар:

1. Мұғалімнің жұмысы мен жеке басының кешенді психологиялық-педагогикалық диагностикасын жасау қажеттілігін негіздеу;

2. Л.М. Митина бойынша педагогикалық жұмыстың үш ажырамас сипаттамасын атаңыз.;

3. Мұғалімнің қажуға бейімділігі қандай себептермен байланысты;

4. Мұғалімнің жұмысын бағалау әдістемесін сипаттаңыз (МЖБӨ);

5. Потсдам университетіндегі Психология институтында оқытушыларға арналған жұмыс сауалнамасына қандай көзқарас қалыптасты?

6. А.И. Гарбер мен М.В. Демиденконың «Мұғалім жұмысының тиімділігін бағалау» әдістемесінде мұғалімнің түйінді құзыреттіліктерін талдаудың қандай тұжырымдамалық тәсілі көрінеді?

2.1 Мұғалімнің кәсіби қызметінің диагностикасы

ТАҚЫРЫП 1.

Педагогикалық бағыттылықтың диагностикасы

Мұғалімнің педагогикалық бағытын экспресс-диагностикалау әдістемесі (МПБЭДЭ)

Мақсаты: мұғалімнің педагогикалық бағытын диагностикалау
Материал: сауалнама мәтіні, жауап парағы

Нысанды өткізу: жеке немесе топта

Процедура: Мұғалім сауалнаманың мәтінін оқып, нұсқаулыққа сәйкес жауап парағын толтырады.

Нұсқаулық: Бұл сауалнамада сізге аз немесе көп мөлшерде тән болуы мүмкін қасиеттер келтірілген. Келесі мәлімдемелердің әрқайсысын мұқият оқып шығыңыз.

Егер сіз: «Бұл шындық болса, сипатталған қасиет менің мінез-құлқыма тән немесе маған көбірек тән» деп айта алсаңыз, жауап парағында тиісті сұрақтың нөмірі бойынша «+» белгісін белгілеп қойыңыз; егер сипатталған қасиет сіздің мінез-құлқыңызға тән емес немесе сізге аз мөлшерде тән деп ойласаңыз, онда «-» белгісін қойыңыз.

Сұрақтар мәтіні

1. Мен адамдардан алыс, жалғыз өмір сүре алар едім.
2. Мен өзіме деген сенімділікпен басқаларды жиі жеңемін.
3. Менің пәнім туралы берік білім адамның өмірін едәуір жеңілдетуі мүмкін.
4. Адамдар бұрынғыдан гөрі мораль заңдарын ұстануы керек.
5. Менің идеалды жұмыс ортам - жұмыс үстелі бар тыныш бөлме.
6. Адамдар бәрін өзімше, ерекше түрде жасағанды ұнатамын дейді.
7. Менің идеалдарымның ішінде менің тақырыбыма үлкен үлес қосқанғалымдардың жеке тұлғалары бар.
8. Айналымдағы адамдар мені жай ғана дөрекілік таныта алмаймын деп ойлайды.
9. Таңертең мен ешкіммен сөйлескім келмейді.
10. Мен үшін мені қоршаған барлық нәрселерде тәртіпсіздік болмағанымаңызды.
11. Менің достарымның көпшілігі - қызығушылықтары менің кәсібімекөп ұқсас адамдар.
12. Мен өз мінез-құлқымды талдауға көп уақыт аламын.
13. Компанияда мен басқаларға әзіл айтуға және әр түрлі әңгімелер айтуға мүмкіндік беремін.
14. Мені тез шешім қабылдай алмайтын адамдар мазалайды.
15. Егер менің бос уақытым болса, мен өз пәніме сәйкес бірдеңе оқуды жөн көремін.

16. Мен өзімді басқалар істесе де, бір компанияда өзімді алдаудыңғайсыздығын сезінемін.

17. Маған қонақтар шақырып, оларды қуанту өте ұнайды.

18. Мен ұжымның пікіріне қарсы сирек сөйлеймін.

19. Маған жеке қасиеттеріне қарамастан өз кәсібін жақсы білетінадамдар ұнайды.

20. Мен басқалардың проблемаларына бей-жай қарай алмаймын.

21. Мен үшін ең ауыр жаза - жалғыз қалу.

22. Жоспар құруға жұмсалған күштің қажеті жоқ.

23. Мектептегі жылдарымда мен өзімнің білімімді арнайы әдебиеттерді оқу арқылы толықтырдым.

24. Мен адамды алдауына жол бергендерді алдағаны үшін айыптамаймын.

25. Кейбір адамдар мені көп сөйлеймін деп ойлайтын шығар.

26. Мен қоғамдық жұмыстардан және онымен байланысты міндеттерден аулақпын.

27. Мені өмірде қызықтыратын нәрсе - ғылым.

28. Менің айналамдағы адамдар менің отбасымды ақылды деп санайды.

29. Мен бүгінгі күн үшін басқаларға қарағанда көбірек өмір сүремін.

30. Егер тандау болса, мен оқушыларға пән бойынша бір нәрсе үйретуден гөрі сыныптан тыс жұмыстар ұйымдастырғанды жөн көремін.

31. Оқытушының негізгі міндеті – пән бойынша білімін оқушыға беру.

32. Мен адамгершілік, имандылық, этика туралы кітаптар мен мақалалар оқығанды ұнатамын.

33. Мен компанияларға баратын адамдардың көпшілігі мені көргеніне қуанышты.

34. Мен жауапты әкімшілік және шаруашылық қызметке байланысты жұмыс алғым келеді деп ойлаймын.

35. Егер мен демалысымды біліктілікті арттыру курстарына арнасам, мені ренжіту екіталай.

36. Менің ілтипатымды басқа адамдар жиі ұнатпайды.
37. Егер біреу маған дөрекі болса, мен оны тез ұмығта аламын.
38. Әдетте, басқалар менің ұсыныстарымды тыңдайды.
39. Егер мені аз уақытқа болашаққа апаратын болса, мен ең алдымен өз тақырыбым бойынша кітаптар жинар едім.
40. Мен басқалардың тағдырына үлкен қызығушылықпен қараймын.

Нәтижелерді өңдеу:

Мұғалімнің педагогикалық бағытының түрлері:

- 1) оқытылатын пәнге бағыттылық - шартты атауы - «Пән мұғалімі»
- 2) коммуникацияға, қарым-қатынас жасауға бағыттылық - «Коммуникатор»
- 3) ұйымдастырушылық мәселелерге бағыттылық - «Ұйымдастырушы»
- 4) ағартушылыққа, жоғары интеллектке, рухани құндылықтарға бағыттылық - «Зиялы тұлға»

Педагогикалық бағыттың жоғарыда аталған түрлерінің қысқартылған атаулары жауап парағының төрт бағанының әрқайсысының жоғарғы бос ұяшықтарына келесі ретпен жазылады: сәйкесінше, туралы, Org, Pr, In. Әрі қарай, бірінші бағанның оң жағындағы дөңгелектелген «+» және «-» белгілерінің жалпы саны есептеледі және нәтиже төменгі бос торға жазылады.

Әр баған дәл осылай есептеледі. Алынған қорытынды көрсеткіштер педагогикалық бағыттың белгілі бір түрінің көріну дәрежесін сипаттайды. Сонымен қатар, индикатордың жоғары мәні сәйкес типтің айқын көрінісіне сәйкес келеді. Әр түр бойынша жалпы балл он бірліктен аспауы керек. Қалыпты аймақ 3-7 бірлік аралығында.

Жауап формасы 1

Жынысы әйел/ еркек	Аты- жөні	Мектеп	Мамандық	Еңбек өтілі	Жас шамасы

Жауап формасы 2

+ 1 -	- 2 +	- 3 +	- 4 +
+ 5 -	- 6 +	- 7 +	- 8 +
+ 9 -	- 10 +	- 11 +	- 12 +
+ 13 -	- 14 +	- 15 +	- 16 +
- 17 +	+ 18 -	- 19 +	- 20 +
- 21 +	+ 22 -	- 23 +	+ 24 -
- 25 +	+ 26 -	- 27 +	- 28 +
- 29 +	- 30 +	- 31 +	- 32 +
- 33 +	- 34 +	- 35 +	- 36 +
- 37 +	- 38 +	- 39 +	- 40 +

Нәтижелерді түсіндіру:

Педагогикалық бағыттылықтың бір түрінің көрініс беруі мұғалім тұлғасының монобағыттылығының көрсеткіші, ал бірнеше түрлері бойынша - көп бағыттылықтың көрсеткіші болып табылады. Педагогикалық бағыттылық түрлерінің әрқайсысы жеткіліксіз дамыған деп санауға болады, егер оны сипаттайтын жалпы индикатор орташа мәндерден төмен аймақта болса (3 баллдан төмен) және керісінше айтылатын болса - оны сипаттайтын жалпы индикатор зонада болғанда орташа мәндерден жоғары (7 баллдан жоғары). Педагогикалық бағыттылықтың бұл түрлері, сәйкесінше, гипо- және гиперактивті формаларда педагогикалық қызметте көрінуі мүмкін; соңғы жағдайда олардың мұғалімнің мінез-құлқына кері әсері тек кәсіби салада ғана емес, сонымен қатар одан тыс жерлерде де болуы мүмкін - күнделікті өмір саласында, отбасылық қатынастарда және т.б. («кәсіби шлейф» деп аталатын құбылыс).

ТАҚЫРЫП 2.

Мұғалім жұмысының негізгі құзыреттіліктерін диагностикалау

Мұғалімдердің қызметін бағалау әдістемесі (Авторлар М.В.Демиденко, А.И. Гарбер (Клюева))

Мақсаты: мұғалімдердің негізгі құзыреттіліктерін қалыптастырудың жүйелік талдауы;

Материал: әдістеме бланкі, мұғалімнің жұмыс деңгейінің қысқаша сипаттамасы, «Сабақты рефлексивті талдау» сауалнамасы.

Өткізу формасы: жеке, сырттай бақылау;

Процедура:

Сабақтағы мұғалімнің іс-әрекетін бақылай отырып, диагност мұғалімнің қызмет деңгейінің қысқаша сипаттамасына негізделген әдістеме бланкін толтырады. Мұғалімнің рефлексиясының даму деңгейін бейнелейтін баған

«Сабақтың рефлексивті талдауы» сауалнамасының сұрақтарына мұғалімнің жауаптарын талдау негізінде толтырылады. Әрі қарай, диагностикалық нәтижелерді сандық өңдеу жүзеге асырылады. Сандық және сапалық өңдеу негізінде қорытынды жасалады.

Әдістеме нысаны (1-қосымшаны қараңыз).

Мұғалімнің жұмыс деңгейлерінің қысқаша сипаттамасы (2-қосымшаны қараңыз).

«Рефлексивті сабақты талдау» сауалнамасы (3-қосымшаны қараңыз).

Бұл әдістеме мұғалімнің негізгі құзыреттіліктерін талдаудың белгілі бір тұжырымдамалық тәсілін көрсетеді.

Бұл тұғырдың мәні педагогикалық іс-әрекеттің негізгі үш компонентін анықтаудан тұрады: жобалау-гностикалық, коммуникативті-перцептивті және рефлексиялық. Жобалау-гностикалық компонент - бұл оқу бағдарламасында берілген ақпараттық көлемді игеру мақсатында оқушылардың танымдық іс-әрекетін ұйымдастыру. Бұл компонент бірқатар индикаторларды қамтиды: 1- оқу материалын ұсыну формасы, 2- оқытушының тиісті оқыту әдістерін көрсетуі, 3- оқу материалын дұрыс түсінбеген жағдайда түсіндіру жолдары.

Коммуникативті-перцептивті компонентте мұғалім мен оқушы арасындағы білім беру үдерісіндегі қарым-қатынасқа және оқушының шығармашылық өзін-өзі көрсетуі үшін жағдай жасауға баса назар аударылады. Бұл компоненттің шеңберінде келесі көрсеткіштер бар: 1 - сабақта мұғалімнің оқушылармен қарым-қатынасы, 2 - сабақта шығармашылық атмосфераны сақтау, 3- оқушыларға олардың жетістіктері туралы ақпарат беру.

Жоғарыда аталған компоненттер рефлексиялық талдауға ұшырайды, осылайша мұғалімнің рефлексиясы, екі жақты назар аударады, бір жағынан, оқу материалын ұсынудың формалары мен әдістеріне, екінші жағынан, оқушымен өзара әрекеттесудің эмоционалды фонына және сабақтың шығармашылық атмосферасын сақтауға.

Егер, мысалы, «оқу материалын ұсыну нысаны» индикаторы адаптивті деңгейде болса, онда нәтижелерді

бекіту бланкіде осы бағанның тиісті көрсеткішінің және адаптивті деңгей сызығының қиылысында кестенің сәйкес шаршысына белгі қойылады.

Әрі қарай, құрылымдық-гностикалық компонент үшін қандай қалыптасу деңгейі басты болатыны талдау жасалады, ал коммуникативті-перцептивті үшін және жалпы педагогикалық қызмет үшін қай деңгейдің басым болатындығы туралы талдау жасалады.

Рефлексиялық компоненттің қалыптасу деңгейі мұғалімнің өзіне ұсынылған сауалнама сұрақтарына берген жауаптарын салыстыру арқылы бағаланады (3-қосымшаны қараңыз) «Сабақтың рефлексивті талдауы») және педагогикалық әрекетті сараптамалық бақылау нәтижелері.

Бақылау кезінде алынған мәліметтерді сандық өңдеу де мүмкін. Сонымен бірге репродуктивті деңгей бір нүктеде, адаптивті деңгей - 2 балл, жергілікті модельдеу - 3 балл, жүйелік модельдеу - 4 балл және жүйенің дамып келе жатқан деңгейі - 5 баллмен бағаланады.

Егер жобалау-гностикалық және коммуникативті-перцептивті компоненттер бөлек талданатын болса, онда компоненттердің әрқайсысының қалыптасу деңгейі үш-төрт бірліктің жалпы ұпайы болған жағдайда репродуктивті, 5-тен 7-ге дейінгі жалпы баллмен адаптивті ретінде бағаланады 7 бірлік, жергілікті модельдеу ретінде - 8-ден 10 бірлікке дейін, жүйелік модельдеу ретінде - 11-ден 13 бірлікке дейін және жүйелілік- дамытушы ретінде - 14-тен 15 бірлікке дейін.

Әдістеме туралы қорытындыда әр компоненттің және тұтастай алғанда педагогикалық іс-әрекеттің қалыптасу деңгейлері талдануы керек. Ұсыныстар ең көп «түсетін» көрсеткіштердің қалыптасу деңгейін көтеруге, сондай-ақ педагогикалық қызметтің негізгі үш компонентінің қалыптасу деңгейлеріндегі ықтимал дисгармонияны жоюға арналған.

ТАҚЫРЫП 3. Тұлғалық бағыттылықты диагностикалау

Тұлғаны бақылау локусын диагностикалау әдістемесі
(Автор Дж. Роттер).

Мақсаты: мұғалім тұлғасының жеке-бақылау локусын
диагностикалау;

Материал: сауалнама мәтіні, жауап парағы.

Өткізу формасы: жеке немесе топта.

Өткізу процедурасы:

Мұғалім сауалнаманың мәтінін оқып, нұсқаулыққа
сәйкес жауап парағын толтырады.

Нұсқаулық: бірқатар жұпталған мәлімдемелер кел-
тіріледі. Олардың қайсысымен көбірек келісетіндігіңізді
шешіп, тиісті әріпті «а» немесе «б» - мен дөңгелектеңіз.

Техника адамның сыртқы (экстерналдар) немесе ішкі
(интервалдар) стимулдарға бағытталуын анықтауға мүм-
кіндік береді. Экстернал-адамдар өздерінің сәтсіздіктері
сәттіліктің, жазатайым оқиғалардың, басқа адамдардың
жағымсыз әсерінің нәтижесі екеніне сенімді. Олар
сыртқы қолдау мен мақұлдауды қажет етеді. Интернал-
адамдар өздерінің жетістіктері мен сәтсіздіктері
кездейсоқ емес және олардың өз құзыреттіліктеріне,
қабілеттеріне, адалдығына, яғни өздеріне байланысты
скеніне сенімді. Олар өздерінің мінез-құлқын түсінуге
бейім және экстерналистерден айырмашылығы, басқа
адамдардың қысымына мойын сұнбайды, жеке бас
бостандығынан айырылуға неғұрлым қатты реакция
жасайды, шешім қабылдау үшін қажетті ақпаратты
белсенді іздейді және олар өздеріне сенімді.

Сауалнама мәтіні:

1: а) балалар қиындықтарға тап болады, себебі ата-
аналар оларды жиі жазалайды;

ә) біздің уақытымызда балалар көбіне ата-аналары оларға тым жұмсақ болғандықтан қиындықтар туындайды;

2: а) көптеген сәтсіздіктер сәттілікке байланысты:

ә) адамдардың сәтсіздіктері олардың өз қателіктерінің нәтижесі;

3: а) адамгершілікке жат қылықтардың басты себептерінің бірі басқалардың олармен татуласуында;

ә) адамгершілікке жат қылықтар әрқашан болады, басқалар бұған жолбермеуге қанша тырысса да:

4: а) сайып келгенде, адамдарға лайықты құрмет көрсетіледі:

ә) өкінішке орай, адамның сіңірген еңбегі жиі танылмай қалады;

5: а) мұғалімдер оқушыларға әділетсіз деген көзқарас дұрыс емес:

ә) көптеген оқушылар өз бағалары кездейсоқ жағдайларға байланысты болуы мүмкін екенін түсінбейді;

6: а) көшбасшының жетістігі көбінесе жағдайлардың сәтті үйлесуіне байланысты;

ә) көшбасшы бола алмаған, өз мүмкіндіктерін өздері пайдаланбаған қабілетті адамдар;

7: а) қанша тырыссаңыз да, кейбір адамдар сізді аямайды;

ә) басқалардың көзайымына айнала алмаған адам, жай ғана адамдармен қалай тіл табысуды білмейді;

8: а) тұқым қуалаушылық адамның мінезі мен мінез-құлқын қалыптастыруда үлкен рөл атқарады;

ә) мінез бен мінез-құлықты тек өмірлік тәжірибе анықтайды;

9: а) Мен: «Не болу керек болса, одан құтыла алмайсың» деген сөздің растығын жиі байқадым;

ә) менің ойымша, тағдырдан үміттенгеннен гөрі шешім қабылдаған және әрекет еткен жақсы:

10: а) жақсы маман үшін құмарлықпен тексеру қиын емес:

ә) тіпті жақсы дайындалған маман да тестіден құмарлықпен өте алмайды:

11: а) жетістік - көп еңбектің нәтижесі, сәттілікке байланысты емес;

ә) жетістікке жету үшін мүмкіндікті жіберіп алмау керек;

12: а) әрбір азамат үкіметтің маңызды шешімдеріне ықпал ете алады.

ә) қоғамды қоғамдық лауазымдарға жоғарылатылған адамдар басқарады, ал қарапайым адам аз әсер етеді;

13: а) жоспар құрған кезде мен әрқашан оларды орындай алатыныма сенімдімін;

ә) әрдайым алыс жоспарлау әрдайым ұтымды бола бермейді, өйткені көп нәрсе жағдайдың қалай дамитындығына байланысты:

14: а) біз олар туралы жақсы емес деп айта алатын адамдар бар;

ә) әр адамның бойында жақсы нәрсе бар;

15: а) менің тілектерімнің орындалуы сәттілікпен байланысты емес;

ә) адамдар не істерін білмегенде, тиынды айналдырады, менің ойымша, өмірде бұған жиі жүгінуге болады;

16: а) жағдайлардың бақытты сәйкестігі арқасында олар көшбасшыға айналады;

ә) көшбасшы болу үшін сіз адамдарды басқара білуіңіз керек - сәттіліктің оған ешқандай қатысы жоқ;

17: а) көпшілігіміз әлемдегі оқиғаларға елеулі әсер ете алмаймыз;

ә) қоғамдық өмірге белсенді қатысу арқылы адамдар әлемдегі оқиғаларды басқара алады;

18: а) адамдардың көпшілігі өз өмірінің кездейсоқ жағдайларға қаншалықты тәуелді екенін түсінбейді;

ә) іс жүзінде сәттілік деген ұғым жоқ;

19: а) әрдайым өз қателіктеріңізді мойындай білуіңіз керек:

ә) ереже бойынша, өз қателіктеріңді баса айтпаған абзал;

20: а) адамға сіз шынымен де ұнайтындығыңыз білу қиын;

ә) сіздің достарыңыздың саны өзіңізге басқаларды қарата алуыңызға байланысты;

21: а) сайып келгенде, сізде болатын қиындықтар жағымды оқиғалармен тенестіріледі;

ә) көптеген сәтсіздіктер қабілетсіздік, білімсіздік, жалқаулықтың нәтижесі;

22: а) егер жеткілікті күш жұмсасақ, онда формализм мен жүрексіздікті жоюға болады;

ә) қиын мәселелер бар, онда формализм мен рухсыздықты жою мүмкін болады;

23: а) басшылар адамды марапаттауға ұсынғанда, неге негізделгенін түсіну қиын;

ә) ынталандыру адамның қаншалықты еңбек ететініне байланысты;

24: а) жақсы басшы қарамағындағы адамның не істеу керектігін өзінақты айтады;

ә) жақсы басшы әр бағынушының жұмысының не екенін анық көрсетеді;

25: а) мен өз басымнан өткен жағдайға аз ықпал ететінімді жиі сезінемін;

ә) кездейсоқтық немесе тағдыр менің өмірімде маңызды рөл ойнай алады дегенге сенбеймін;

26: а) адамдар өзгелерге достық танытпауына байланысты жалғызсырайды;

ә) адамдарды өзіне қарату бекершілік: егер сен оларға ұнасаң, онда ұнайсың;

27: а) адамның мінезі негізінен оның ерік күшіне байланысты;

ә) адамның мінезі негізінен ұжымда қалыптасады;

28: а) маған не болады - бұл өз қолымның жұмысы;

ә) кейде менің өмірім менен тәуелсіз дамып жатқанын сеземін;

29: а) мен көбінесе басшылардың неге осылай әрекет ететінін, басқаша емес екенін түсіне алмаймын;

ә) сайып келгенде, онда жұмыс істейтін адамдар мекемені сапасыз басқарғаны үшін жауап береді.

Дж. Роттер шкаласы бойынша жауап беру формасы

1	А	Б	11	А	Б	21	А	Б
2	А	Б	12	А	Б	22	А	Б
3	А	Б	13	А	Б	23	А	Б
4	А	Б	14	А	Б	24	А	Б
5	А	Б	15	А	Б	25	А	Б
6	А	Б	16	А	Б	26	А	Б
7	А	Б	17	А	Б	27	А	Б
8	А	Б	18	А	Б	28	А	Б
9	А	Б	19	А	Б	29	А	Б
10	А	Б	20	А	Б			

Нәтижелерді өңдеу:

Жауаптар парағымен бірдей екі трафарет қолданылады, терезелері сәйкесінше кесілген.

Экстернал көріністегі мәлімдемелер сауалнаманың тармақтарына сәйкес келеді: 2а, 3ә, 4ә, 5ә, 6а, 7а, 9а, 10ә, 11ә, 12ә, 13ә, 15ә, 16а, 17а, 18а, 20а, 21а, 22ә, 23а, 25а, 26ә, 28ә, 29а.

Интерналды тұжырымдар келесі тармақтарға сәйкес келеді: 2ә, 3а, 4а, 5а, 6ә, 7ә, 9ә, 10а, 11а, 12а, 13а, 15а, 16ә, 17ә, 18ә, 20ә, 21ә, 22а, 23ә, 25ә, 26а, 28а, 29ә.

Кез-келген тұжырыммен келісу 1 ұпайға тең. Ұпайлар жауап парағына қолданған кезде тиісті трафареттің шаршысында пайда болатын шеңберленген «а» және «ә» әріптерінің санымен есептеледі (трафареттер мен формулярлардың жолдары мен бағандары қатаң сәйкес келуі керек). Ішкі (экстернал) және сыртқы (интернал) көріністер үшін максималды қосындылар 23 құрайды, өйткені 6 мәлімдеме фон болып табылады.

Қорытындылар

Тестіленушінің бақылау локусының сәйкес бағыты ішкі (интернал) немесе сыртқы (экстернал) көріністегі жалпы баллдардың салыстырмалы түрде артық болуымен бағалануы керек.

ТАҚЫРЫП 4.

Әлеуметтік-психологиялық бейімделу деңгейінің диагностикасы

Әлеуметтік-психологиялық бейімделуді диагностикалау әдістемесі (авторлар К. Роджерс пен Р. Даймонд)

Мақсаты: мұғалімнің әлеуметтік-психологиялық бейімделуін диагностикалау

Материал: сауалнама мәтіні, жауап парағы

Өткізу формасы: жеке немесе топта

Процедура: Мұғалім сауалнаманың мәтінін оқып, нұсқаулыққа сәйкес жауап парағын толтырады.

Нұсқаулық: Сауалнамада адам туралы, оның өмір салты туралы мәлімдемелер бар: тәжірибе, ой, әдеттер, мінез-құлық стилі. Олар әрқашан біздің жеке өмір салтымызбен байланысты болуы мүмкін.

Сауалнаманың келесі мәлімдемесін оқығаннан немесе тыңдағаннан кейін оны өзіңіздің әдеттеріңізге, өмір салтыңызға сай қолданыңыз және бағалаңыз: бұл мәлімдемені сізге қаншалықты жатқызуға болады. Жауабыңызды нысанда көрсету үшін, сізге сәйкес келетін «0» -ден «6» -ға дейінгі жеті бағалаудың біреуін таңдаңыз:

«0» - бұл маған мүлдем қатысы жоқ;

«1» - бұл маған ұқсамайды;

«2» - мұны маған жатқызуға болатындығына

күмәнданамын;

«3» - мен мұны өзіме жатқызуға батылым бармайды;

«4» - маған ұқсайды, бірақ сенімді емеспін;

«5» - бұл маған ұқсайды;

«6» - сөзсіз мен туралы.

Сұранымның реттік нөміріне сәйкес жауаптар бланкінде таңдалған жауап нұсқасын белгілеңіз.

Сауалнама мәтіні (2-ші кестедегі жауап формасы).

1. Біреумен сөйлесу кезінде өзін жайсыз сезінеді.
2. Басқаларға ашылғысы келмейді.
3. Бәсекелестікті, бәсекені, күресті жақсы көреді.
4. Өзіне жоғары талаптар қояды.
5. Көбінесе істеген ісі үшін өзін ұрысады.
6. Көбіне өзін қорланған болып сезінеді.
7. Қарама-қарсы жыныстағы адамға ұнайтындығына күмәндану.
8. Ол әрдайым берген уәдесінде тұрады.
9. Басқалармен жылы, жақсы қарым-қатынас.
10. Адам ұстамды, тұйықталған; бәрінен өзін аулақ ұстайды.
11. Сәтсіздіктері үшін өзін кінәлайды.
12. Жауапты тұлға; сіз оған сене аласыз.
13. Ол ештеңе өзгерте алмайтынын сезеді, барлық күш-жігер текке кетеді.
14. Көп нәрсеге құрдастарының көзімен қарайды.
15. Жалпы ережелер мен талаптарды қабылдайды.
16. Өз нанымдары мен ережелері жеткіліксіз.
17. Армандағанды ұнатады - кейде күндізгі уақытта. Ол армандардан шындыққа қиындықпен оралады.
18. Әрқашан қорғауға және шабуылдауға дайын: кек алу тәсілдерін ақылмен саралай отырып, ренжу сезімдеріне «кептеліп» қалады.
19. Өзін және өзінің іс-әрекетін қалай басқаруға болатынын, өзін мәжбүрлеуді, өзіне жол беруді біледі; өзін-өзі бақылау ол үшін проблема емес.
20. Көбіне көңіл-күйі бұзылады: депрессия болып тұрады.
21. Басқаларға қатысты барлық нәрсе мазаламайды: өзіне бағытталған; өзімен айналысады.
22. Адамдарды әдетте ұнатады.
23. Өз сезімдерінен ұялмайды, оларды ашық айтады.

24.Бұл қалың адамдардың арасында аздап жалғызсырауы мүмкін.

25.Қазір өзімді ыңғайсыз сезінемін. Мен бәрінен бас тартқым келеді, біржерге тығылғым келеді.

26.Әдетте басқалармен тіл табысады.

27.Ең қиын нәрсе - өзіңмен күресу.

28.Өзгелердің лайықты мейірімді қарым-қатынасы алаңдатады.

29.Жүрегінде - оптимист, жақсыға сенеді.

30.Адам қыңыр, қырсық; бұларды қиын деп санайды.

31.Ол адамдарға сын көзбен қарайды және егер олар бұған лайық депсанаса, оларды сынайды.

32.Әдетте ол өзін көшбасшы емес, ізбасар деп сезінеді: ол әрқашан өз бетінше ойлау мен әрекет етуді ұнатпайды.

33.Оны білетіндердің көпшілігі оған жақсы қарайды, оны жақсы көреді.

34.Кейде мен ешкіммен бөліскім келмейтін ойлар болады.

35.Тартымды келбеті бар адам.

36.Өзін дәрменсіз сезінеді, айналасында біреу болуы керек.

37.Шешім қабылдағаннан кейін оны орындайды.

38.Тәуелсіз болып көрінетін шешімдер қабылдайды, өзін басқа адамдардың ықпалынан босата алмайды.

39.Кінәні сезінеді, тіпті кінәлі емес кезінде өзін кінәлі сезінеді.

40.Өзінің айналасындағы барлығын ұнатпайды.

41.Мен бәріне ризамын.

42.Тұрақсыз: өзін басқара алмайды, өзін-өзі ұйымдастыра алмайды.

43.Әлсіреу сезімі; бұған дейін мазалаған барлық нәрсе кенеттен бей-жайқалды.

44.Тепе-теңділікті сақтайды, байсалды.

45.Ашуланған кезде ол жиі өзін-өзі басқара алмайды.

46.Көбіне өзін ренжіген сезінеді.

47.Адам тез ашуланшақ, шыдамсыз: ұстамдылықтың жоқтығы.

48. Ол кейде өсек айтады.
49. Өз сезіміне сенбейді.
50. Өз-өзін кейде түсіну қиын.
51. Бірінші кезекте сезім емес, парасат: ештеңе жасамас бұрын олойланады.
52. Ол өзіне не болып жатқанын өзінше түсіндіреді, тым көп нәрсе ойлап табуға қабілетті ... Бір сөзбен айтқанда - бұл дүниеден емес.
53. Адам адамдарға шыдамдылықпен қарайды және бәрін қалай болса солай қабылдайды.
54. Өзінің проблемалары туралы ойламауға тырысады.
55. Өзін қызықты адам деп санайды - тұлға ретінде тартымды.
56. Адам ұялшақ, оңай сөніп, тұтығып қалады.
57. Мәселені соңына дейін жеткізу үшін үнәмеске салып, оны итермелеу қажет.
58. Өзінің жан дүниесінде ол басқалардан артықшылығын сезінеді.
59. Өзімді, жеке басымды, өз менің көрсетуге ештеңе жоқ.
60. Басқалар ол туралы не ойлайтыннан қорқады.
61. Жетістікке, мадақтауға немқұрайлы карамайды: ол мықтылардың қатарында болуға тырысады.
62. Қазіргі уақытта бұл адамда барлығы жиіркенішті.
63. Бастамаларға дайын, белсенді, қуатты.
64. Қиындықтар мен қауіп түндіретін жағдайлармен күреспейді, қорқады.
65. Ол өзін бақыламайды.
66. Табиғатынан көшбасшы және басқаларға әсер ете алады.
67. Өзіңе жалпы жақсы қарайды.
68. Адам табанды, талапшыл: оған әрқашан өз дегенінде тұру маңызды.
69. Біреумен қарым-қатынас нашарлаған кезде оны ұнатпайды, әсіресе келіспеушіліктер айқын болып қалу қауіпін туғызады.
70. Ұзақ уақыт бойы шешім қабылдай алмайды, содан кейін оның дұрыстығына күмәнданады.

71. Ол адасуда, бәрі шатастырылған, онда барлығы түсініксіз болып кеткен.

72. Мен өзіме риза болдым.

73. Жолы болмайды.

74. Жағымды адам, сенім артады.

75. Бет әлпеті жағынан жақсы көрінбеуі мүмкін, бірақ адам, тұлға ретінде ұнатуға болады.

76. Қарама-қарсы жыныстағы адамдарды менсінбейді және олармен араласпайды.

77. Сізге бірдеңе істеу керек болғанда, қорқыныш сезімі пайда болады: егер мен - оны жеңе алмасам, кенеттен - мен сәттілікке жете алмаймын деп, ойлаймын.

78. Жеңіл, жүрегі сабырлы, алаңдататын ештеңе жоқ.

79. Еңбек етуді біледі.

80. Өзінің өсіп, жетіліп жатқанын сезінеді: ол өзі өзгереді және қоршаған әлемге деген көзқарасын өзгертеді.

81. Ол мүлдем түсінбейтін нәрсе туралы айтады.

82. Әрдайым тек шындықты айтады.

83. Мазасыз, шиеленісті.

84. Ең болмағанда бірдеңе жасауға мәжбүрлеу үшін дұрыс талап етукерек, сонда ол көнеді.

85. Өзіне сенімсіздік сезінеді.

86. Жағдайлар көбінесе өзін қорғауға, сылтау айтуға және өз әрекетінақтауға мәжбүр етеді.

87. Адам тілалғыш, иілгіш, басқалармен қарым-қатынаста жұмсақ.

88. Ақылды адам, ойланғанды ұнатады.

89. Кейде ол мақтанғанды ұнатады.

90. Шешімдер қабылдайды және оларды бірден өзгертеді; ерік жетіспейтіндігі үшін өзін жек көреді және өзімен ештеңе істей алмайды.

91. Өз күшіне сенуге тырысады, біреудің көмегіне сенбейді.

92. Ешқашан кешікпейді.

- 93.Шектеу сезімін, ішкі еркіндіктің жоқтығын сезінеді.
 94.Басқалардан ерекшеленеді.
 95.Өте сенімді жолдас емес, әр кезде сенім артуға болмайды.
 96.Өзін жақсы түсінеді.
 97.Көпшіл, ашық адам; адамдармен оңай араласады.
 98.Күштер мен қабілеттер шешілуі керек міндеттермен толық сәйкескеледі; бәрін басқара алады.
 99.Өзін бағаламайды: оны ешкім байыпты қабылдамайды; ең жақсы жағдайда олар оған шыдамдылықпен қарайды.
 100.Қарсы жыныстағы адамдартуралы тым көп ойлайтыны оныалаңдатады.
 101.Әдеттерін жақсы қабылдайды.

Кесте 2

Жауаптар бланкі

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
101									

Түсіндірудің индикаторлары мен кілттері 3-4 кестелерде келтірілген.

Интегралдық көрсеткіштер

<i>Интегральные показатели</i>	
«Бейімделу» $A=a:(a+b)*100\%$	«Өзін-өзі қабылдау» $S=a:(a+b)*100\%$
«Өзгелерді қабылдау» $L=1,2a:(1,2a+b)*100\%$	«Эмоционалды жайлылық» $E= a:(a+b)*100\%$
«Интерналдылық» $I=a:(a+1,4b)*100\%$	«Басым болуға галпыну» $D=2a:(2a+b)*100\%$

Түсіндірудің индикаторлары мен кілттері

№	Көрсеткіштер	Тұдырымдардың нөмерлері	Нормалар
1	A Бейімділік	4, 5, 9, 12, 15, 19, 22, 23, 26, 27, 29, 33, 35, 37, 41, 44, 47, 51, 53, 55, 61, 63, 67, 72, 74, 75, 78, 80, 88	(68-170) 68-136
	B Бейімделе алмаушылық	2, 6, 7, 13, 16, 18, 25, 28, 32, 36, 38, 40, 42, 43, 49, 50, 54, 56, 59, 60, 62, 64, 69, 71, 73, 76, 77, 83, 84, 86, 90, 95, 99, 100	(68-170) 68-136
2	A Алдаушылық -	34, 45, 48, 81, 89	(18-45)
	B Алдаушылық +	8, 82, 92, 101	18-36
3	A Өзін қабылдау	33, 35, 55, 67, 72, 74, 75, 80, 88, 94, 96	(22-52) 22-42

	B	Өзін қабылдамау	7, 59, 62, 65, 90, 95, 99	(14-35) 14-28
4	A	Өзгелерді қабылдау	9, 14, 22, 26, 53, 97	(12-30) 12-24
	B	Өзгелерді қабылдамау	2, 10, 21, 28, 40, 60, 76	(14-35) 14-28
5	A	Эмоционалды жайлылық	23, 29, 30, 41, 44, 47, 78	(14-35) 14-28
	B	Эмоционалды ыңғайсыздық	6, 42, 43, 49, 50, 83, 85	(14-35) 14-28
6	A	Ішкі бақылау	4, 5, 11, 12, 19, 27, 37, 51, 63, 68, 79, 91, 98, 13	(26-65) 26-52
	B	Сыртқы бақылау	25, 36, 52, 70, 71, 73, 77	(18-45) 18-36
7	A	Үстемдік ету	58, 61, 66	(6-15) 6-12
	B	Хабардар болу	16, 32, 38, 69, 84, 87	(12-30) 12-24
8		Экспазизм (проблемалардан аулақ болу)	17, 18, 54, 64, 86	(10-25) 10-20

Нәтижелерді интерпретациялау кезіндегі белгісіздік аймағы жасөспірімдер үшін әрбір шкала үшін жақшада көрсетілген, ересектер үшін - жақшада берілмейді. «Алдыңғы» нәтижелер белгісіздік аймағы өте төмен, ал «кейінгі» белгісіздік аймағындағы ең жоғары көрсеткіш - жоғары деп түсіндіріледі.

ТАҚЫРЫП 5.

Кәсіби ортадағы мінез-құлық және тәжірибе түрлерінің диагностикасы

Жұмысқа байланысты мінез-құлық пен тәжірибенің АVEM сауалнамасы (Бейімделген сауалнама. Авторлар: В.Шааршмидт, А.Фишер, Т.Ронгинская).

Мақсаты: Кәсіби жағдайларда адамның мінез-құлық типтерін анықтау талаптары.

Материал: жауап бланкі.

Өткізу формасы: жеке немесе фронтальды.

Процедура: жауап парағы таратылады, оған сауалнамамен танысу ұсынылады. Содан кейін осы тұжырымдарға деген көзқарасыңызды тандаңыз.

Нұсқаулық: Сізден әдеттегі әрекет ету тәсілдеріңізді, көзқарастарыңыз бен әдеттеріңізді сипаттауыңызды сұраймыз, әсіресе сіздің жұмыс өміріңізге байланысты. Ол үшін сізге төменде бірнеше мәлімдемелер ұсынылады. Әр сөйлемді мұқият оқып, оның сізге қаншалықты қатысы бар екенін шешіңіз.

Әрбір мәлімдеме үшін тиісті рейтингтік опцияның шеңберін айналдырып, белгілеңіз (5-ші кестені қараңыз).

Рейтингтер:

1 - маған қатысы жоқ, толығымен келіспеймін;

2 - иә емес, мүмкін;

3 - жартылай - иә, жартылай - жоқ;

4 - жоқтан гөрі иә;

5 - келісемін.

Кесте 5

Әдістің тапсырмалары

Мәлімдемелер	1	2	3	4	5
1. Мен үшін жұмыс – бұл өмірдегі ең маңызды нәрсе					
2. Мамандығымды қалағанымнан әрі қарай өрбітуіме болар еді					

3. Қажет болған кезде, мен қажығанша жұмыс істеймін		
4. Менің жұмысым әрқашан мінсіз орындалуы керек.		
5. Жұмыс күні аяқталғаннан кейін мен жұмыс туралы ұмытыпкетемін		
6. Егер мен жетістікке жетпесем, мен тез бас тартамын		
7. Менің ойымша, қиындықтар оларды жеңу үшін болады		
8. Мені тыныштық жағдайынан шығару оңай емес		
9. Менің бұрынғы кәсіби өмірім өте сәтті болды		
10. Мен өткен өміріме риза бола аламын		
11. Менімен тығызқарым-қатынаста болған менің серігім жұмысымның маңызын түсінді		
12. Жұмыс мен үшін өте маңызды		
13. Кәсіби мансап мен үшін көп маңызға ие емес		
14. Жұмыс кезінде мен күшімді аямаймын		
15. Мен жұмыс нәтижесін қателермен өткізгеннен гөрі бірнеше рет тексергенді жөн көремін		
16. Бос уақытымның өзінде де менің ойларым жұмыс мәселелерімен байланысты		
17. Маған сәтсіздікпен күресу өте қиын		
18. Егер бір нәрсеге қол жетпесе, онда мен өзіме «жоқ, Мен тағы да тырысамын» деп бастаймын		
19. Мен мазасыз адаммын		

20. Бұрынғы кәсіби жолымда жеңілістерден (сәтсіздіктерден) гөрі көп жетістікке жеттім		
21. Жалпы, мен бақыттымын және ризамын		
22. Менің отбасым менің жұмыстағы проблемаларыма онша қызығушылық танытпайды		
23. Менің жұмысым жоқ болса да мен өте бақытты бола алар едім		
24. Мен өзімнің кәсіби дамуыма қатысты өзімді өршіл деп санаймын		
25. Мүмкін мен қажет болғаннан көп жұмыс істеймін		
26. Мен үшін жұмыста бір қателік жасамау туралы құрмет маңызды		
27. Жұмыстан кейін мен барлығын ұмытамын		
28. Кәсіби сәтсіздіктер кез-келген жұмысқа менің ықыласымды төмендетеді		
29. Сәтсіздіктер мені ренжітпейді, бірақ одан да көп күш салуға итермелейді		
30. Менің ойымша, мен импульсивті адаммын		
31. Менде әлі нақты кәсіби жетістіктер болған жоқ		
32. Менің болашаққа оптимизммен қарауға барлық негізім бар		
33. Менің серігім (жеке қарым-қатынасымда) менің кәсіби міндеттерім мен проблемаларыма көбірек қызығушылық пен назар аударғанын қалаймын		

34. Маған жұмыс ауадай керек		
35. Мен басқаларға қарағанда жоғары кәсіби мақсаттарға ұмтыламын		
36. Мен өз күшімнің шегінде жұмыс істеуге бейіммін		
37. Не істесемде барлығы керемет жасалуы тиіс		
38. Жұмыс күнінің соңы - жұмыс күнінің соңы, содан кейін мен өзімді жұмыс туралы ойлауға мәжбүрлемеймін		
39. Егер менің жұмысым сәтсіз болса, онда бұл мені қатты ойландырады		
40. Болашақта өмір маған қоятын барлық талаптарды жақсы орындай алатыныма сенімдімін		
41. Мен айналадағы адамдар үшін ғыныштық көзі деп ойлаймын		
42. Менің кәсіби дамуымда әзірге барлығы дерлік сәтті болды		
43. Мен өз өміріме ештеңеге шағымдана алмаймын		
44. Менің отбасымда мен әрқашан қолдау табамын		
45. Мен жұмыссыз қалай өмір сүретінімді білмеймін		
46. Менің кәсіби болашағыма үлкен жоспарларым бар		
47. Менің күнімнің режимі үнемі уақыттың жетіспеушілігімен сипатталады		
48. Мен үшін жұмыс нәтижеге толығымен қанағаттанған кезде ғана толығымен орындалған болып саналады		

49. Жұмыс проблемалары мені күні бойы, түнге дейін алаңдатады		
50. Егер менің күш-жігеріме қарамастан, жетістікке жетпесем, онда бұл менің сағымды сындырады		
51. Сәтсіздік менде жаңа күштерді оята алады		
52. Барлық жағдайларда мен сабырлы және парасатты бола аламын		
53. Менің бұрынғы өмірім кәсіби жетістіктермен сипатталады		
54. Өмірдің кейбір аспектілері мені қатты ренжітеді		
55. Кейде мен айналамдағы адамдардан көбірек қолдау алғым келеді		
56. Өмірде жұмыстан гөрі маңызды нәрселер бар		
57. Кәсіби табыс Мен үшін маңызды өмірлік мақсат болып табылады		
58. Мен бар күшімді жұмысқа жұмсаймын		
59. Егер Мен жақсы жасалуы мүмкін жұмысты аяқтауым керек болса, бұл мені ренжітеді		
60. Менің ойларым әрдайым жұмыспен байланысты		
61. Егер Мен бір нәрсені жақсы орындап, бітірсем, онда бұл менің жұмыс істеуге деген құлшынысымды төмендетеді		
62. Егер менің қолымнан бір нәрсе келмесе, жетістікке жету үшін мен барлық күш-жігерімді жұмсаймын		

63. Стресстік жағдайлар мен айналамдағы толқулар мені бей-жай қалдырады		
64. Менің кәсіби жетістіктерім өздері үшін сөйлейді		
65. Мен сияқты бақытты адамдар өте аз		
66. Маған кеңес немесе көмек керек болған кезде, әрқашан жанымнан біреу табылады		

Нәтижелерді өңдеу (6-13 кестелерді қараңыз):

6-кесте

Сын алушылардың жауаптары кілтпен өңделеді. Мысал:

1. Мен үшін жұмыс – бұл өмірдегі ең маңызды нәрсе	1 <u>2</u> 3 4 5
12. Жұмыс мен үшін өте маңызды	1 2 <u>3</u> 4 5
23. Менің жұмысым жоқ болса да мен өте бақытты бола алар едім	1 2 3 <u>4</u> 5
34. Маған жұмыс ауадай керек	1 2 3 4 <u>5</u>
45. Мен жұмыссыз қалай өмір сүретінімді білмеймін	<u>1</u> 2 3 4 5
56. Өмірде жұмыстан гөрі маңызды нәрселер бар	1 <u>2</u> 3 4 5

BA	1	12	23	34	45	56	
	<u>2</u>	+ <u>3</u>	- <u>4</u>	+ <u>5</u>	+ <u>1</u>	- <u>2</u>	+ <u>12</u> = 29

AVEM KİTTİ

BA	1	12	23	34	45	56		
	+		-	+	+	-	+	12
BE	2	13	24	35	46	57		
	-		+	+	+	+	+	6
VB	3	14	25	36	47	58		
		+	+	+	+	+		
PS	4	15	26	37	48	59		
		+	+	+	+	+		
DF	5	16	27	38	49	60		
		-	+	+	-	-	+	18
RT	6	17	28	39	50	61		
		+	+	+	+	+		
OP	7	18	29	40	51	62		
		+	+	+	+	+		
IR	8	19	30	41	52	63		
		-	-	+	+	+	+	12
EE	9	20	31	42	53	64		
		+	-	+	+	+	+	6
LZ	10	21	32	43	54	65		
		+	+	+	-	+	+	6
SU	11	22	33	44	55	66		
		-	-	+	-	+	+	18

8-кесте

Нәтижелер кестеге сәйкес стеналарға ауыстырылады

Мысал:

	1	12	23	34	45	56		
BA	2	3	4	5	1	2	1	29
							2	

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
BA	6-8	9-10	11-13	14-15	16-18	19-20	21-23	24-26	<u>27-30</u>

BA = 9

9-кесте

Стеналарға ауыстыру

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
A	6-8	9-10	11-13	14-15	16-18	19-20	21-23	24-26	27-30
E	5-10	11-12	13-14	15-17	18-19	20-22	23-24	25-27	28-30
B	6-11	12-13	14-15	16-17	18-20	21-22	23-24	25-27	28-30
PS	5-13	14-16	17-19	20-21	22-23	24-25	26-27	28-29	30
DF	5-7	8-10	11-12	13-15	16-18	19-20	21-23	24-26	27-30
RT	5-8	9-11	12	13-15	15-17	18-19	20-22	23-25	26-30
OP	6-15	16-17	18-19	20-21	22-23	24-25	26-27	28-29	30
IR	6-11	12-13	14-16	17-18	19-20	21-23	24-25	26-27	28-30
EE	6-16	17-18	19-20	21-22	23	24-25	26-27	28-29	30
LZ	6-14	15-17	18-19	20-21	22-23	24-25	26-27	28	29-30
SU	6-15	16-17	18-19	20-21	22-24	25-26	27-28	29	30

**Тұлғаның үш саласына сәйкес келетін AVEM
шкалалары**

Кәсіби белсенділік	1	Қызметтің субъективті маңызы (BA)	Жұмыс орны және адам өмірі Бекіту мысалы: "Мен үшін жұмысөмірдегіен маңызды нәрсе»
	2	Кәсіби талаптар (BE)	Кәсіби өсуге ұмтылу Бекіту мысалы: "Мен басқаларға қарағанда жоғары кәсіби мақсаттарға ұмтыламын»
	3	Энергетикалы қ шығындарға дайындық(VB)	Барлық күш-жігерін кәсіби міндеттерді орындауға арнауға дайын Бекіту мысалы: "қажет болған кезде мен шаршағанға дейін жұмыс істеймін»
	4	Жетілуге ұмтылыс (PS)	Орындалатын міндеттердің сапасынашоғырлану Бекіту мысалы: "менің жұмысым әрқашан мінсіз орындалуы керек»
	5	Жұмысқа қатысты қашықтықты сақтау қабілеттілігі (DF)	Жұмыстан кейін демалу және релаксация жасау мүмкіндігі Бекіту мысалы: "жұмыс күні аяқталғаннан кейін мен жұмыс туралыұмытып кетемін»
Психикалық	6	Сәтсіздік жағдайынан бас	Сәтсіздікжағдайымен

тұрақтылық және проблемалық жағдайларды жеңу стратегиялары		тарту үрдісі (RT)	татуласуға және оны жеңуден оңай бас тартуға бейімділік Бекіту мысалы: "егер мен жетістікке жетпесем, мен тез бас тартамын»
	7	Мәселелерді шешудің белсенді стратегиясы (OP)	Пайда болған проблемалар мен міндеттерге қатысты белсенді және оптимистік көзқарас Бекіту мысалы: "егерменде бірдеңе болмаса, онда мен өзіме:" жоқ, Мен тағы да тырысамын!"»
	8	Ішкі тыныштық және тепе-теңдік (IR)	Психикалық тұрақтылықпен тепе-теңдік сезімі Мысал: "Мені тыныштық жағдайынан шығару оңай емес»
Жұмысқа эмоциялық қатынасы	9	Кәсіби қызметтегі жетістік сезімі (EE)	Өз кәсіби жетістіктерімен қанағаттану Мәлімдемемисалы: "меніңбұрынғыкәсібиөмірім өте сәтті болды»
	10	Өмірге қанағаттану (LZ)	Кәсіби табысты ескере отырып, жалпы өмірлік қанағаттану Бекіту мысалы: "жалпы, мен бақыттымын және өмірге қанағаттанамын»
	11	Әлеуметтік қолдауды сезіну (SU)	Жақын адамдардан сенім мен қолдау, әлеуметтік әлауқат сезімі Бекіту мысалы: "Менің жетекшім/менің өмірлік серігім менің жұмысыма түсіністікпен қарайды»

Ескерту: шкалалардың атауларында неміс тіліндегі қысқартулардың түпнұсқасы сақталған: *BA* – Subjektive Bedeutsamkeit der Arbeit; *BE* – Beruflicher Ehrgeiz; *VB* – Verausgabungsbereitschaft; *PS* – Perfektionsstreben; *DF* – Distanzierungsfähigkeit; *RT* – Resignationstendenz bei Misserfolg; *OP* – Offensive Problembewältigung; *IR* – Innere Ruhe und Ausgeglichenheit; *EE* – Erfolgserleben im Beruf; *LZ* – Lebenszufriedenheit; *SU* – Erleben sozialer Unterstützung

11-кесте

AVEM (N = 155) шкаласының орташа мәндері және стандартты ауытқулары)

Шкала	<i>M</i>	<i>SD</i>
<i>BA</i> – Іс-әрекеттің субъективті маңыздылығы	5,12	1,62
<i>BE</i> – Кәсіби талаптар	6,36	1,60
<i>VB</i> – Энергетикалық шығындарға дайындық	5,39	1,68
<i>PS</i> – Жетілуге ұмтылыс	4,88	1,67
<i>DF</i> – Жұмысқа қатысты қашықтықты сақтау қабілеттілігі	5,48	1,67
<i>RT</i> – Сәтсіздік жағдайынан бас тарту үрдісі	5,60	1,95
<i>OP</i> – Мәселелерді шешудің белсенді стратегиясы	4,20	2,11
<i>IR</i> – Ішкі тыныштық және тепе-теңдік	4,65	1,97
<i>EE</i> – Кәсіби қызметтегі жетістік сезімі	3,88	2,08
<i>LZ</i> – Өмірге қанағаттану	4,52	1,95
<i>SU</i> – Әлеуметтік қолдауды сезіну	5,17	1,89

Поляк және неміс студенттері популяциясының орташа мәндері және АVЕМ шкаласының стандартты ауытқулары

Шкала	M		SD	
	Польша N=155	Германия N=342	Польша N=155	Германия N=342
<i>BA</i> – Іс-әрекеттің субъективті маңыздылығы**	5,12	4,53	1,62	1,59
<i>BE</i> – Кәсіби талаптар **	6,36	5,50	1,60	1,61
<i>VB</i> – Энергетикалы шығындар дайындық**	5,39	3,78	1,68	1,80
<i>PS</i> – Жетілуге ұмтылыс **	4,88	4,27	1,67	1,80
<i>DF</i> – Жұмысқа шықтықты қатысты сақтау қабілеттілігі**	5,48	5,94	1,67	1,80
<i>RT</i> – Сәтсіздік жағдайынан бас тарту үрдісі **	5,60	4,92	1,95	1,91
<i>OP</i> – Мәселелерді шешудің белсенді стратегиясы	4,20	4,11	2,11	1,87
<i>IR</i> – Ішкі тыныштық және тепе-теңдік **	4,65	5,28	1,97	2,02
<i>EE</i> – Кәсіби қызметтегі жетістік сезімі **	3,88	4,59	2,08	2,19
<i>LZ</i> – Өмірге қанағаттану *	4,52	5,01	1,95	2,03
<i>SU</i> – Әлеуметтік қолдауды сезіну **	5,17	5,97	1,89	1,97

Ескертпе: * - $p < 0,5$; ** - $p < 0,1$

Сауалнаманың жеке шкалаларының көрсеткіштерін және олардың өзара байланысын талдау негізінде әдістеме авторлары кәсіби ортадағы мінез- құлық пен тәжірибенің төрт түрін анықтады:

1.G типі – сау түрі (нем. gesund-дені сау), белсенді, қиын мәселелерді шешуге, сәтсіздік жағдайларын

сындарлы жеңуге қабілетті, оны теріс эмоциялар көзі ретінде емес, оларды жеңудің белсенді стратегияларын табуға ынталандыру ретінде қарастырады. Жұмысқа жоғары мән беріп, өзінің энергетикалық шығындарын бақылайды.

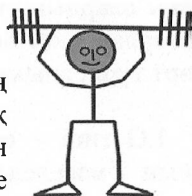
2.S типі – түрі үнемді түрі (нем. sparsam- үнемді), мотивацияның, энергия шығындарының және кәсіби талаптардың орташа деңгейімен, кәсіби қызметке қатысты қашықтықты сақтауға қабілетті, өз жұмысының нәтижелеріне риза. Бұл түрге тән белгі-бұл жалпы өмірлік қанағаттану, оның қайнар көзі жұмыспен байланысты емес жағдайлар болуы мүмкін.

3.A типі - Фридман мен Розенманнның классикалық сипаттамасына сәйкес келетін, кәсіби іс-әрекеттің өте жоғары субъективті мәні, энергия шығындарына жоғары дайындық, күйзеліс пен стресске төмен қарсылықпен сипатталатын А тәуекелінің түрі. Психикалық шамадан тыс жүктеме, жетілуге деген ұмтылыс және оның қызметінің әсеріне байланысты қанағаттанбаушылық, сондай-ақ әлеуметтік қолдаудың болмауы салдарынан теріс эмоциялардың басым болуы бұл түрді кәсіби қажу синдромының тез даму ықтималдығы жоғары тәуекел тобына жатқызуға мүмкіндік береді.

4.B типі - қажу түрі (ағылш. burnout- қажу, күйіп кету) іс-әрекеттің төмен субъективті маңызы, стресске төзімділіктің төмендігі, релаксация және проблемаларды сындарлы шешу қабілетінің шектеулі болуы, қиын жағдайларда шешім қабылдаудан бас тарту тенденциясы, үнемі алаңдаушылық пен қорқыныш сезімі. Бұл белгілер дененің эмоционалды сарқылуын, қажуын көрсетеді және кәсіби қажу синдромының көрінісіне сәйкес келеді.

**Үлгі-G мінез-құлық түрі –
Образец-тип поведения G –**

Кәсіби қызметтің, жұмыспен қамтудың жоғары деңгейі, жоғары психикалық тұрақтылық, жұмыстағы қиындықтар мен шиеленістерге қарсы тұру, өмірге

қанағаттанудың жағымды сезімінің басым болуы («салауатты өмір салтының идеалы»)

Үлгі- G мінез-құлық түрі –

1. Ис-әрекеттің субъективті маңыздылығы

2. Кәсіби талаптар

3. Энергетикалық шығындарға дайындық

4. Жетілуге ұмтылыс

5. Жұмысқа қатысты қашықтықты сақтау қабілеттілігі

6. Сәтсіздік жағдайынан бас тарту үрдісі

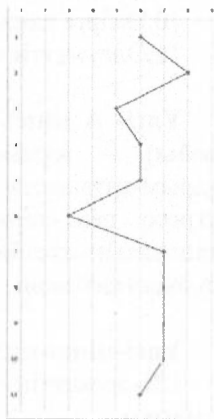
7. Мәселелерді шешудің белсенді стратегиясы

8. Ішкі тыныштық және тепе-теңдік

9. Кәсіби қызметтегі жетістік сезімі

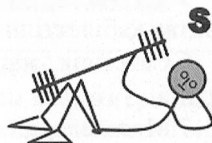
10. Өмірге қанағаттану

11. Әлеуметтік қолдауды сезіну

Үлгі- S мінез-құлық түрі –

Ұқыпты болудың айқын тенденциясы, кәсіби қиындықтарды жеңу жағдайында өзіне деген аяушылық

Үлгі- S мінез-құлық түрі

1. Ис-әрекеттің субъективті маңыздылығы

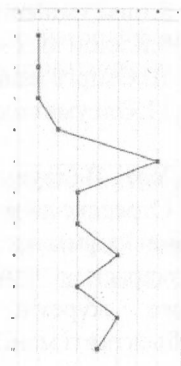
2. Кәсіби талаптар

3. Энергетикалық шығындарға дайындық

4. Жетілуге ұмтылыс

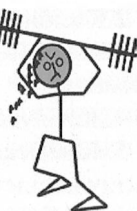
5. Жұмысқа қатысты қашықтықты сақтау қабілеттілігі

6. Сәтсіздік жағдайынан бас тарту үрдісі

7. Мәселелерді шешудің белсенді стратегиясы
8. Ішкі тыныштық және тепе-теңдік
9. Кәсіби қызметтегі жетістік сезімі
10. Өмірге қанағаттану
11. Әлеуметтік қолдауды сезіну

Үлгі- А мінез-құлқының түрі (тәуекел тобы) – жұмысқа деген эмоционалды қарым-қатынаста тиісті тепе-теңдікті, стресс пен кернеуге төмен қарсылықты таппайтын кәсіби қызметтің өте жоғары субъективті мәні.

Үлгі-мінез-құлқы түрі А

1. Іс-әрекеттің субъективті маңыздылығы

2. Кәсіби талаптар

3. Энергетикалық дайындық шығындарға

4. Жетілуге ұмтылыс

5. Жұмысқа қатысты қашықтықты сақтау қабілеттілігі

6. Сәтсіздік жағдайынан бас тарту үрдісі

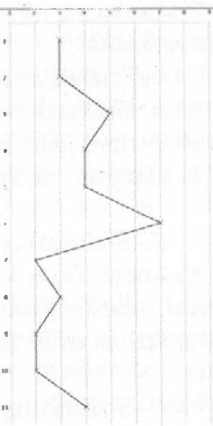
7. Мәселелерді шешудің белсенді стратегиясы

8. Ішкі тыныштық және тепе-теңдік

9. Кәсіби қызметтегі жетістік сезімі

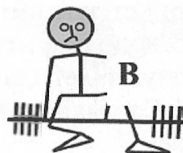
10. Өмірге қанағаттану

11. Әлеуметтік қолдауды сезіну

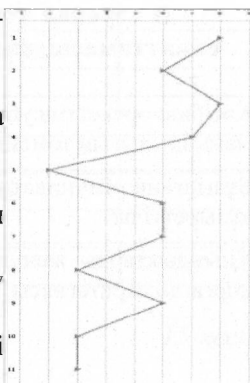
Үлгі-В (тәуекел тобы) мінез-құлқының түрі)-

Стресске төзімділіктің төмендігімен және жұмысқа теріс эмоционалды көзқараспен (эмоционалды күйзеліс) бірге жүретін іс-әрекеттің төмен субъективті мәні)

Үлгі-В мінез-құлқының түрі

1. Ис-әрекеттің субъективті маңыздылығы
2. Кәсіби талаптар
3. Энергетикалық шығындарға дайындық
4. Жетілуге ұмтылыс
5. Жұмысқа қатысты қашықтықты сақтау қабілеттілігі
6. Сәтсіздік жағдайынан бас тарту үрдісі
7. Мәселелерді шешудің белсенді стратегиясы
8. Ішкі тыныштық және тепе-теңдік
9. Кәсіби қызметтегі жетістік сезімі
10. Өмірге қанағаттану
11. Әлеуметтік қолдауды сезіну

10-кесте

А тәуекел тобының мінез-құлық үлгісінің және оны өзгерту үшін тиісті әсерлердің сипаттамасы

Өзіңізге қойылатын шамадан тыс талаптар	Жұмыс пен уақытты ұйымдастырудағы жеке өзгерістер. Кәсіби талаптарды, үй міндеттері мен бос уақытты үйлестіру және теңгерімдеу
Жұмысқа біржақты назар аудару, жұмыста күш пен энергияны шамадан тыс жұмсау	Жұмысқұндылығының өмірдің басқа құндылықтарымен арақатынасын белгілеу
Қанағаттанбау, теңгерімсіздік	Ашу мен шыдамсыздықты азайту және осалдықты азайту үшін жанжал мен стресстік жағдайларды жеңуге үйрету тренингі.

**В тәуекел тобының мінез-құлық үлгісінің
сипаттамасы және оны өзгерту үшін тиісті әсерлер**

Кәсібиіс-әрекеттің субъективті маңыздылығын төмендету	Жаңа мақсаттар қою және жаңа мағыналарды табу
Бұзылған коммуникативті құзыреттілік	Тренинг коммуникации
Қиындықтарды женудің қорғаныс стратегиясы	Жағжалдарды шешуге бағытталған белсенді коммуникативті және мінез-құлық стратегияларын ынталандыру
Көңілсіздік, үмітсіздік, күмән	Эмоционалды тұрақтандыру, қорқынышты жену, өзін-өзі бағалау және қауіпсіздік сезімін арттыру үшін жеке және топтық психотерапия жүргізу

Нәтижелерді ресімдеу:

Әрбір сынақ тақырыбы бойынша деректер матрицаға енгізіледі (21-22-кестені қараңыз):

Матрица

Аты-жөні _____

Өткізу күні _____

Өткізу уақыты _____

Жынысы _____ *Жасы* _____

Шкала сыналушының нәтижелерімен толтырылады

Шкала	Стен
<i>BA – Іс-әрекеттің субъективті маңыздылығы</i>	4
<i>BE – Кәсіби талаптар</i>	5
<i>VB – Энергетикалық шығындарға дайындық</i>	4
<i>PS – Жетілуге ұмтылыс</i>	5

<i>DF</i> – Жұмысқа қатысты қашықтықты сақтау қабілеттілігі	4
<i>RT</i> – Сәтсіздік жағдайынан бас тарту үрдісі	5
<i>OP</i> – Мәселелерді шешудің белсенді стратегиясы	5
<i>IR</i> – Ішкі тыныштық және тепе-теңдік	2
<i>EE</i> – Кәсіби қызметтегі жетістік сезімі	5
<i>LZ</i> – Өмірге қанағаттану	5
<i>SU</i> – Әлеуметтік қолдауды сезіну	5

15-кесте

Кесте арқылы график сызылады
Мысал:

Стендер	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 <i>BA</i>				+					
2 <i>BE</i>					+				
3 <i>VB</i>				+					
4 <i>PS</i>					+				
5 <i>DF</i>				+					
6 <i>RT</i>					+				
7 <i>OP</i>					+				
8 <i>IR</i>		+							
9 <i>EE</i>					+				
10 <i>LZ</i>					+				
11 <i>SU</i>					+				

Стен	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 BA				+					
2 BE									
3 VB									
4 PS									
5 DF									
6 RT									
7 OP									
8 IR									
9 EE									
10 LZ									
11 SU									

4.2. Мұғалімнің жеке және коммуникативті сапаларының диагностикасы

ТАҚЫРЫП 1.

Мұғалім мен оқушы жүйесіндегі өзара әрекеттесу түрлерінің диагностикасы

ТАҚЫРЫП 1. Мұғаліммен оқушы жүйесіндегі өзара әрекеттесу түрлерінің диагностикасы.

Сабақты талдау әдістемесі (Автор Н.А. Фландерс).

Мақсаты: мұғалім мен оқушы арасындағы өзара әрекеттесуді (өзара әрекеттесуді) талдау.

Материал: өзара әрекеттесу санаттарының кестесі, санаттарды бекіту формасы

Іс-шара формасы: жеке.Процедура:

Сабақтағы мұғалім мен оқушылардың өзара әрекетіне байқау ұйымдастыру. Магнитофонмен дыбыстық жазбалар жасаудың ең жақсы шарттарын орындау.

Сабақта санаттар әр үш секунд сайын анықталуы керек, олардың нөмірлері бағанға жазылады. Осылайша

минутына шамамен 20 - 25 нөмір жазылады. Азды-көпті біркелкі қарқын сақталуы керек.

Бақылауды бастамас бұрын, алғашқы 5-10 минут ішінде сабақта не болып жатқанымен танысып, содан кейін санаттарын анықтай бастаған пайдалы. Сіз ара-тұра фирмалық бланкіңізге ең қызықты фрагменттер туралы қосымша жазбалар жасай аласыз.

Сыныптағы жұмыстар жеткіліксіз болған жағдайда, мысалы, оқушылар оқулықты оқып жатқанда немесе үнсіз оқыған кезде бағалауды тоқтата тұру керек. Бұл жағдайда сіз өзіңіздің жазбаларыңызда жүргізіліп жатқан іс-әрекет және оған жұмсалған уақыт туралы тиісті ескерту жасауыңыз керек. Сыныптағы іс-шаралар қайта жалғасқаннан кейін санаттарды анықтауға кірісіңіз. Фландерстың өзара әрекеттесуін талдау жүйесі он категориядан тұрады (16-кестені қараңыз).

16-кесте

Фландерстың өзара әрекеттесуін талдаудың он категориясы

Мұғалімнің сөйлеуі	Жанама әсерету	1. Оқушылардың сезімдерін акцептеу (қабылдау). Оқушылардың реакцияларына оң көзқарас. 2. Мақтау, мадақтау. 3. Оқушылардың ойларын акцептеу (қабылдау). 4. Оқушыларға сұрақтар қою.
	Тікелей әсерету	Дәріс оқу. Нұсқаулық беру. 3. Сын айту (цензура) немесе беделді негіздеу.

Оқушының сөйлеуі	8. Мұғалімнің сұрауы бойынша сұрақтарға жауаптар. 9. Оқушының өз бастамасы бойынша жауабы.
Үзілістер	10. Үнсіздік, айғайлау, шу

Мұғалімнің оқушыға әсері тікелей және жанама болуы мүмкін. Тікелей әсер оқушылардың белсенділігін шектейді. Мұндай шектеулер дәрістер, нұсқаулар, сын айту, жеке беделді негіздеу арқылы жасалады (бұл 5, 6, 7 санаттар). Мұғалімнің жанама әсерлері оқушылардың белсенділігін арттыруға барынша оңтайлы жағдай жасайды. Мұндай жағдайлар жасайды: оқушылардың сезімдері мен ойларын акцептеу немесе қабылдау, олардың реакцияларын, сұрақтарын мақұлдау (бұл 1, 2, 3, 4 категориялары).

1 - 4 санаттарға түсініктеме: мұғалімнің жанама әсері.

1 санат: Сезімдерді қабылдау немесе көзқарасты қабылдау.

Мұғалім оқушының реакциясын жұмсақ түрде қабылдап, оның көзқарасын нақтылайды. Мұғалім оқушыны жағымсыз реакциясы үшін жазаламайды, бірақ оны түсінетіндігін анық көрсетеді. Мұғалімнің оқушылардың сезімдерін акцептеу – сирек кездесетін құбылыс.

Мысал:

Оқушы (О): Мен аттың суретін сала алмаймын 9
Педагог (П): Жарайды, жай сызба салыңыз6

Мен Сіздің орнына оны салмаймын. Егер Сіз суретті бүлдіремін деп ойласаңыз, оны боямаңыз, одан шығудың жолын іздеңіз. Фон өте жақсы шыққан, мен суреттегі фонды бұзғаныңызды қаламаймын 2

П.: Жақсы1

2-категория: Мақтау немесе мадақтау

Бұл «жақсы», «керемет», «дұрыс», «мен саған ризамын», «жалғастыр», «тағы бір нәрсе айт» сияқты хабарлар болуы мүмкін. Бұл стрессті жеңілдететін әзіл болуы мүмкін (бірақ студенттердің есебінен емес).

3-категория: Студенттің ойын қабылдау.

Егер оқушы қандай да бір ойды білдірсе, онда мұғалім оны қайта тұжырымдап, қарапайым етіп айта алады немесе оқушының айтқанын қорыта алады. Мұғалім: «Бұл қызықты ой», «Мен сенің не ойлап отырғаныңды түсінемін» деп айтуы мүмкін.

Үшінші категориядағы тұжырымдамаларды тану әсіресе қиын. Мұғалім оқушы ойынан өзінің ойына оңай ауыса алады. Үшінші категориядағы тұжырымдамаларды анықтау үшін: «Мұғалім айтқан ой оған жата ма, оқушыға ма?» деген сұрақты қолдануға болады. Егер бұл оқушының ойы болса, онда тұжырым 3 категорияға жатады, егер ой мұғалімге тиесілі болса, онда басқа категорияларды қолдану керек.

Кейде мұғалім оқушының айтқанын естімейтін сияқты. Бұл дұрыс емес. Байланыс орнату үшін оқушының ойларын пайдалану өте маңызды. Бұл қарым-қатынас техникасы оқушыларды белсенді етеді.

4категория: Оқушыларға сұрақтар қою.

5- 7 категорияларына түсініктеме: Мұғалімнің тікелей әсері.*5 категория:* Дәріс.

Дәріс жиі қолданылады, бірақ оны оқушылардың түсініктемелерімен және сұрақтарымен, риторикалық сұрақтармен байланыстыруға болады.

6-категория: Нұсқаулықтар (бұйрықтар) беру.

Нұсқаулықтар мен бұйрықтар оқушылар мұғаліммен келісетін етіп сыныптың қызметін басқарады. Режиссерліктің командалық құрамнан айырмашылығы, оны орындау үшін оқушыға қаншалықты уақыт беріледі.

7 категория: Сын айту (беделді айыптау немесе ақтау).

Сын айту оқушының қолайсыз мінез-құлқын қолайлы мінез-құлққа айналдыруы керек. Мұғалім: «Мен сенің ісіңе риза емеспін, басқаша жаса» дейді. Бұл категорияға өз көзқарасын қорғау және өзін-өзі ақтау үшін айтылатын пікірлер де жатады. Мұғалім сабақты түсіндірген кезде мұндай мәлімдемелерді айыру әсіресе қиын. Қысқаша айтқанда, мұғалім өзінің мәлімдемелерін қорғағанда

немесе өзін ақтаған кезде біз осы категориямен айналысамыз.

Өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтар:

1. Мұғалімдердің жеке бағытылын диагностикалаудың белгілі әдістерін атаңыз;

2. Мұғалімдердің эмоционалды икемділігін диагностикалаудың белгілі әдістерін атаңыз;

3. А.И. Гарбер және М.В. Демиденко әдістемесінде педагогикалық қызметтің рефлексивті компонентті диагностикалауда қалай диагнозқойылғанын сипаттаңыз;

4. Мұғалім жұмысының тиімділігін бағалау әдістемесін жүргізіңіз және мектеп мұғалімдерінің біруіне диагностика жүргізіп, жан-жақты психологиялық-педагогикалық қорытынды жасаңыз;

5. Дж. Роттер әдісі қандай екі бақылау локусын анықтайды; жеке басты бақылау локустарының әрқайсысының артықшылықтары мен кемшіліктері қандай;

6. К. Роджерс пен Р. Даймонд әлеуметтік-психологиялық бейімделудің алты интегралды көрсеткіштері қандай.

7. Сізге белгілі мұғалімдердің кәсіби бағытын диагностикалау әдістерін атаңыз;

8. Сізге белгілі педагогикалық қарым-қатынас диагностикасының әдістерін атаңыз;

9. Жанама және тікелей әсерді мұғалім мен оқушы жүйесіндегі өзара әрекеттесу түрлері ретінде сипаттаңыз; Әрбір әсер ету түрінің өзара әрекеттесу кезіндегі артықшылықтары мен кемшіліктері қандай;

10. Жанама және тікелей әсерді мұғалім мен оқушы жүйесіндегі өзара әрекеттесу түрлері ретінде сипаттаңыз; Әрбір әсер ету түрінің өзара әрекеттесу кезіндегі артықшылықтары мен кемшіліктері қандай;

11. Мұғалімнің коммуникативті іс-әрекетінің қандай деңгейлерін А. Леонтьев ажыратады;

12. И.М. Юсупов бойынша педагогикалық қарым-қатынастың продуктивті және продуктивті емес стильдеріне сипаттама беріңіз;

Ш Т А Р У .

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛА ТҰЛҒАСЫНЫҢ ТҰТАСДАМУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИАГНОСТИКАСЫ

«Бала табиғатын қарастыру барысында кезігетін негізгі дерек – даму. Бала өсетін және дамитын тіршілік иесі. Ол үздіксіз өзгеру үдерісінде болады. Сондықтан, дамуы үдерісі баланы зерттеу кезіндегі ең бірінші түсінуге қажет нәрсе».

Л.С. Выготский. «Антология Гуманной Педагогики». М., 1996.

Тұлғаның тұтас дамуы диагностикасының өзектілігі интегралды тәсілді қолданумен байланысты. Адамның біртұтас дамуының диагностикасы оның рухани, адамгершілік, психологиялық және физикалық денсаулығын тұтас және кешенді көзқарас тұрғысынан зерттеу жүйесі ретінде ұсынылған.

Ш.А. Амонашвили «ішкі психикалық қуат, табиғаттан шыққан балаға тән от, біздің алдымызға баланың үш негізгі құмарлығында (ұмтылыстар, «стихиялық» қозғалыстар) пайда болады» [22, с.18.].

«Бірінші құмарлық - дамуға деген құштарлық. Бала үнемі рухани, моральдық, ақыл-ой, физикалық тұрғыдан дамуға ұмтылады. Педагогикалық міндет - баланың дамуға деген құштарлығын қанағаттандыруға мүмкіндік беретін қажетті білім беру процесін құру. Осылайша, білім беру процесінде баланың табиғи жағдайын ескермеу керек, бірақ осыған байланысты оған көпқырлы табиғатын қалыптастыру үшін ақылға қонымды жағдайлар ұсыну қажет. Сондай-ақ, 5-6 жасқа дейінгі мектеп жасына дейінгі балалар үшін даму үшін ең қолайлы кезең болатындығын атап өту керек; болашақта табиғи күштердің дамуына деген құмарлық әлсірейді, ал осы кезеңде қол жеткізілмейтін нәрсе болашақта жетілдірілмейді, тіпті мүмкін, жоғалады»[22,19 б.].

Ш.А. Амонашвили баланың дамуға деген құштарлығы туралы, сондай-ақ бала табиғатын жан-жақты дамыту үшін жағдай жасау қажеттілігі туралы тұжырымдамасы негізінде білім беру ұйымдарының басты мақсаты - бұл мектеп жасына дейінгі баланың тұлғасын жан-жақты дамудың біртұтас моральдық-рухани кеңістігін қалыптастыру.

Тұлғаның интегралды дамуының психологиялық диагностикасы процесінде ғылыми сипат, жүйелілік, зерттеудің жан-жақтылық принципі, нәтижелерді сапалық және сандық талдау қағидасы ескеріледі.

Сонымен, тұлғаның ажырамас болмысы жеке тұлғаның дамуының рухани, адамгершілік, ақыл-ой және физикалық актілерінің қалыптасу процесін қамтиды. Тұлғаның тұтас дамуы диагностикасын тұжырымдамалық түсінігіміздегі гуманистік психология мен педагогиканы зерттеу нәтижелері басты болып саналады. Біздің жеке тұлғаның тұтастығын зерттеудің маңыздылығы оның жүйелік қасиеттерін дамытумен анықталады.

Оқу-тәрбие үдерісіне тірек болып табылатын баланың психологиялық (интеллектуалдық, когнитивтік) және психофизикалық қасиеттері адам өмірінде орасан зор мәнге ие.

Сонымен, білім беру ұйымдарының оқу процесіне негізделген оқушының психологиялық және физикалық қасиеттері ішкі бірліксіз, рухани-адамгершілік тәрбиесіз тұлғаның ажырамас гармониялық сипатын дамыта алмайды.

Рухани-адамгершілік тәрбиесінің дамуы - тұлғаның барлық қасиеттерін біріктірудің негізі. Диагноз қою кезінде тұлғаның интегралды дамуының әр компонентінің даму деңгейіне назар аудару қажет. Тұлғаның біртұтас дамуының компоненттеріне рухани-адамгершілік тәрбиелілік, психологиялық және физикалық дайындық жатады. Әр компонент үшін үш деңгей бар (жоғары, орташа және төменгі).

Тұлғаның интегралды дамуын бақылау «Өзін-өзі тану» адамгершілік-рухани білім беру бағдарламасын іске

асырған Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі ұйымдарында, жалпы білім беретін мектептерінде жүргізілді. Сонымен, білім беру ұйымдарының (балабақшалар мен мектептердің) тұтас педагогикалық үдерісінің (ТПУ) нәтижелерін зерттеу үшін тұлғаның интегралды дамуын өлшеудің психологиялық-педагогикалық диагностикалық құралдар жүйесі қажет. Тұлғаның тұтас дамуының психологиялық-педагогикалық диагностикасының мақсаты – белсенді өмірлік позициясы мен шығармашылық әлеуеті бар, өзін-өзі дамытуға қабілетті, рухани-адамгершілік, психологиялық және психофизикалықтұрғыдан даму деңгейін анықтау.

Тұлғаның біртұтас дамуының бірінші компоненті: рухани-адамгершілік тәрбие. Студенттердің рухани-адамгершілік тәрбиесі адамгершілік білімімен (адамгершіліктің нені білдіретінін түсінуімен), оларға деген қарым- қатынасымен (бұл білім жеке тұлғаның қажеттіліктері мен мотивтеріне айналды ма, оның құндылық бағдары мен көзқарастары жүйесіне кірген-кірмегендігімен сипатталады) және моральдық мінез-құлық (бұл қатынастарды жеке тұлға қаншалықты дәрежеде нақты іс-әрекеттер мен іс- әрекеттерде жүзеге асырады). Сонымен, білім, көзқарас және іс-әрекет бір-бірімен тығыз байланысты, бірлікті қалыптастырады, ол оның жеке қасиеттерінде көрінеді.

Рухани-адамгершілік тәрбие деңгейі деп адамның маңызды рухани- адамгершілік қасиеттерінің қалыптасу дәрежесін (жасына сәйкес) түсінеміз.

Оқушының рухани-адамгершілік тәрбиесінің даму деңгейінің психологиялық-педагогикалық диагностикасының мақсаты - мектеп жасына дейінгі, кіші мектеп оқушылары, орта және жоғары сынып оқушыларының рухани-адамгершілік дамуының психологиялық көрсеткіштерін (критерийлерін) анықтау, олардың өзектерінде терең осы бағыттағы зерттеушілердің көпшілігі қабылдаған және сол арқылы оқушының рухани- адамгершілік даму деңгейін сипаттауға болатын теориялық және эмпирикалық негіздер. Біздің зерттеу

жұмысымыздың нәтижелері студенттің жеке басының рухани-адамгершілік білімінің қалыптасуының психологиялық көрсеткіштерін (компоненттерін), өлшемдерін және деңгейлерін анықтау болды.

3.1 Мектеп жасына дейінгі бала тұлғасының рухани-адамгершілік тәрбиелілігін психологиялық-педагогикалық диагностикалау

Тұлғаның адамгершілік қалыптасуы мен балалардың психологиялық дамуының жас ерекшелік сипаттамасы проблемаларының негізгі кезеңдері ретінде олардың жаңа құрылымдарын (қасиеттерін) қарастыруға болады. Олар адамгершілік сана, қажеттіліктер, адамгершілік ерігінің дамуы үрдісі барасында пайда болады және баланың адамгершілік өзін-өзі басқаруға белгілі бір дәрежеде дайындығын анықтайды.

Л.С. Выготский атап көрсеткендей «бала дамуының нақты кезеңдерін анықтау үшін басқа өлшемнің болуы мүмкін емес, оларға әрбір жасты сипаттайтын жаңа құрылымдар жатады». Жас ерекшелікке катысты жаңа құрылым – деп біз тұлға құрылымының және оның іс-әрекетінің жаңа типтерін түсінеміз, сонымен бірге белгілі бір жас кезеңінде пайда болатын және олар негізінен баланың санасын, оның ішкі мен сыртқы өмірі, осы кезеңдегі оның дамуының бүкіл барысын анықтайтын психологиялық және әлеуметтік өзгерістер ретінде айқындаймыз [6].

Психолог А.В.Зосимовский баланың адамгершілік дамуының кезеңдерін анықтаған.

Бірінші кезең 0-3 жас аралығындағы балалық шақты қамтиды. Бұл кезең реактивті мінез-құлықтың икемдену кезеңі болып анықталады. Баланың алғашқы әлеуметтену кезеңі. Баланың мінез-құлқында еріксіз жағдайлар басым болғандықтан, ал саналы түрдегі адамгершілік таңдау мен ойлау жоқ болғандықтан, осы кезең адамгершілік даму үдерісі алдындағы уақыты деп қарастырылады.

Дұрыс ұйымдастырылған «мінез-құлықтық» тәжірибе арқылы бала өзінің рухани қалаптасуының келесі бір жаңа кезеңге өтуге дайындалады.

Екінші кезең адамгершілік талаптардың мәнін саналы түрде ұғыну негізінде, соларға өзін бағындыру тұрғысынан, «қажет» дегенді «қалаймын» дегеннен гөрі жоғары қойған жағдайда балаларда өздігінен алғашқы дайындығы қалыптасады. Сонымен қатар адамгершілік әрекеттерді баланың жеткілікті түрде ұғынбауы оның қоршаған адамдардың наным-сенімдерін басшылыққа ала отырып, біреудің айтқанымен жүріп, сын тұрғысынан қарамайтындығын көрсетеді. Бұл кезең мектепке дейінгі және бастауыш сынып кезеңдерін қамтиды.

Мектепке дейінгі кезең (3-4 жасынан бастап 6-7 жасқа дейін) баланың адамгершілік даму көздерімен байланысты, осы кезде тікелей іс-әрекетпен итермеленген жағдайда бірінші рет ерікті оң бағытталған мінез-құлықтың іргетасы қаланады.

Мектеп жасына дейінгі балаларға эмоционалды-сенсорлық қабылдау тән, бұл рухани-адамгершілік дамуына қолайлы. Бұл жаста адамгершілік тәжірибесінің белсенді жинақталуы, өзін-өзі анықтау, адамгершілік сезімдерін, адамгершілік мінез-құлқын қалыптастыру үдерісі жүзеге асады. Мектепке дейінгі жаста адамның негізгі жеке қасиеттері мен мінезі қалыптасады және олардың балабақшада дамуы үшін барлық жағдайлар жасалады, онда даму мен тәрбиелеу бүкіл өмір жолымен қамтамасыз етіледі. Сондықтан, мектепке дейінгі жас (А.С.Алексеева, О.М.Потаповская, Л.В.Суров, В.М.Холмогоров, Авдулов Т.П. және т.б. ғалымдардың көзқарасы бойынша) мектеп жасына дейінгі балалардың дамуы деп саналады. Сонымен, мектеп жасына дейінгі балалардың рухани-адамгершілік дамуы олардың үйлесімді біртұтас дамуын қамтамасыз етеді.

Мектепке дейінгі жастағы тұлғаны рухани-адамгершілікке тәрбиелеу үш компонентті құрылымға ие (кесте 3):

Мотивациялық компонент (рухани-адамгершілік жақсаруға ұмтылу) - мотивациялық әрекеттер, жағымды іс-әрекеттерді орындауға ұмтылу;

Когнитивті компонент (адамгершілік сана) - рухани-адамгершілік нормаларын білу, ненің жақсы, ненің жаман екенін білу (ажыратушылық ойлауды дамыту);

Мінез-құлық компонент (мінез-құлықтың адамгершілік бағыты) – бұл баланың рухани және адамгершілік нормаларына сәйкес мінез-құлықтың болуы, нормаға қарсы келмеуі, т.с.с. баланың шынымен қалай әрекет ететіндігін көрсетеді.

Бұл компоненттер өзара байланысты, бір-біріне әсерін тигізеді, бір-бірінің құрамында болады, ал мектепке дейінгі тәрбиенің мақсаты барлық компоненттердің өзара байланысты дамуын өаматамасыз ету.

Еліміздің болашақ бағдарын анықтауда рухани-адамгершілік тәрбиесінің маңызы зор болғандықтан, адамгершілік мәдениеті қазіргі заман оқушыларының тәрбиелік деңгейінің негізгі өлшемі болып табылады.

Бұл өлшемдер жалпыға ортақ адамгершілік нормалары туралы білімін көрсетеді (танымдық компонент), оларды қабылдауы мен сақтауы, адамгершілікпен таңдау біліктілігі, жағымсыз ойларға рухани төзімділігі (мінез-құлықтық компонент), ар-ұяты бойынша әрекет етуге ұмтылуы, рухани құндылықтарын игеру. Рухани-адамгершілік білім мен тәрбие беру үдерісін бағалаудың өлшемдері көрсеткіштердің анықтамасы мен деңгейлерінен тұрады. Егер «өлшем» педагогикалық бағалаудың негізі болса, көрсеткіш – тәрбие үдерісінің түрлі жақтарының негізгі сипаттамасы.

Көрсеткіштер түрлі сипаттамалардың шкаласын құрайды. Сонымен, өлшем – тәрбие тиімділігін өлшеудің кең көлемді бірлігі, ал көрсеткіш оның бір бөлігі. Өлшем – біртұтас құбылыс, ал көрсеткіш – оның бөлшегі. Оның қандай деңгейде дамығандығы мен белгілері жөнінде тәрбие үдерісін бағалаудың «деңгейлері» көрсетеді. Деңгейлер «төменгі», «орташа», «жоғары» болып үшке бөлінеді (кесте 17).

**Балабақша тәрбиеленушісі тұлғасының рухани-
адамгершілік дамуының өлшемдері мен көрсеткіштері**

№	Өлшемдер	Көрсеткіштер		
		Жоғары	Орташа	Төмен
1	<i>Рухани-адамгершілік кемелденуге талпыныс (мотивациялық компонент)</i>	Адамгершілік нормаларын атай алады, балалардың мінез-құлқын дұрысбағалайды, өз бағалауын және іс-әрекет себептерін түсіндіреді.	Адамгершілік нормаларын атайалады, балалардың мінез-құлқын дұрыс бағалайды, бірақ өз бағалауын және іс-әрекет себептерін түсіндіре алмайды.	Бала іс-әрекеттерін түсіндіре алмайды.
	<i>Рухани-адамгершілік категорияларды түсінуі (когнитивтік компонент), ажырата білу ойлауының дамуы</i>	Бала дүниетанымының мазмұнын құрайтын жалпы адамзаттық құндылықтардың, ар-ұждан, жақсылықпен жамандық ұғымдарының мәнін түсіну. Қалыптасқан дүниетаным қарама-қайшылықсыз, бірізді, тұтас болуы тиіс, «Рухани Менді тану» идеясының төңірегіне ұйымдасады.	Бала дүниетанымының мазмұнын құрайтын жалпы адамзаттық құндылықтардың, ар-ұждан, жақсылық пен жамандық ұғымдарының мәні толықтай ашылмайды. Қалыптасқан дүниетаным қарама-қайшылықсыз, бірізділікпен, тұтастылықпен сипатталмайды, «Рухани Менді тану» идеясының төңірегіне ұйымдаспайды.	Бала дүниетанымының мазмұнын құрайтын жалпы адамзаттық құндылықтардың, ар-ұждан, жақсылық пен жамандық ұғымдарының мәні мүлде ашылмайды. Қалыптасқан дүниетаным қарама-қайшылықсыз, бірізділікпен, тұтастылықпен сипатталмайды, «Рухани Менді тану» идеясының төңірегіне ұйымдаспайды.

		<p>Жақсылық пен Жамандық ұғымдарының жалпылануының жоғары дәрежесі, моральдық ойлаудың жоғары деңгейі.</p> <p>Адамгершілік ұғымдарды меңгеру дәрежесі – жоғары: әдістеме кілтіне сәйкес 2 немесе одан көп анықтамаларды тізбелеп береді.</p>	<p>тұтастылықпен сипатталмайды, бірақ «Рухани Менді тану» идеясының төңірегіне ұйымдасады. Ойлаудың нақты деңгейі, Жақсылық пен Жамандық ұғымдарын нақты іс-әрекеттерде немесе жағдаяттарда сипаттайды, абстракциялық белгілермен бейнелейді.</p> <p>Адамгершілік ұғымдарды меңгеру дәрежесі – орташа: бір анықтаманы атайды немесе бірнеше нақты мысалдар келтіреді.</p>	<p>Ойлаудың ұғымға дейінгі деңгейі – сюжеттер Жақсылықпен Жамандық ұғымдарымен байланыспайды немесе іс-әрекеттер адамгершілік мазмұнсыз бейнеленеді.</p> <p>Адамгершілік ұғымдарды меңгеру дәрежесі – төмен: бір нақты мысал немесе қате жауап.</p>
3	<p><i>Рухани-адамгершілік сапаларының руханилық, адамгершілік мінез-құлқының көрінуі ретінде қалыптасуы. (мінез-құлықтың компонент)</i></p>	<p>Адамгершілік тапсырмаларды, жағдайларды шешу кезінде жалпыланған нормаларды атайды, әмбебап ережелерді түсіндіреді («Достарға көмектесу керек»,</p>	<p>Адамгершілік тапсырмаларды, жағдайларды шешу кезінде тілалуға, ересектердің бақылауына негізделген дәйектерді келтіреді</p>	<p>Адамгершілік тапсырмаларды, жағдайларды шешу кезінде адамгершілікпен, адаммен немесе сюжетпен байланысы жоқ жауаптар береді.</p>

		<p>«Ешқашан өтірік айтып, алдамау керек – адамдар бір-біріне сенбейтін болады».) Төрт адамгершілік нормасы бойынша пайымдаудың жоғары деңгейі: көмек, жомарттық, адалдық және тіл алу. Оң әрекеттерді теріс әрекеттерден ажырата біледі. Педагог тарапынан ұйымдастырылатын жағдайлар кезінде мінез-құлықтың адамгершілік таңдауын өзбетінше жүзеге асырады. Ұялу сипаттамаларына дұрыс жауап береді. «Ұялу» және «өкіну» ұғымдарына қатысты түсінігі мен талдауы мазмұнды сипатқа ие.</p>	<p>(әкем рұқсат етпейді, анам жазалайды және т.б.). Басқалардың қабылдауы арқылы «Менін» жағымды бағалау байқалады (мені жақсы екен деп айтады, мен қызғаншақ емеспін, мен адалмын), қарым-қатынас себептері мен бірге ойнауға деген тілек байқалады. Көмек көрсетуге негізделген дәйектерді келтіру (оған көмектесу керек, мен көмектесемін). Оң әрекеттерді теріс әрекеттерден дәл ажырата алмайды. Педагог тарапынан ұйымдастырылатын жағдайлар кезінде мінез-құлықтың адамгершілік таңдауын жүзеге асырады.</p>	<p>Оң әрекеттерді теріс әрекеттерден ажырата алмайды. Педагог тарапынан ұйымдастырылатын жағдайлар кезінде мінез-құлықтың адамгершілік таңдауын жүзеге асыра алмайды. Ұялу сипаттамаларына жауап береді алмайды. «Ұялу» және «өкіну» ұғымдарына қатысты түсінігі мен талдауы мазмұнды сипатқа ие емес.</p>
--	--	---	--	---

			Ұялу сипат- тамаларына берген жауаптары дәл емес. «Ұялу» және «өкіну» ұғымдарына қатысты түсінігі менталдауы нақты мазмұнды сипатқа ие емес.	
--	--	--	---	--

Мысалдар:

1. Балалар қалашық тұрғызып жатты. Мадинаның ойнағысы келмеді. Ол шеткерек тұрып, басқалардың ойынына қарап тұрды. Балаларға тәрбиеші келіп, былай деді: «Біз қазір кешкі ас ішеміз. Кубиктерді қораптарға салып, жинастырайық. Мадинаны көмекке шақырыңдар». Сол кезде Мадина былай деп жауап берді ... Мадина не деп жауап берді? Неліктен?

2. Айдананың туған күніне анасы әдемі қуыршақ сыйлады. Айдана қуыршақпен ойнай бастады. Осы кезде оған оның кіші сіңлісі Гүлдана келіп, былай деді: «Менің де бұл қуыршақпен ойнағым келеді». Оған Айдана былай деп жауап берді ... Айдана не деп жауап берді? Неліктен?

3. Жансая мен Самат сурет салып отырды. Жансая қызыл қарындашпен, ал Самат жасыл қарындашпен. Кенет Жансаяның қарындашы сынып қалды.

«Самат, сенің қарындашыңмен суретімді салып бітіруіме бола ма?»-деп Жансая сұрады. Оған Самат былай деп жауап берді ... Самат не деп жауап берді? Неліктен?

Помните, что в каждом случае нужно добиваться от ребенка мотивировки ответа.

Әрбір жағдаяты талдау барысында баладан жауаптың мотивтерін талап ету керек. Неге олай?

Мәліметтерді өңдеу. Балалардың адамгершілік нормаларын қаншалықты ұғынатындығы талданады. Сәйкесінше, зерттеуге қатысқан балаларды адамгершілік нормаларды ұғынудың, өз әрекеттерін мотивациялаудың 4 деңгейіне бөледі:

1. Бала адамгершілік нормаларын атай алады, балалардың мінез-құлқын дұрыс бағалайды және өз бағалауын дәлелдейді – 3 ұпай (жоғары деңгей);

2. Бала адамгершілік нормаларын атай алады, балалардың мінез-құлқын дұрыс бағалайды, бірақ өз бағалауын дәлелдей алмайды – 2 ұпай (орташа деңгей);

3. Бала оң және теріс әрекеттерді бағалайды, бірақ бағалауын дәлелдей алмайды және адамгершілік нормаларын атай алмайды – 1 ұпай (орташадан төмен);

4. Бала әрекеттерді бағалай алмайды – 0 ұпай (төмен деңгей).

Жеке хаттаманың формасы:

Баланың аты-жөні	Ұпайлар	Адамгершілік мінез-құлығы мотивтерінің деңгейі
1.		
2.		

Жалпы хаттаманың формасы

«Адамгершілік мінез-құлық мотивтерін және балалардың адамгершілік нормаларын ұғынуын зерттеу» әдістемесі			
	Саны	%	Ескерту
Барлығы			
Жоғары деңгей			
Орташа деңгей			
Төменгі деңгей			

Рухани-адамгершілік категорияларды түсінуі (когнитивтік компонент), ажырата білу ойлауының дамуын келесі әдістермен өлшеуге болады.

«Жамандық пен жақсылық» әдістемесі (Т.П. Авдулованың әдістемесіне жасалған ҰҒПББСО-ның модификациясы) [2, С.18].

«Жақсылық» тақырыптық суреттік әдістемесі адамгершілік түсініктерді, моральдық ойлауды, адамгершілік эталондарын, қоршаған ортадағы адамдардың мінез-құлқын бағалаудың өлшемдерін,

моральдық күйлерді диагностикалық зерттеуге бағытталған.

Проективті суреттер қоршаған ортаға деген қатынастың жалпы қағидаттарын, адамгершілік түсініктерді, жақсыны түсінудің өлшемдерін сипаттайды. Суретке қарап әңгімелесу баланың адамгершілік пайымдауларын, адамгершілік категорияларды жалпылауын анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеуді жүргізудің барысы

Балаларға былайша нұсқау беріледі: «Жақсылықтың суретін салшы».

Қажет жағдайда нұсқауды нақтылау керек: «Қалағаныңды салуға болады. Жақсылықты қалай түсінсең, солай суретін қалағаныңша сала бер. Суретке баға қойылмайды». Қосымша түсіндірмелер берілмейді. Нақтылаушы сұрақтардың барлығына ешбір түсіндірмесіз жауап беріледі:

«Қалаған нәрсенді салуға болады».

Балаларға сурет салу үшін ақ қағаз, алты түрлі-түсті қарындаштар мен қалам беріледі. Сурет салудың уақыты шектелмейді (орта есеппен 20-40 минут). Зерттеуді топтық формада да жүргізуге болады, алайда балаларды бір-бірден отырғызу керек.

Сурет салып болған соң балаларға мынадай сұрақтар қойылады:

1. Сен нені бейнеледің?

2. Бұл кім? (сұрақ анықтаушы сипатқа ие)

3. Суреттегі кейіпкерлер не істеп жатыр? Неліктен? (сұрақтар суретте бейнеленген әрекеттердің мақсатын, нәтижесін анықтауға бағытталады)

4. Жақсылық деген не? (Сұрақ баланың ұғым туралы түсініктерінің мазмұнын, категорияларды жалпылау деңгейін анықтауға бағытталады)

5. Ең жақсы нәрсені аташы? Неліктен? (Сұрақ жалпыланған мазмұнның мәнін, негіздеу сипатын, дәйектеу деңгейін анықтауға мүмкіндік береді)

6. Саған Жақсылық ұнайды ма? Неліктен? (Сұрақ баланың бейнелеген ұғымына қатынасын, моральдық ойлауын, дәйектеу деңгейін анықтауға мүмкіндік береді).

Сұрақтар жағдайлардың бейнеленуіне және әңгімелесудің барысына байланысты орын алмасуы мүмкін. Сұрақтар сурет сюжетінің мазмұнын нақтылауға, баланың сурет мазмұнына эмоционалдық қатынасын анықтауға және Жақсылық ұғымдары туралы түсініктерін айқындауға бағытталуы тиіс.

Нәтижелерді талдау

Тақырыптық суреттер келесі бағыттар бойынша өңделеді: суреттің *сыртқы және мазмұндық* жақтары.

Сыртқы жағы суретті салу сапасын, бейнелеу құралдарын қолдану, әртүрлі түстердің болуын, суреттің өңделуін және бөлшектерін бағалауды құрайды. Суреттің сыртқы компоненттерін талдау салынған фигуралардың көлемін, олардың кеңістіктік ұйымдасуын, Сызықтардың сипатын да құрайды. Нәтижелерді интерпретациялау кезінде қағазды екі бөлікке бөлу (бір бөлігінде Жақсылық, екінші бөлігінде Жамандық), әрбір ұғымда жеке-жеке қағазға салу (бала тағы бір қағаз сұрауы мүмкін), екі ұғымды бір сюжетте бейнелеу, Жақсылық пен Жамандық бейнелерінің салыну тізбегі (ен бірінші эмоционалды маңызды ұғым салынады) секілді жайттарға баса назар аудару қажет..

Мазмұндық жағы суреттің мазмұнын талдаумен, Жақсылық пен Жамандықтың бейнелерімен, олардың адамгершілік бағытымен байланысты. Жалпыланған эталондардың болуы негізгі көрсеткіш болып табылады. Мазмұндық талдау баланың суретте бейнелеген ұғымдарды негіздеуімен қоса бағаланады.

Тақырыптық суреттерді талдаудың өлшемдері:

1. Жақсылық ұғымының жалпылану деңгейі, моральдық ойлаудың даму деңгейі. Жақсылық эталондарының жалпылану дәрежесі бойынша суреттерді келесі топтарға бөлуге болады:

а) ұғымға дейінгі деңгей – сюжеттер Жақсылық ұғымымен байланыспайды, нақты әрекеттер адамгершілік тұрғыдан мазмұнсыз бейнеленген (мысалы, Жақсылық ұғымын білдіретін гүлдің суреті («гүл – жақсы, әдемі»);

б) нақты деңгей, Жақсылық нақты әрекеттер мен жағдайларда көрініс тапқан;

в) метафоралық деңгей, Жақсылық нақты әрекеттер мен жағдайларда көрініс тапқан;

г) символикалық деңгей, Жақсылық абстрациялық таңбалармен бейнеленген. Діни белгілер мен таңбалар салынған суреттерді осы топқа жатқызуға болады;

д) жалпыланған адамгершілік нормалар деңгейі, Жақсылық әмбебап ұғымдарретінде көрініс табады.

2. Ұғымдардың эмоционалды маңыздылығы.

Ұғымдардың эмоционалды маңыздылығының өлшемі ең алдымен салынған суретте түстердің болуы. Бейнелерді түрлі түстермен боямау, категорияларды білетіндігін, алайда қабылдамайтындығын білдіреді. Жақсылық ұғымын түсінудің жоғары деңгейінің көрсеткіші бейнелерді қанық түстермен бояу болып табылады. Әдетте, жылы түстер жағымды эмоционалды қатынастармен, суық түстер – теріс қатынастармен сәйкестенеді. Эмоционалды маңыздылықтың көрсеткіштері – Жақсылықты сипаттайтын суреттің анықтығы, егжей-тегжейлі салынуы, көлемі. «Саған Жақсылық ұнайды ма? Неліктен» сұрағы арқылы мәлімет алуға болады. Сурет салу барысында баланың аталған тақырыптарға эмоционалды қатынасын байқау керек.

3. Жақсылық ұғымының арақатынасы. Жақсылық бейнелерінің сыртқы және мазмұндық жақтарын салыстыру қажет. Сюжеттердің байланыстылығы немесе карама-қайшылығы өте маңызды.

Бағалау жүйесі

«Жақсылық пен жамандық» тақырыптық суретіне сандық бағалау жүйесі әзірленген. Ол бес көрсеткіштен

тұрады. Ұғымдардың әрбіріне ұпай қойылады және қосынды ұпай беріледі:

1. Жақсылық бейнелерінің бағыттылығы (ұпайлар екі ұғымға бөлек қойылады): Жақсылық суретінде бейнеленген адамның бейнесіне – 3 ұпай; бір ұғымның суретінде бейнеленген адам бейнесіне немесе суреттің мазмұны жануарлармен байланысты болса – 2 ұпай; Жақсылық суреттері материалдық нысандарға бағытталса – 1 ұпай.

2. Ұғымдардың жалпылануы:

5 ұпай – жалпыланған адамгершілік нормалар деңгейі, Жақсылық туралы сюжетте бейнеленген кейбір әмбебап ұғымдармен сипатталады (вербалдық пайымдаулармен қоса);

4 ұпай – символикалық деңгей, Жақсылық ұғымдары абстракциялық белгілер ретінде бейнеленеді;

3 ұпай - метафоралық деңгей, Жақсылық ұғымдары ертегі сюжеттері немесе тарихи оқиғалар арқылы айқындалады;

2 ұпай – нақты деңгей, Жақсылық ұғымдары нақты әрекеттерде және жағдайларда сипатталады;

1 ұпай – ұғымға дейінгі деңгей, сюжеттер Жақсылық ұғымдарымен байланыспайды немесе нақты әрекеттер адамгершілік тұрғыдан мазмұнсыз бейнеленеді.

2. Эмоционалдық маңыздылығы (ұпайлар әрбір ұғымға бөлек қойылады):

3 ұпай – ұғым белгілі бір түспен бейнеленген, боялған, бөлшектері бар және дәл салынған;

2 ұпай - ұғым егжей-тегжейлі бейнеленбеген, бірақ түстермен боялған; 1 ұпай – ұғымның нобайы бейнеленген, бір ғана түспен салынған.

3. Түстердің қолданылуы: (ұпайлар әрбір ұғымға бөлек қойылады):

Түстердің адекваттылығы – 2 ұпай;

Түстердің сәйкес қолданылмауы – 1 ұпай.

5. Адамгершілік ұғымдарын менгеру дәрежесі.

Әңгімелесу сұрақтары:

1. Жақсы адам деп қандай адамды айтады?
2. Дос деп қандай адамды айтады?
3. Біреуге көмектесу деген не?
4. Біреуге қамқор болу деген не?
5. Біреуге аяушылық білдіру деген не?
6. Біреуге қол ұшын беру деген не?

Жауаптарды бағалау келесі өлшемдер бойынша жүргізіледі:

5 ұпай – 2 немесе одан көп анықтамаларды тізбелейді.

3 ұпай – бір анықтама немесе бірнеше нақты мысалдар келтіреді. 1 ұпай – бір нақты мысал немесе қате жауап.

Кілт:

Жақсы адам – жақсылық жасайды, зұлым емес, дос, көмектеседі, қамқор, аяушылық танытады, бөліседі, ренжітпейді, ерке.

Дос – жолдас, жақсы көрседі, жақсы қатынас жасайды, ойнайды, құтқарады, қол ұшын береді, орын береді, алдамайды, ренжітпейді, адал.

Көмектесу – біреу үшін істеу, біреудің орнына істеу, біреуге қиын болған кезде, жұмыс көп кезде, өтініш жасаған кезде.

Қамқор болу – кішкентай, науқас, әлсіз адамдарға көмектесу.

Аяушылық білдіру – жағдайы қиын, кішкентай, әлсіз, науқас адамды жақсы көру, қорғау, еркелету.

Қол ұшын беру – қиын кезде көмектесу, құтқару.

Жоғары деңгей – 14-18 ұпай

Орташа деңгей – 9-13 ұпай

Төменгі деңгей – 0-8 ұпай

Рухани-адамгершілік сапаларының руханилық, адамгершілік мінез-құлқының көрінуі ретінде қалыптасуын (мінез-құлықтық компонент) диагностикалаудың психологиялық-педагогикалық әдістері.

Моральдық дилеммалар (Т.П. Авдулова әдістемесі) [2, с.11]. Моральдық дилеммалар (моральдық таңдауды қамтитын оқиғалар) балалардың моральдық пайымдауларының дамуын анықтауға мүмкіндік береді.

2.1.Көмек нормасы (2.1)

Жақын ересек адаммен өзара әрекеттесу жағдайы

Анасы жұмысқа кетер алдында Әсетке (Назеркеге) түскі асқа қандай тағам ішетінін есіне салып, тамақтан соң ыдыс-аяқты жууын өтінді. Әсет (Назерке) тамақтанып, мультфильм көре бастады, ыдысты жуған жоқ. Мультфильмнің қызық жеріне келген кезде кенеттен Әсет (Назерке) анасының жұмыстан шаршап келетіндігі есіне түсті, ал ыдыс әлі жуылмаған. Бірақ мультфильм өте қызықты ... Сұрақтар

Құрдастарымен өзара әрекеттесу жағдайы

Арман (Айым) туған күнге бара жатты. Үйдің маңынан ол тізесі жараланған жолдасын (құрбысын) көріп қалды. Жолдасы (құрбысы) Арманнан(Айымнан) көмек сұрады – жүгіріп барып ата-анасын шақырып келуді өтінді. Арман (Айым) ойланып, қалай істерін білмеді: егер жолдасының (құрбысының) ата-анасын шақыруға барса, туған күндегі сүйікті тортын жей алмай қалады және қызықты ойындардан қалып қояды Сұрақтар

Барлық жағдаяттар бойынша келесі сұрақтар қойылады:

- 1 Қалай ойлайсың, кейіпкер не істейді?
- 2 Ол неге осындай әрекет жасайды?
- 3 Қалай жасау керек еді?4 Неліктен?

Әрбір жағдаят бойынша балдық жүйе жасалады. Барлық сегіз жағдаяттар бойынша баға қойылады (жағдаяттардың санына қарай). Жауаптары төмендегі өлшемдер бойынша бағаланады:

•Адамгершілік нормамен, адаммен немесе сюжетпен байланысты емес жауаптар, «Жоқ» деген жауаптар - 0 ұпай.

•Бір нәрсені жасауға «болмайды» деген жауапты дәлелдемесіз ұсыну немесе бала «Неліктен» деген сұраққа жауап беруге киналады - 1 балл.

•Үлкендерді тыңдаумен байланысты немесе ересек адамдардыңбақылауында болуға баланың бағдарлануымен байланысты жауаптар – 2 балл (*бұл жерде бала өзбетінше жағдаятты шеше аламайды немесе адамгершілік таңдауды өзбетінше жасамайды*).

•Сыртқы оң бағалау (мені жақсы деп айтады, мені арам деп айтпайды немесе мені шыншыл деп ойлайды және т.б.), Басқалардың қабылдауына қарай «Мен», қарым-қатынас мотивтері, бірге ойнауға ықыласы (менімен ойнамай қояды, мен кіммен онда дос боламын? т.с.с.) - 3 балл.

•Әсерлену, өзгені уайымдау, басқа адамдардың сезімдерін сыйлау (оған ауыр тиеді, ол өліп кету мүмкін, құшақтау керек, сүю керек, басынан сипау керек...) - 4 балл.

•Көмек көрсетумен байланысты жауаптар беру: (оған көмектесу қажет, көмектесемін, және т.б.) – 5 балл.

•Жалпылама норманы айту, әмбебап ережені негіздеу («Достарға әр кезде көмектесу керек», «Ешқашан алдауға болмайды, әйтпесе адамдар бір біріне сенбейді») – 6 балл.

Моральдық пайымдаулардың талдауында келесі көрсеткіштер анықталады:

-Адамгершілік норма бойынша пайымдаулардың деңгейі – көмек көрсету нормасы (екі жағдаят бойынша орташа балы анықталынады).

Жеке хаттаманың формасы:

Баланың аты-жөні	Балдар	көмек көрсету нормасы бойынша пайымдаулардың деңгейі
1.		
2.		

Жалпы хаттаманың формасы

«Моральдық дилеммалар» көмек көрсету нормасы			
	Кол-во	%	Ескерту
Барлығы			
Жоғары деңгей			
Орташа деңгей			
Төменгі деңгей			

2.2.Жомарттық нормасы (әділ үлестіру)

Жақын ересек адаммен өзара әрекеттесу жағдайы

Сәбитке Жаңа Жылда алуан түрлі сыйлықтар сыйланды. Аяз Ата да, анасы да, атасы мен әжесі де ол армандаған ойыншықтарды сыйлады. Сәбит анасымен бірге екеуі тұратын және Жаңа Жылда анасына ешкім сыйлық жасамағандығын білетін. Сәбит өз ойыншықтарының ортасына отырып ....

Сұрақтар ...

Құрдастарымен өзара әрекеттесу жағдайы

Балабақшада асфальтке сурет салудан байқау өткізілді. Барлық балалар бор алып келулері тиіс болды. Маратқа

анасы көп әдемі, түрлі-түсті борлар сатып әперді. Марат мәз болып сурет салуға кірісті. Кенет оған топтағы бір жолдасы келіп боп сұрады, себебі ол жолдасында тек ақ түсті ғана бор бар екен. Оның салған суреті әдемі болмай шығыпты. Марат осы байқауда жеңімпаз атанғысы келген еді. Содан ол .... Сұрақтар ....

Барлық жағдаяттар бойынша келесі сұрақтар қойылады:

Қалай ойлайсың, кейіпкер не істейді? Ол неге осындай әрекет жасайды?

Қалай жасау керек еді? Неліктен?

Әрбір жағдаят бойынша балдық жүйе жасалады. Барлық сегіз жағдаяттар бойынша баға қойылады (жағдаяттардың санына қарай). Жауаптары төмендегі өлшемдер бойынша бағаланады:

• Адамгершілік нормамен, адаммен немесе сюжетпен байланысты емес жауаптар, «Жоқ» деген жауаптар - 0 ұпай.

• Бір нәрсені жасауға «болмайды» деген жауапты дәлелдемесіз ұсыну немесе бала «Неліктен» деген сұраққа жауап беруге қиналады - 1 балл.

• Үлкендерді тыңдаумен байланысты немесе ересек адамдардың бақылауында болуға баланың бағдарлануымен байланысты жауаптар - 2 балл (*бұл жерде бала өзбетінше жағдаятты шеше аламайды немесе адамгершілік таңдауды өзбетінше жасасмайды*).

• Сыртқы оң бағалау (мені жақсы деп айтады, мені арам деп айтпайды немесе мені шыншыл деп ойлайды және т.б.), Басқалардың қабылдауына қарай «Мен», қарым-қатынас мотивтері, бірге ойнауға ықыласы (менімен ойнамай қояды, мен кіммен онда дос боламын? т.с.с.) - 3 балл.

• Әсерлену, өзгені уайымдау, басқа адамдардың сезімдерін сыйлау (оған ауыр тиеді, ол өліп кету мүмкін, құшақтау керек, сүйю керек, басынан сипау керек...) - 4 балл.

•Көмек көрсетумен байланысты жауаптар беру: (оған көмектесу қажет, көмектесемін, және т.б.) – 5 балл.

•Жалпылама норманы айту, әмбебап ережені негіздеу («Достарға әр кезде көмектесу керек», «Ешқашан алдауға болмайды, әйтпесе адамдар бір біріне сенбейді») – 6 балл.

Моральдық пайымдаулардың талдауында келесі көрсеткіштер анықталады:

-Адамгершілік норма бойынша пайымдаулардың деңгейі – жомарттық нормасы (екі жағдаят бойынша орташа балы анықталынады).

Жеке хаттаманың формасы:

Баланың аты-жөні	Балдар	жомарттық нормасы бойынша пайымдаулардың деңгейі
1.		
2.		

Жалпы хаттаманың формасы

<i>«Моральдық дилеммалар» көмек көрсету нормасы</i>			
	Кол-во	%	Ескерту
Барлығы			
Жоғары деңгей			
Орташа деңгей			
Төменгі деңгей			

2.3. Адалдық нормасы

Жақын ересек адаммен өзара әрекеттесу жағдайы

Анасы өзінің шкафына өрмелеп шығуға рұқсат бермейтін. Бір күні Әміржан анасы үйде жоқта жәшікке өрмелеп шығып, ол жерден жаңа ойыншықты тауып алды. Бәлкім, анасы оған тосын сый әзірлеген болар. Ол ойыншықты алып, біраз уақыт ойнап, орнына қойып

қойды. Кешкісін анасы жұмыстан келіп сұрады: «Сен менің шкафыма өрмеледің бе?» Әміржан ойланып, былай жауап берді ... Сұрақтар ...

Құрдастарымен өзара әрекеттесу жағдайы

Мақсат және Ұлан қыдыру кезінде танысып, бірге ойнады. Мақсат Ұланға өзінің өрт сөндіру машинасын ойнай тұруға берді де, өзі әткеншек тебуге кетті. Ұлан ойын барысында байқаусызда Мақсаттың машинасын сындырып алды. Қорыққанынан тастай салып, қуыстың арасына тастай салды. Ал Мақсатқа былай деп айтты ... Сұрақтар ...

Барлық жағдаяттар бойынша келесі сұрақтар қойылады:

Қалай ойлайсың, кейіпкер не істейді? Ол неге осындай әрекет жасайды?

Қалай жасау керек еді? Неліктен?

Әрбір жағдаят бойынша балдық жүйе жасалады. Барлық сегіз жағдаяттар бойынша баға қойылады (жағдаяттардың санына қарай). Жауаптары төмендегі өлшемдер бойынша бағаланады:

• Адамгершілік нормамен, адаммен немесе сюжетпен байланысты емес жауаптар, «Жоқ» деген жауаптар - 0 ұпай.

• Бір нәрсені жасауға «болмайды» деген жауапты дәлелдемесіз ұсыну немесе бала «Неліктен» деген сұраққа жауап беруге қиналады - 1 балл.

• Үлкендерді тыңдаумен байланысты немесе ересек адамдардың бақылауында болуға баланың бағдарлануымен байланысты жауаптар - 2 балл (*бұл жерде бала өзбетінше жағдаятты шеше аламайды немесе адамгершілік таңдауды өзбетінше жасамайды*).

• Сыртқы оң бағалау (мені жақсы деп айтады, мені арам деп айтпайды немесе мені шыншыл деп ойлайды және т.б.), Басқалардың қабылдауына қарай «Мен», қарым-қатынас мотивтері, бірге ойнауға ықыласы (менімен ойнамай қояды, мен кіммен онда дос боламын? т.с.с.) - 3 балл.

•Өсерлену, өзгені уайымдау, басқа адамдардын сезімдерін сыйлау (оған ауыр тиеді, ол өліп кету мүмкін, құшақтау керек, сүю керек, басынан сипау керек...) - 4 балл.

•Көмек көрсетумен байланысты жауаптар беру: (оған көмектесу қажет, көмектесемін, және т.б.) – 5 балл.

•Жалпылама норманы айту, әмбебап ережені негіздеу («Достарға әр кезде көмектесу керек», «Ешқашан алдауға болмайды, әйтпесе адамдар бір біріне сенбейді») – 6 балл.

Моральдық пайымдаулардың талдауында келесі көрсеткіштер анықталады:

-Адамгершілік норма бойынша пайымдаулардың деңгейі – адалдық нормасы (екі жағдаят бойынша орташа балы анықталынады).

Жеке хаттаманың формасы:

Баланың аты-жөні	Балдар	адалдық нормасы бойынша пайымдаулардың деңгейі
1.		
2.		

Жалпы хаттаманың формасы

«Моральдық дилеммалар» адалдық нормасы			
	Кол-во	%	Ескерту
Барлығы			
Жоғары деңгей			
Орташа деңгей			
Төменгі деңгей			

2.4. Тіл алу нормасы

Жақын ересек адаммен өзара әрекеттесу жағдайы

Анасы Әлиханға компьютер ойындарын жиі ойнауға рұқсат етпейтін және өзі үйде жоқта компьютерді қосуға тыйым салатын. Бірақ Әлиханның анасы өте мейірімді болатын және ешқашан оны жазаламайтын. Әлихан да басқа балалар сияқты компьютерде ойнағанды қатты жақсы көретін. Бірде анасы үйде жоқта ол .... Сұрақтар ....

Барлық жағдаяттар бойынша келесі сұрақтар қойылады:

Қалай ойлайсың, кейіпкер не істейді? Ол неге осындай әрекет жасайды?

Қалай жасау керек еді? Неліктен?

Әрбір жағдаят бойынша балдық жүйе жасалады. Барлығы сегіз баға (Жағдаяттардың санына қарай). Жауаптары төмендегі өлшемдер бойынша ұпайлармен бағаланады:

• Адамгершілік нормамен, адаммен немесе сюжетпен байланысты емес жауаптар, «Жоқ» деген жауаптар - 0 ұпай.

• Бір нәрсені жасауға «болмайды» деген жауапты дәлелдемесіз ұсыну немесе бала «Неліктен» деген сұраққа жауап беруге қиналады - 1 балл.

• Үлкендерді тыңдаумен байланысты немесе ересек адамдардың бақылауында болуға баланың бағдарлануымен байланысты жауаптар - 2 балл (*бұл жерде бала өзбетінше жағдаятты шеше аламайды немесе адамгершілік таңдауды өзбетінше жасамайды*).

• Сыртқы оң бағалау (мені жақсы деп айтады, мені арам деп айтпайды немесе мені шыншыл деп ойлайды және т.б.), Басқалардың қабылдауына қарай «Мен», қарым-қатынас мотивтері, бірге ойнауға ықпалы (менімен ойнамай қояды, мен кіммен онда дос боламын? т.с.с.) - 3 балл.

• Әсерлену, өзгені уайымдау, басқа адамдардың сезімдерін сыйлау (оған ауыр тиеді, ол өліп кету мүмкін, құшақтау керек, сүю керек, басынан сипау керек) - 4 балл.

• Көмек көрсетумен байланысты жауаптар беру: (оған көмектесу қажет, көмектесемін, және т.б.) – 5 балл.

• Жалпылама норманы айту, әмбебап ережені негіздеу («Достарға әр кезде көмектесу керек», «Ешқашан алдауға болмайды, әйтпесе адамдар бір біріне сенбейді») – 6 балл.

Моральдық пайымдаулардың талдауында келесі көрсеткіштер анықталады:

-Адамгершілік норма бойынша пайымдаулардың деңгейі – тіл алу нормасы (екі жағдаят бойынша орташа балы анықталынады).

Жеке хаттаманың формасы:

Баланың аты-жөні	Балдар	Тіл алу нормасы бойынша пайымдаулардың деңгейі
1.		
2.		

Жалпы хаттаманың формасы

«Моральдық дилеммалар» тіл алу нормасы			
	Кол-во	%	Ескерту
Барлығы			
Жоғары деңгей			
Орташа деңгей			
Төменгі деңгей			

Тәрбиенушілердің рухани-адамгершілік тәрбиелілігінің жіктеме кестесі

№	Деңгей	5 жас	6 жас	Жалпы нәтиже
1	Жоғары			
2	Орта			
3	Төмен			
	Жалпы пайыз	100 %	100%	100%

5 және 6 жастағы балалардың пайызы қосылып, екіге бөлінеді. Осылай балабақша бойынша жалпы пайызы анықталынады.

3.2 Мектепке дейінгі жастағы балалардың адамгершілік-рухани білім деңгейіне мониторинг жүргізу бағдарламасы

Деңгей	Зерттеу әдістері	Ескерту
<i>Бала бақшаларда тәрбиеленушілердің адамгершілік-рухани дамуын мониторингілеу</i>	1. «Оқиғаны аяқта» әдістемесі 2. «Сюжеттік суреттер» әдістемесі	Жоғарғы топтарға жүргізіледі
	3. Қатынастардың түстік гесті (ҚТТ) (М. Люшердің Түстік гестінің модификациясы) 4. «Бірге жасайық» әдістемесі 5. «Топтағы психологиялық климат» әдістемесі (Т.Д. Марцинковскаяның «Екі үй» тестінің модификациясы)	

Білім беру ұйымдарында ұсынылған әдістемелерді өткізетін диагностікөмендегі ұстанымдарды сақтаулары керек:

1.Жүргізілетін жұмысқа жеке басының жауапкершілігі.

2.Кәсіпке тән құпиялылық.

3.Конфиденциалдылық.

4.Ғылыми негізділік (зерттеу нәтижелеріне сенімділік, дәлдік, объективтілік және т.б. талаптарға сай келуі керек).

5.Оқушылардың диагностикалық зерттеулерге қатысу еріктілігі принципі.

6.Зерттеу нәтижелерін психопрофилактикалық қолдану принципі кезіндегі сыпайылық, адекваттылық және тілдің қол жетімділігі, оқушылардың жас ерекшеліктерін есепке алу.

Бала бақшаларда тәрбиеленушілердің адамгершілік- рухани дамуын мониторингілеу

***Бала туралы жеке мәліметтер (тәрбиеші
толтырады):***

1.Тегі, аты, әкесінің аты, топ.

2.Жасы.

3.Жанұя құрамы.

4.Ата-аналарының білімі.

5.Неше жасынан бастап балалар бақшасына барып жүр.

6.Қызығушылығы, бейімділігі, баланың қабілеттілігі.

Балабақшаларда тәрбиеленушілер жайлы жалпы мәліметтер

Балалар бақшасында тәрбиеленгендер	Саны	%
Барлық зерттеуден өткен балалар		
Балалардың орташа жасы		
Басым жанұя құрамы		
Басым ата-аналар білімі		
Балалардың басым қызығушылықтары, бейімділіктері, қабілеттіліктері		

1. «Сюжеттік суреттер» әдістемесі

Мақсаты: алдыңғы әдістемедегі адамгершілік талаптарына байланысты (мейірімділік – ашу, жомарттық – сарандық, еңбекқорлық – жалқаулық, шыншылдық – жалғандық) эмоциялық қатынастарды зерттеу.

Алдын ала ескертулер

Суреттердегі бейнеленген кейіпкерлер бірінші кезенде көрсетілген адамгершілік қасиеттерді көрсететіндей етіп таңдалған. Бала суретте бейнеленген қылықтарға моральдық баға беруі керек, ол балалардың осы ережелерге қатынасын анықтауға мүмкіндік береді. Сәйкестікті бағалауға ерекше зейін қойылады, яғни баланың эмоциялық реакцияларының моральдық ережелерге сәйкес келуіне: адамгершілікті қылыққа оң эмоциялық жауабы (күлімсіреу, мақұлдау және т.т.) және өнегесіз қылыққа теріс эмоциялық жауабы (айыптау, ұнатпау және т.т.).

Әдістемені өткізу

Зерттеу жеке дара жүргізіледі. Балаға: «Суреттерді, бір жағында жақсы қылықтар, ал екінші жағында жаман қылықтар болатындай етіп орналастыр. Суреттердің әрқайсысын қайда және не үшін қоятыныңды айтып түсіндір». Хаттамада баланың эмоциялық жауа және сондай-ақ оның түсініктемелері (мүмкіндігінше сөзбе сөз) жазылады.

Нәтижелерді өңдеу

Обал – бала суреттерді дұрыс топтастырып жинамайды (бір топтаманың ішінде оң әрекеттер мен қатар теріс әрекеттер бейнеленген суреттердің болуы), эмоциялық жауабы сәйкес емес немесе мүлде жоқ.

Ібал – бала суреттерді дұрыс топтастырып жинайды, бірақ өзінің әрекетін негіздей алмайды; эмоциялық жауабы сәйкес емес.

2бал – бала суреттерді дұрыс топтастыра отырып, өзінің әрекетін негіздейді; эмоциялық жауабы сәйкес, бірақ әлсіз көрінеді.

3бал – бала өз тандауын негіздейді (моральдық ережелерді атауы мүмкін); эмоциялық жауаптары сәйкес, айқын, мимикадан, белсенді ымыдқ қозғалыстарынан (жестикауляциялардан) және т.т. көрінеді.

Балалардың «Сюжеттік суреттер» тапсырмасын орындау мысалдары

Ересек адам қатысушыға оң және теріс қылық бейнеленген суреттердібереді.Даниярсуреттіалып,мұқият қарайдыжәнетүсіндіреотырыппорындарына қояды. Данияр. Мына бала жаман қылық жасады, себебі ол кәмпиттерді ешкімге бермей өзі жалғыз жеп тұр. Ол сарандық танытты.(Оныңбетәлпетібайыпты,қатаң.Оныңтүрінен баланыңқылығынұнатпағандығы көрініп тұр. Бұдан кейін көзін басқа суретке салып, жымыды.) *Данияр.* Ал мына бала жақсы қылық көрсетті, себебі ол барлық балаларға кәмпитінен беріп тұр. Ол саран емес. Барлық балаларды сыйлауы керек. Мен балалар бақшасына кәмпит немесе печенье алып келген кезімде, мен ылғи Серезаны, Азаматты және тағыда біреулерге кәмпит сыйлаймын. Олар да маған сыйлайды.

Бағалау: 3 бал, себебі Данияр суреттерді қараған кезде сәйкес және айқын эмоциялық жауаптар көрсетті, өзінің өмірінен мысалдар келтіреді.

Жеке дара хаттаманың үлгісі:

Баланың аты-жөні	Балалар сандары	Баланың эмоциялық жауаптары, оның суреттерді түсіндіруі	Ескертулер
1.			
2.			

Жалпы хаттаманың үлгісі

«Сюжеттік суреттер» әдістемесі			
	Саны	%	Ескертулер
Барлық зерттелген балалар			
0 бал алғандар			
1 бал алғандар			
2 бал алғандар			
4 бал алғандар			

2. Қатынастардың түстік тесті (ҚТТ) (М. Люшердің Түстік тестін модификациялау)

Мақсаты: баланың адамгершілік қағидаларына эмоциялық қатынасын зерттеу. Әрбір ереженің жеке дара мазмұнын, оның сапалық сипаттамаларын зерттеу.

Алдын ала ескертулер

Түстерді қабылдау кез келген адамның, оның ішінде баланың эмоциялық өмірімен тығыз байланысты. Бұл байланыс көптеген эксперименталды- психологиялық зерттеулерде дәлелденген және баяғыдан психология-педагогикалық зерттеулерде қолданылуда. ҚТТ проективті әдістеме болып табылады, яғни баланың жауаптарының сипаты оның ұсынылған ұғымдарға қатынасының ерекшеліктерімен анықталады деп ойланады. Дәл сондықтан мұнда дұрыс немесе дұрыс емес (жақсы немесе жаман, ақылсыз) жауаптар жоқ.

Бұл әдістемені жүргізу шарасының қарапайымдылығы оны кіші жастағы мектепке дейінгі (3-4 жас) балалармен жүргізуге мүмкіндік береді; ол сондай-ақ ықшамды, жүргізуде және нәтижелерді өңдеуде көп уақыт алмайды.

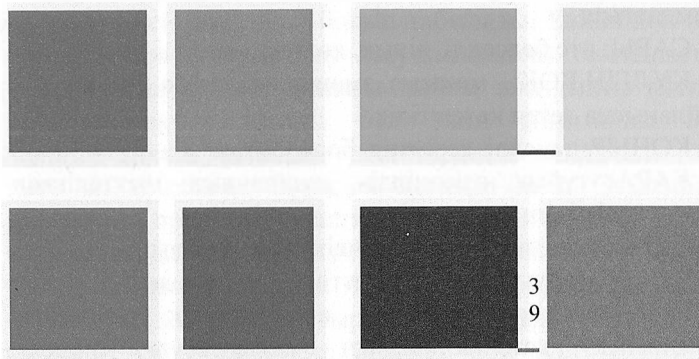
«Альтруизм» және «эгоизм» сияқты ұғымдарды түсіну мектепке дейінгі жастағы балаларға қиындық туғызатындықтан, ҚТТ олар мәні бойынша жақын

«мейірімді» және «мейірімсіз» деген ұғымдармен ауыстырылды, осылайша бұл жағдайда осы ұғымдар синонимдер деп есептеледі.

Әдістемені жүргізу

КТТ жүргізу үшін ақ қағаз парағы (210x290 мм) және түсі әртүрлі (көк, жасыл, қызыл, сары, күлгінкөк, қоңыр, қара, сұр) 8 карточка қажет.

Зерттеу жеке дара жүргізіледі. Баланың алдына ақ қағаздың үстіне сегіз түрлі-түсті карточканы кез-келген тәртіпте орналастырып, былай дейді: «Бұл сиқырлы терезелері бар, сиқырлы үй деп ойлап көр. Бұл терезелердің ар жағында әр түрлі адамдар тұрады. Мен саған адамдарды атаймын, ал сен кімнің қайда тұратынын тандайсың. Келістік пе? Жақсы! Қай терезенің ар жағында жақсы адамдар тұрады? Ал жалқаулар ше?»

Одан әрі ұғымдардың барлық тізімі аталады. Мүмкіндігінше оң және теріс (бірақ қосарлы емес) адамгершілік қасиеттерді алмастырып отырған дұрыс. Мысалы: мейірімді, жалқау, жомарт, жалған (өтірікші), еңбекқор ... және т.т. Бұл жерде түстер қайталануы мүмкін, яғни бала әртүрлі ұғымдар үшін бірдей түстерді таңдауы мүмкін.

Хаттамада әр ұғым үшін тандалған түс және баланың оған түсініктемесі жазылады.

Нәтижелерді өңдеу

Нәтижелерді талдау кезінде әрбір ұғымға берілген түсті және осы түстің эмоциялық мәнін сәйкестендіру қажет. Төменде ғалым-психологтар берген әрбір түстің, оның эмоциялық-психологиялық мәнінің қысқаша сипаттамасы келтірілген.

КӨК: адал, салмақты, біршама суық.

ЖАСЫЛ: өз бетінше, табанды, кейде қырсық, ынталы.

ҚЫЗЫЛ: жылы шырайлы, көпшіл, жігерлі, сенімді, шамданғыш.

САРЫ: өте белсенді, ашық, көпшіл, көңілді.

КҮЛГІН КӨК: мазасыз, эмоциялық қызба, рухани байланысқа деген қажеттілік.

ҚОҢЫР: тәуелді, сезімтал, босаңсыған.

ҚАРА: тұйық, өзімшілдік, дұшпандық, шеттелінген, қабылданбайтын.

СҰР: енжар, пассивті, сенімсіз, немқұрайлы.

Қатынастардың түстік тестінің нәтижелерін талдау кезінде балаларда әртүрлі адамгершілік ұғымдарға эмоциялық қатынастарының қалыптасуы біркелкі болмайтындығын ескеру керек. Тәжірибе, әдетте балалар төмендегілерді таңдайтынын көрсетеді:

МЕЙІРІМДІ – сары және қызыл түстер. Басқа сөзбен айтсақ, балалар мейірімді адам, ол – қарым-қатынасқа жақсы түсетін, ашық, жылы шырайлы, сүйкімді адам деп есептейді. «Мейірімді» түсінігіне деген пара-пар қатынас балаларда 4-5 жасында қалыптасады.

МЕЙІРІМСІЗ – көк (3-4 жаста), қоңыр (4-5 жаста) және кара (5 жастан). Бұл түстер суықтықты, оқшауланғандықты, өзімшілдікті, дұшпандылықты, шеттелгендігін көрсетеді. Басқа сөзбен айтқанда, мектепке дейінгі балалар тұлғаның бұл қасиетін қабылдамайды.

АДАЛ – сары және қызыл түстер. Яғни, балаларда бұл түсінік қарым- қатынасқа жақсы түсетін, ашықтық, жылы шырайлылық сипаттамаларымен ассоцияланады.

Балалардың мұндай қорытындыға бірден келмейтіндігін атап өткен жөн. 3-5 жастағы балалар көбіне адалдықты оған кара түс беріп теріс қасиеттерге

жатқызады. Тек үлкен жастағы мектепке дейінгілер мен төменгі сынып оқушылары бұл қасиетті сенімді түрде қара түсті таңдамай, оны ашық күн түсіне «бояп» оң қасиеттерге жатқызады.

Бұл бірқатар себептерге байланысты болады. Біріншіден, балалардың өтірік айтуының басты себептерінің бірі ересектер жағынан болатын жазалаудан құтылуға тырысуы, яғни бұл жағдайда алдау бала үшін игілік, ал адалдық пен шындық жазалауға алып келеді де, ол үшін «мейірімсіздік» болып табылады. Екіншіден бұл өсекшілікпен (немесе сөз тасушылықпен) байланысты, бала біреудің жаман қылығы жайлы шындықты айтқан кезде ересек адам оны бұл үшін айыптайды. Бұл жөнінде айқын ұстаным ересектердің көпшілігінде ғана емес ол сондай-ақ бүтіндей қоғамда жоқ. Осылайша, ересектер әрдайым жалғандықты айыптайды, бірақ шындықты да олар әрдайым құптай бермейді. Бұл алдауға теріс қатынасты жылдам игеруге және адалдыққа деген қатынасты ұзақ қалыптастыруға алып келеді.

ЖАЛҒАН – кара түс. Балалар бұл түсті кездейсоқ таңдамайды, тек ол қырсықтық, дұшпандық, өзімшілдік сияқты тұлғалық қасиеттермен ассоциацияланады. Ең кішкентайлардың өзінде (3-4 жасында), «өтірікші» үшін кара түсті таңдай отырып, оның арамдығы мен өзімшілдігін белгілейді. Осылайша, «жалған» ұғымына сәйкес қатынастың төрт жаста қалыптасатындығын айтуға болады.

ЖОМАРТ – қызыл және күлгінкөк түстер. «Жомарттық – сарандық» тұлғалық қасиеттер диадасының мектепке дейінгілер үшін өте күрделі болып табылатындығын, сондықтанда оған деген қатынастар қарама қайшылықты болып мектепке дейінгі балалар бойында қалыптасатындығын атап өту қажет. Балаға оның ерте жасынан «бөлісу керек», «сараң болу жаман» және т.т. жайлы айтады. Сонымен қатар «бөлу» процесі балада көбіне теріс эмоциялармен (ойыншығымды сындырып қайтарды, оның тәттілерін жеп қойды және т.б.) байланысты. Осылайша, «сараң болмау – жақсы»

екендігін білу, баланың өз тәжірибесіне қайшы келетін сияқты көрінеді.

«Бөлісу» сөзімен белгіленетін мінез-құлықтың үш түрі бөлініп алынады: а) өз ойыншықтарымен бөлісу (олар уақытша беріледі); б) балалар бақшасында бар ойыншықтармен бөлісу (олар ешкімге тиесілі емес және олармен ойнағанда кезекті сақтау қажет); в) тәттімен бөлісу (біреуге қайтарусыз беру). Жағдайлардағы бұл өзгешеліктер сондай-ақ «жомарттық – сарандық» ұғымдарын игеру үдерісін қиындатады.

Дәл сондықтанда бүкіл мектепке дейінгі балалық шақта «жомарт» ұғымы үшін ең басым түстерді бөліп алу мүмкін емес. Бұл ұғым үшін қара түсті қолданудың оның жоғары мектепке дейінгі жаста толық жоғалғанға дейін кеміп отыратынын атап өтуге болады, бұл осы қасиетті оң деп есептейтіндігін куәләндіреді. Тек кіші мектеп жасында жоғарыда аталған түстерді бөліп алу мүмкін болады.

САРАҢ – қызыл және қара түстер. Яғни балалар оны батыл, күшті, агрессивті, өшпенді деп есептейді. Балаларда сарандыққа деген мұндай қатынасы бірден қалыптаспайды. Осылайша, кіші мектепке дейінгілер сұр түсті таңдайды. 3-4 жастағы балалардың сараң адамды сұр түспен беруі кіші мектепке дейінгілердің сарандықты мінездің теріс қасиеттеріне жатқызғандағы сенімсіздігін, көрсетеді. Ол олар үшін қалаулы болыптабылады. Есейген сайын бұл ұғым үшін қара түсті таңдайтын балалар саны артады; ересек мектепке дейінгілер мен бастауыш сынып оқушылары сарандықты теріс қасиетке жатқызып, одан бас тартады.

ЕҢБЕКҚОР – күлгінкөк және сары түстер. Басқа сөзбен айтқанда, еңбекқор адам өте белсенді, қайратты, белсенді іс әрекет жасауға дайын, әбігер болуы мүмкін. Мұндай түстерді 4 жастан үлкен балалар таңдайды, ал ең кішкентайлар қоңыр және қара түстерді қалайды. Бұл кіші мектепке дейінгі жастағыларға еңбекпен байланысты үлкен талаптар қойылмайтындығымен байланысты және тұлғаның осы қасиеті олар үшін көкейтесті болып

табылмайды. Оларға бұл қасиет әлі түсініксіз, және оған деген эмоционалдық қатынасы сәйкес емес.

ЖАЛҚАУ – қоңыр, сұр, көк түстер. Яғни балалар жалқау адамды әдетте әлсіз, іске тартылмаған, сылбыр, белсенді емес, сондай-ақ суық деп есептейді. Мектепке дейінгі бала неғұрлым үлкен болған сайын, бұл қасиет одан бетер тартымсыз, ол үшін ол қажетсіз бола береді. Алдыңғы жағдайдағыдай, бұл қасиетке сәйкес эмоциялық қатынас мектепке дейінгілерде 4 жастан кейін қалыптасады, ал кішкентайлар жалқау адамды қызыл және сары түспен береді. Яғни бұл жастағы балаларда жалқаулыққа деген теріс қатынас жоқ, себебі олар әлі қарама-қарсы – «еңбекқор» ұғымын түсінбейді, жоғарыда айтылғандай ата-аналары да кішкентайлардың еңбегіне жоғары талаптар қоймайды.

Жеке дара хаттаманың үлгісі:

Баланың аты-жөні	Адамгершілік ережелері	Таңдалған түс	Баланың түсініктемесі
1.	–мейірімді, –жалқау, –жомарт, –жалған, –еңбекқор, –сараң, –мейірімсіз, –адал	☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	
2.			

Жалпы хаттаның үлгісі

Қатынастардың түстік тесті (КТТ)			
	Саны	%	Ескерту
Барлық зерттелген бала			
Адамгершілік ережелері	Қандай түс қанша рет таңдалды	%	

–мейірімді,	☐		
–жалқау,	☐		
–жомарт,	☐		
–жалған,	☐		
–еңбеккер,	☐		
–сараң,	☐		
–мейірімсіз,	☐		
–адал	-		

1. «Бірге жасайық» әдістемесі

Мақсаты: құрдастарымен қарым-қатынаста көрініс беретін, бала тұлғасының адамгершілік дамуының мінез-құлықтық деңгейін бағалау.

Алдын ала ескертулер: Баланың құрдастарымен өзара әрекеттесуінің шынайы жағдайы оның адамгершілік дамуының деңгейін бағалау үшін кездейсоқ таңдалмады. Бұл салада жүргізілген, көптеген зерттеулер балалар қалай әрекет ету КЕРЕК екенін 4-жастан бастап біледі, бірақ, өкінішке орай, бәрі ылғи өз мінез-құлықтарында адамгершілік қағидаларын іске асыра бермейді. Мысалы, басқалардың затын иесінің рұқсатынсыз алуға болмайтынын біле тұра, алып әрдайым осыдан туындайтын жанжалдардың куәсі боламыз.

Бұл әдістеме өз қалауын және өтінішін дұрыс жеткізу, әріптесімен қарым-қатынас ұстау, ынтымақтастыққа дайын болу, әріптесіне көмектескісі келіп тұруы, әріптесіне қамқорлық жасау, онымен бөліскісі келуі сияқты параметрлерді ескеруге мүмкіндік береді. Сондай-ақ бұл әдістеменің артықшылығы баланың адамгершілік дамуының мінез-құлықтық компонентін объективті бағалау мүмкіндігі.

Әдістемені жүргізу: Бала тұлғасының адамгершілік бағыттылығын зерттеуге бағытталған әдістемені жүргізу үшін, мозаика және саны онша көп емес мозаикалық фигуралардан тұратын заттар бейнеленген суреттер қажет

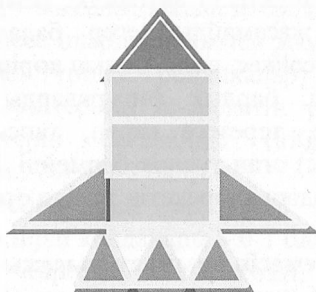
«Үй»

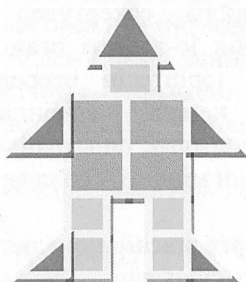
«Қайық»

«Шырша»

«Зымыра»

«Робот»

Зерттеуге жастары бірдей екі бала қатысады. Қосақты таңдағанда балалар өздері сүйіспеншілікпен қарайтындарға қарым-қатынас жасауда адамгершілік қағидаларын ұстанатындығын ескеру қажет. Сондықтан да қосаққа екі досты алмаған дұрыс. Бір бірімен таныстығы аз, тұрақты қарым- қатынас жасамайтын балалардың болғаны жақсы. Ересек адам оларға

«Балалар, қазір біз сендермен мозика ойнаймыз. Одан әртүрлі оюлар құрастыруға болады. Келіндер, біз мына сурет бойынша ою құрастырайық. Байқап көріңіздер!»

Балаларға үлгі-сурет ұсынылады. Балалар ойынды игереді. Ересек адам балалар сенімді түрде фигуралармен құрастырулар жүргізіп жатқандығын көргеннен кейін, оларға келесі суретті ұсынады: «Ал енді әрбіреуіңе фигуралар берем, бәрің бірге мына суретті құрастырыңдар». «Бірге» деген сөзді басып айтады. Балаларға ұсынылған суретті құру үшін қажетті ғана

фигуралардың дәл саны беріледі; фигуралар балалар арасында теңдей бөлінеді.

Әдетте зерттеу жүргізу үшін екі-үш сурет жеткілікті (жағтығуға арналған үлгі-суретті есептемегенде). Балалардың қайсы бірі басым болған жағдайда оған әріптесіне карағанда айтарлық аз фигуралар беріледі. Орташа есеппен зерттеу шарасы 15-20 минут уақытты алады.

Тапсырманы орындау кезінде ересек адам олардың жұмысына араласпайды, көмектесіп айтпайды, ұсыныстар жасамайды, ескертулер жасамайды, егер балалардың біреуінің іс-әрекеті оған сәйкес емес болып көрінгеннің өзінде (әріптесін итереді, барлық фигураларды өзіне алады немесе, керісінше, терезеге қарап, тапсырмаға қызығушылық танытпайды) оған түсінік бермейді. Ересек адамның міндеті – балалардың іс-әрекетін жазып отыру.

«Бірге жасайық» әдістемесін орындау мысалы

Қатысушылар – Диас (6 жас 2 ай) және Света (6 жас 3 ай).

Ересек адам балалардың алдына «Шырша» суретін қойып, әрбір қатысушыға мозайкалы фигураларды береді. Балалар бірден бәрі тапсырманы орындауға кіріседі. Диас столдың ортасына өз фигурасын қойып Светаға үн қатады.

Диас (*Светаға*). Осылай ма?

Света (*Диасқа*). Солай, солай. (*Света орындығынан сәл тұрып, зейін қоя суретке қарады. Балалар кезекпен фигураларын суреттегідей етіп қояды.*)

Диас (*Светаға*). Ал қой.

Света (*Диасқа*). Қайда? (*Диас көрсетеді.*) Дайын болып қалды!

Диас (*Светаға*). Қазір жасылды қою керек. (*Балалар фигураларды дұрыстайды. Шырша тиянақты болып шықты.*)

Диас (*ересек адамға*). Болды! Біз тағы тұрғызсақ бола ма?

Света (*ересек адамға*). Біз тұрғыздық! (*Балалардың жүзі жарқын, олар тапсырманы орындағандарына риза.*)

Нәтижелерді өңдеу

Хағтамаларды талдау кезінде белгілерді бөліп алады, оларды 4 кешенді параметрге біріктіреді:

1. Тұлғаның теріс адамгершілікке бағыттылығы:

а) әріптесінің фигураларын тартып алады (алады) – 0 ден 2 балға дейін, бұл белгінің көріну дәрежесіне байланысты;

б) өзінен фигураларды алғанға теріс, жағымсыз жауап береді, – мысалы, қолын итереді, фигураларды ұстап қалады немесе оларды қолымен жауып басады («Бермеймін!», «Менікі» түріндегі репликалар) – 0 ден 2 балға дейін;

в) әріптесінің іс-әрекетін реттеуге тырысады, оның әрекеттерін бағалайды («Қане жаса!», «Сен не, мүлдем...?») – 0-2 бал;

г) сөйлегенде әр түрлі «мен», «маған» сияқты есімдіктерді қолданады – 0-1 бал;

д) «бірге» деген сөзді түсінбейді, тек өзінің фигураларын қолданып тапсырманы орындауға ұмтылады – 0-2 бал;

е) жалғыз өзі жұмыс істейді – 0-1 бал.

2. Тұлғаның оң адамгершілікке бағыттылығы:

а) әріптесіне көмектеседі, – мысалы, оның фигураларын туралайды, ақыл айтады («Қазір мен саған көмектесем», «Кел көмектесейін» деген сияқты репликалар) – 0-2 бал;

б) өз фигураларын береді, оларды стөлдің ортаңғы бөлігіне жылжытады немесе әріптесіне жақынырақ, әріптесінің жағында жұмыс істейді – 0-2 бал;

в) сөйлегенде көпше түрдегі «бізді», «біз» есімдіктерін қолданады – 0-1 бал;

г) «бірге» деген сөзді бірден түсінеді және ынтымақтастық орнатуға тырысады – 0-2 бал;

д) әріптесімен бірге жұмыс істейді – 0-1 бал.

3. Баланың адамға үйірлігі, жалғасулығы:

а) әріптесіне қаратып сөйлеуі – әрбір репликасына 1 бал беріледі, бірақ 5балдан артық емес;

б) ересек адамға қаратып сөйлеуі - әрбір репликасына 1 бал беріледі, бірақ 5 балдан артық емес;

в) әріптесінің ақылдарына әрекетпен жауап береді – 0-2 бал.

4. Ұсынылған әрекетке ынталылығы:

а) өзі немесе әріптесімен бірге тұрғызады, яғни тапсырманы белсендіорындайды – 0-2 бал;

б) әріптесінің жұмысын бақылайды – 0-2 бал;

в) жұмыс бойынша ақыл және репликалар айтады – 0-2 бал.

Балдар әрбір параметр бойынша қосылады. Мысалы, келтірілген мысалда қатысушылардың әрқайсысы келесідегідей бал санын алады:

Диас. Теріс адамгершілік бағыттылық – 1 бал. Оң адамгершілікке бағыттылық – 8 бал. Көпшілдік – 6 бал. Әрекетке ынталығы – 6 бал.

Света. Теріс адамгершілік бағыттылық – 0 бал. Оң адамгершілікке бағыттылық – 8 бал. Көпшілдік – 5 бал. Әрекетке ынталығы – 6 бал.

Жеке дара хаттаманың үлгісі:

Баланың АТЫ-ЖӨНІ	Параметрлер	Балалар	Ескертулер
1.	–теріс адамгершілік бағыттылық –оң адамгершілік бағыттылық –үйірсектік, контактілік –ұсынылған әрекетке ынталылығы		
2.			

Жалпы хаттаманың үлгісі

«Бірге жасайық» әдістемесі			
	Саны	%	Ескертулер
Барлық зерттелген балалар			
Параметрлер	Орташа бал (балалар саны)	%	
–Адамгершілікке қайшы бағыттылық		☐	
–Адамгершілікке оң бағыттылық		☐	
–үйірсектік, байланысушылық		☐	
–Ұсынылған әрекетке ынталылығы		☐	

4. «Топтағы психологиялық климат» әдістемесі (Т.Д. Марцинковскаяның «Екі үй» тестінің модификациясы)

Мақсаты: топтағы тұлға аралық қатынастар құрылымындағы баланың статусын анықтау.

Материал: топтағы балалар саны бойынша қағаз (формат А4); жай қарындаш, ластик (тәрбиеші үшін); әдемі және әдемі емес үйлердің суреттері.

Алдын ала ескертулер

Әдістеме балалардың әрқайсысының таңдауларының анонимділігін қамтамасыз ету үшін жекедаралық формада өткізіледі. Тестілеу кезінде баланың әрекеттеріне түсінік беруге, құптауға немесе айыптауға болмайды.

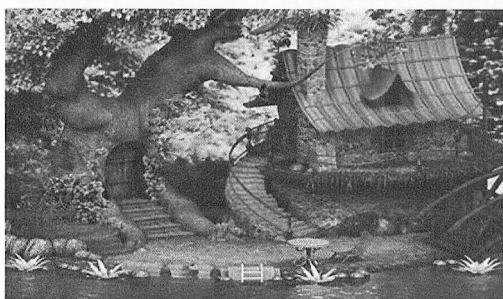
Нұсқаулық:

«Қараңдаршы, менде қандай әдемі, тамаша үй бар». (Тәрбиеші үйдің тартымдылығын баса айтады, баламен контактіге түсіп баламен ол тұратын үй жайлы әңгімелеседі).

«Келіндер, бұл үйді қоныстандырайық, онда сен тұрасың» (суреті салынған үйдің жанына баланың аты жазылады). «Мұнда сондай-ақ сенің тобыңдағы балалар

тұра алады, сен өзіңмен бірге кімді тұрғызғың келеді. Ол кім?» (нейтралды тонмен). (Балалардың атын тәрбиеші үйдің жанына жазады).

«Қараңдаршы менде тағы бір үй бар». (Тәрбиеші ешқандай нышан білдірмейді – бұл жай ғана басқа үй).

«Мүмкін, Сендер әдемі үйге біреулерді қоныстандырғыларың келмейтін шығар ,бірақ оларға бір жерде тұру керек қой. Кімді онда қоныстандырамыз?» (Үйдің жанына онда тұратындардың аты жазылады).

Егер бала әдемі емес үйді қоныстандырмаса, тәрбиеші жұмсақ түрде оны бұған итермелейді: «Не бұл үй осылай бос тұра бере ме?».

Екі үйдің де тізімдері толтырылады. Егер бала балалардан біреулерді атамаса, онда тәрбиеші ол туралы сұрайды (бейтарап үнмен): «Әселді ешқайда қоныстандырмадық, оның бір жерде тұруы керек қой?»

Нәтижелерді өңдеу

Тестің нәтижелерін интерпретациялай отырып, баланың әдемі үйге қанша және әдемі емес үйге қанша баланы орналастырғанына, топтың қай балаларына

қатысты оң таңдау «+», ал қайсыларына қатысты теріс «-» таңдау жасалғанына көңіл аударады. Әрбір бала үшін топтың басқа балалары тарапынан оң таңдаулар саны («+»

таңбасы бар балдар саны) және теріс оң таңдаулар саны («-») таңбасы бар балдар саны) саналады ал содан кейін үлкенінен кішісі алынады да үлкенінің таңбасы қойылады.

Көшбасылар. +4 және одан жоғары бал – «социометриялық жұлдыздар» алады; бұл сырт бейнесі тартымды, өзіне айтарлықтай сенімді балалар, олар құрбыларының арасында беделді, олар ойындарды көшбасшы болады, олармен басқа балалар достасуға құмар.

Артық көретіндері. +1 балдан +3 балға дейін («-») белгісі бар таңдаулар жоқ) – бұл балалар ойындарды және тұрақты шектелген достар арасында (немесе тұрақты бір досымен) қарым-қатынас жасағанды артық көреді, сонымен қатар олар басқа балалармен жанжалдаспайды, өзінің кішкентай тобында көшбасшы болуы мүмкін.

Қабылдайтын. -2 балдан +2 балға дейін (соммасы «+») және «-») балдар қосылып табылады – белсенді, тынымсыз, жеткілікті көпшіл, бірақ көбіне жанжалшыл балалар, олар ойынға тез кіріседі, бірақ сондай-ақ тез жанжалдасып, ойыннан бас тартады, жиі ренжиді және басқаларды ренжітеді, бірақ реніштерін тез ұмытады.

Нейтральды. 0 бал («+») және «-») белгілі таңдаулар жоқ болады) – бұл балаларды олар топта жоқтай ешкім байқамайды; әдетте бұл тыныш, белсенділігі аз балалар, олар жалғыз ойнайды және құрбыларымен байланыс орнатуға ұмтылмайды; көбіне мұндай нәтижелерді жиі ауыратын және топқа жақында келген балалар алады.

Қабылдамайтын -1 және одан аз бал - бұл құрбылары қабылдамайтын балалар, көбіне сырт көзге тартымдылығы аз немесе айқын көрінетін физикалық кемістігі бар, шамданғыш, шектен тыс жанжалшыл, басқа балаларға негативті қарайды.

Жеке дара хаттаманың үлгісі:

№	Баланың Т.А.	Әдемі үйдегі балалар саны	Әдемі емес үйдегі балалар саны	Нәтиже	
				«+»	«-»
1					
2					

Жеке дара хаттаманы толтыру мысалы:

	Баланың Т.А	Әдемі үйдегі балалар саны	Әдемі емес үйдегі балалар саны	Нәтиже	
				«+»	«-»
	Сидоров.В	4	3	1	
	Теміров Г.	2	4		2

Ескерту:

Тәрбиешіге жалғыз қалса да құрбыларының көп бөлігін әдемі емес үйге жіберетін балаларға ерекше зейін аудару ұсынылады. Әдетте, бұл өте тұйық, жабық балалар, немесе жанжалшыл, бәрімен дерлік ренжісіп үлгірген балалар. Олардың мектепте қарым-қатынас жасауда қиындық туатынын үлкен ықтималдықпен болжауға болады.

Жалпы хаттаманың үлгісі

«Топтағы психологиялық климат» әдістемесі			
	Саны	%	Ескерту
Барлық зерттелген балалар			
Көшбасшылар			
Артық көретін			
Қабылданатын			
Нейтральды			
Қабыл алынбайтындар			

3.3 Мектеп жасына дейінгі баланың психологиялық даярлығының психологиялық-педагогикалық диагностикасы

**Бақылау картасы. Психологиялық дайындығы
20–20оқу жылы. Жылдың ортасындағы көрсеткіші**

№	Аты – жөні	1. Зейін	2. Ес	3. Ойлау			Бал саны және даму деңгейі
		Ерікті зейіннің сапалары (Зейіннің аударылуы және бөлінуі)	Ерікті есте сақтау сапалары	Салыстыру ерекшеліктері	Жіктеу ерекшеліктері	Жалпылау ерекшеліктері	
1							жоғары деңгей – 2 балла (көрсетілген барлық құзыреттіліктерді меңгерген тапсырманың – 80 пайызы орындалса), орта деңгей – 1 балл (көрсетілген барлық құзыреттіліктердің 55 - 79 пайызын), төмен деңгей – 0 балл (көрсетілген барлық құзыреттіліктердің 30
2							
3							
...							
	Барлығы	Құзырет-тіліктің жоғары деңгейі (5-6 жас) – балалардың санын көрсету	Құзырет-тіліктің ортаңғы деңгейі (5-6 жас) – балалардың санын көрсету	Құзыреттіліктің төмен деңгейі (5-6 жас) – балалардың санын көрсету			

1. Зейін. Пьерон-Рузер әдістемесі зейіннің қасиеттері (зейіннің ауысуы және бөлінуі) туралы ақпарат алуға мүмкіндік береді [4, С.18].

Тапсырманы орындаудың алдында балаға 7 сурет көрсетіледі және онымен қалай жұмыс істеу керектігі түсіндіріледі. Суреттегі әрбір геометриялық фигураларға

қатесіз сәйкес белгілерді қойып шығу қажет. Жұмысты орындауға 2 минут уақыт беріледі. Оның зейінінің ауысуы мен бөлінуінің жалпы көрсеткіші формула бойынша анықталады:

$$S = (0,5 * k - 2,8 n) / 120$$

мұндағы — S - зейінінің ауысуы мен бөлінуінің жалпы көрсеткіші;

k — сәйкес белгілермен белгіленген геометриялық фигуралардың саны; n — тапсырманы орындау барысында жіберілген қателер саны.

Нәтижелерді бағалау:

10 ұнай — көрсеткіш 1,00-ден жоғары болса.

8~9 ұнай — 0,75 -1,00.

6~7 ұнай — 0,50 -0,75.

4-5 ұнай — 0,25- 0,50.

0-3 ұнай — 0,00 - 0,25.

Даму деңгейі бойынша қорытынды:

10 ұнай — өте жоғары; 8~9 ұнай — жоғары; 6~7 ұнай — орташа;

4-5 ұнай — төмен;

0~3 ұнай — өте төмен.

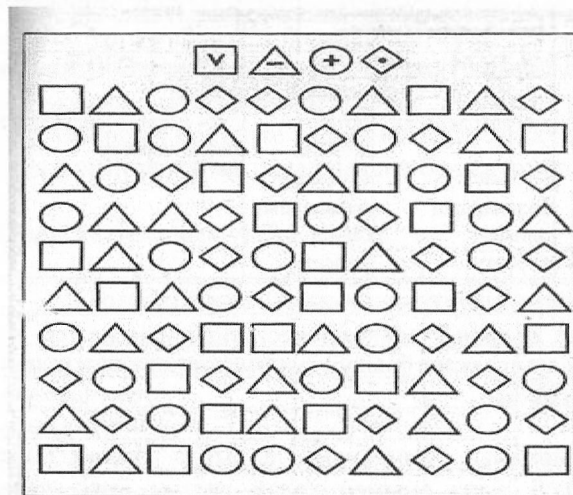

Рис. 7. Лист к методике «Проставь значки»

1.Ес. «10 сөзді жаттау» әдістемесі. (А.Р. Лурия) [4, С.20].

Әдістеме 5-7 жастағы балалардың ырықты есте сақтау үдерісін зерттеуге арналған. Есте сақтаудың барысы зейіннің тұрақтылығы мен шоғырлануы, жұмыс қабілеттілігі, баланың зерігерлік мақсатқа бағытталған іс-әрекетке деген қабілеттері туралы мәлімет береді. Тыныштықта жүргізіледі. Стимулдық материал – мағынасы бойынша бір-бірімен байланыспайтын қарапайым 10 сөз.

Мысалы:

1) жыл, піл, доп, сабын, тұз, шу, өзен, еден, көктем, бала

2) тау, ара, раушан, сабын, аяқ, қалам, көзілдірік, өзен, диван, нан.

1-ші нұсқау: "Енді мен сөздерді қалай есте сақтау керектігін тексергім келеді. Саған сөздер айтатын боламын, сен тыңда, оларды зейін қойып, есте сақтауға тырыс. Ешкім барлық сөздерді бірінші рет есте сақтамайтындықтан, мен оларды саған бірнеше рет оқимын. Кейін сен барлық сөздерді кез-келген ретпен қайталайтын боласың".

2-ші нұсқау: "Қазір мен сөздерді тағы бір рет қайталаймын, ал сен есіңде қалған барлық сөздерді, соның ішінде соңғы рет айтқан сөздерді жаттап, қайталайсың".

3-ші нұсқау: 3-ші және 4-ші ұсыныста "тағы да тыңдаңыз" деп айту жеткілікті, 5-ші ретте - "қазір мен сөздерді соңғы рет оқимын, сен көп нәрсені қайталауға тырысасын".

Бала сөздерді өте баяу және сенімсіз түрде айтқан жағдайда, оны ынталандыру қажет: "Тағы да! Тағы есіңе түсір!".

Есте сақтағаннан кейін бала басқа тапсырмалармен айналысады, ал зерттеу соңында оның жадында қанша сөз қалғанын тексеру керек (кешіктірілген қайталау). Диагноз қоятын маман кенеттен осы сөздерді есіне түсіріп,

баладан оларды атауды сұрайды: "Есінде ме, біз бүгін екеуміз сөздерді жаттап, үйрендік. Сен айтқан сөздерді ісіңе түсіре аласың ба? Кәне, ісінде қалған барлық сөздерді айтшы".

Әдетте, бірінші көрсетілімде нормада 3-5 сөз айтылады, бесінші ретте - 8-10 сөз айтылады. Кешіріктірілген ретте - 7-9 сөз. Нәтижелер кестеге енгізіледі.

Зерттеу хаттамасы

№	Тау	Ара	Раушан	Сабын	Аяқ	Қалам	Көзілдірік	Өзен	Диван	Нан	Қосымша сөздер	Барлығы
1												
2												
3												
4												
5												
Бір сағаттан кейін												

Нәтижелерді бағалау:

4 ұпай – Жоғары деңгей – 5-ші қайталаудан кейін 9-10 сөз жаттады, мерзімін ұзартқан кезде 8-9 сөз.

3 ұпай – Орташа деңгей – 5-ші қайталаудан кейін 6-8 сөз жаттады, мерзімін ұзартқан кезде 5-7 сөз.

2 ұпай – Орташадан төмен – 5-ші қайталаудан кейін 3 - 5 сөз, мерзімін ұзартқан кезде 3-4 сөз.

1 ұпай – Төмен деңгей – 5-ші қайталаудан кейін 0-2 сөз, мерзімін ұзартқан кезде 0-2 сөз.

Әрбір сәйкес келетін сөзге 1 ұпай қойылады. Қайталау реті саналмайды. Тек нақты қайталанған сөздер ғана есепке алынады. Кішігірім өзгерістерге рұқсат беріледі, мысалы, «бота» дегеннің орнына «ботаканым». Жас ерекшеліктерге байланысты бағалау төмендегідей болады (1-кесте):

Көрсеткіштер	Даму зоналары				
	I	II	III	IV	V
Деңгейлері	Патология деңгейі	Әлсіз деңгей, субнорма	Орташа деңгей, норма	Жақсы деңгей (орташадан жоғары)	Жоғары деңгей
5-6 жас аралығы	0-1	2	3-4	5-6	7-8
6-7 жас аралығы	0-1	2	3-4	5-6-7	8-9

2.Ойлау. Ойлау операцияларының даму ерекшеліктерін зерттеу [4, С.23].

3.

Тапсырма 1. Салыстыру ерекшеліктері.

Материал. Жұп сөздер: дәптер-кітап, алма-дөңгелек.

Жұмыс барысы. Балаға нұсқау беріледі: «Бұл сөздер несімен ұқсас және несімен ұқсамайды». Зерттеуші салыстыру кезіндегі айқындалған белгілердің санын, сапалы ерекшеліктерін белгілеп отырады. Жоғары ұпай – 5, төменгі – 1.

7 ЖАС

ДӘПТЕР-КІТАП	ҰҚСАСТЫҒЫ	АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ
5 ұпай (2 ұпай) – жоғары деңгей	1.Форма – тіктөрт-бұрышты 2.Қағаздан жасалған 3.Оқу құралына жатады (мектеп) немесе оқуға, сабаққа арналған заттар және т.б.. 4.Сыртғы қапталады	1.Кітап оқуға арналған, дәптер жазуға арналған. 2.Қатты мұқабасы бар, сырты қапталады немесе мұқабасы жұмсақ. 3.Қалын немесе жұқа 4.Кітаптасуреттер болады,дәптерде болмайды және т.с.с.

3-4 ұпай (1 – 1,5 ұпай) – орташа деңгей	3 ұқсастығын айтады.	3 айырмашылығын айтады
1 - 2 ұпай (0-0,5 ұпай)- төменгі деңгей	1-2 ұқсастығын айтады.	1-2 айырмашылығын айтады.

5-6 ЖАС

ДӘПТЕР-КІТАП	ҰҚСАС-ТЫҒЫ	АЙЫРМА-ШЫЛЫҒЫ	ЕСКЕРТУ
5 ұпай (2 ұпай) – жоғары деңгей	Үш ұқсастығын айтады.	Үш айырмашылығын айтады.	<i>Ұқсастығы мен айырмашылығы бойынша басқа жауаптар айтуға болады</i>
3-4 ұпай (1 – 1,5 ұпай) – орташа деңгей	Екі ұқсастығын айтады.	Екі айырмашылығын айтады.	
1 - 2 ұпай (0-0,5 ұпай)-төменгі деңгей	Бірұқсастығын айтады. Немесе айтпайды.	Бір айырмашылығын айтады. Немесе айтпайды.	

Бір стимульді материалды қолдану жеткілікті болады, мысалы: дәптер-кітап. Жеке хаттаманың формасы:

Баланың аты-жөні	Балдар	Салыстыру білігінің даму деңгейі
1.		
2.		

Жалпы хаттаманың формасы

«ОЙЛАУ» Салыстыру операциясы			
	саны	%	Ескерту
барлығы			
Жоғары деңгей			
Орташа деңгей			
Төменгі деңгей			

Тапсырма 2. Жіктеу ерекшеліктері.

Материал: «Әліппенің» қосымшасынан алынған суреттер.

Басқа да суреттерді пайдалануға болады. әрбір балабақшаның қоржынында жіктеуді орындауға арналған суреттер жинағы болады.

Жұмыс барысы. Балаға суреттер жинағынан өзіндік белгілері бойынша ұқсас суреттерді іріктеу ұсынылады. Баладан оның неліктен суреттерді бұлайша топтастырғандығын түсіндіріп беруді сұрау қажет (бұдан кейін суреттер қайтадан жинаққа салынады, ал балаға суреттерді жаңа топқа топтастыру ұсынылады). Осылай 3-5 рет қайталау керек. Бала өзі қажет деп санаған суреттерді топқа топтастыра алады.

7 жасар балаларға

Стимулдық суреттер	Жіктеу негіздемесі
5 ұпай (2 ұпай) – жоғары деңгей	Жіктеудің бес негіздемесін келтіреді (суреттердің бір топқа топтастырады)
3-4 ұпай (1-1,5 ұпай) – орташа деңгей	Жіктеудің үш немесе төрт негіздемесін келтіре (суреттерді үш немесе төрт топқа топтастырады)
1-2 ұпай (0-0,5 ұпай) – төмен деңгей	Жіктеудің бір немесе екі негіздемесін келтіре (суреттерді бір немесе екі топқа топтастырады)

5-6 жасар балаларға

Стимулдық суреттер	Жіктеу негіздемесі
5 ұпай (2 ұпай) – жоғары деңгей	Жіктеудің төрт негіздемесін келтіреді (суреттерді төрт топқа топтастырады)
3-4 ұпай (1-1,5 ұпай) – орташа деңгей	Жіктеудің үш немесе төрт негіздемесін келтіре (суреттерді үш немесе төрт топқа топтастырады)
1-2 ұпай (0-0,5 ұпай) – төмен деңгей	Жіктеудің бір негіздемесін келтіреді (суреттерді б топқа топтастырады) немесе мүлде келтірмейді.

Жеке хаттаманың үлгісі:

Баланың аты-жөні	Ұпайлар	Жіктеу білігінің даму деңгейі
1.		
2.		

Жалпы хаттаманың үлгісі

«Ойлау» әдістемесі. Жіктеу операциялары			
	Саны	%	Ескерту
Барлық зерттелген балалар			
Жоғары деңгей			
Орташа деңгей			
Төмен деңгей			

**Тапсырма 3. Жалпылау ерекшеліктері. Материал.
«Төртіншісі артық» сөздер сериясы:**

1) Трамвай, автобус, троллейбус, трактор.

2) Мейірімді, нәзік, көңілді, қаскүнем.

Жұмыс барысы. Балаға нұсқау беріледі: «Қазір саған төрт сөз оқып беремін, соның бірі артық. Назар салып тыңда, артық сөзді тауып, неге артық екенін түсіндіріп бер».

Зерттеуші баланың жауабын талдап, оның түсіндірмесінің тапсырманың орындауына сәйкестігін анықтайды.

Жоғары ұпай – 5, төменгі – 1.

5-7 ЖАС

Сандық көрсеткіштер	<i>Жалпылауға негіз болатын материалдар</i> 1.Трамвай, автобус, троллейбус, трактор. 2.Мейірімді, нәзік, көңілді, қаскүнем.
5 ұпай (2 ұпай) – жоғары деңгей	Жауап №1: трактор. Бұл сөз артық, өйткені жолаушылар көлігіне жатпайды. Жауап №2: қаскүнем. Бұл сөз артық, өйткені адамның жағымсыз қасиеттеріне жатады, ал қалғандары жағымды қасиеттерге жатады.
3-4 ұпай (1 – 1,5 ұпай) – орташа деңгей	Егер бала дұрыс жауаптардың бірін айтатын болса, сонымен бірге өз жауабын негіздесе, онда оған 4 ұпай қойылады. ТӨМЕНДЕГІДЕЙ ЖАУАПТАР БОЛУЫ МҮМКІН: Жауап №1: троллейбус. Бұл сөз артық, өйткені ол дөңгелектермен жүрмейді. Жауап №2: қаскүнем. Бұл қасиет мейірімді адамның қасиеттеріне жатпайды (осындай жауаптарға 3 ұпай қойылады).
1 - 2 ұпай (0-0,5 ұпай)- төменгі деңгей	2 ұпай – бала бір дұрыс жауапты айтады, бірақ үш сөзді қандай негізде жалпылағанын түсіндіре алмайды, сонымен бірге төртінші сөзді қандай негізде артық екенін түсіндіре алмайды. 1 ұпай – түсіндіруге тырысады, бірақ дұрыс жауап бермейді. 0 ұпай – жауап бермейді.

Жеке хаттаманың формасы:

Баланың аты-жөні	Балдар	Жалпылау білігінің даму деңгейі
1.		
2.		

Жалпы хаттаманың формасы

«Ойлау» Жалпылау операциясы			
	саны	%	Ескерту
барлығы			
Жоғары деңгей			
Орташа деңгей			
Төменгі деңгей			

Тәрбиенушілердің психологиялық дайындығы дамуының жіктеме кестесі

№	Деңгей	5 жас	6 жас	Жалпы нәтиже
1	Жоғары			
2	Орта			
3	Төмен			
	Жалпы пайыз	100 %	100%	100%

5 және 6 жастағы балалардың пайызы қосылып, екіге бөлінеді. Осылайбалабақша бойынша жалпы пайызы анықталынады.

1.Қозғалыстардың сипаттамасы [3, С.19].

Жаттығулар:

1.Ашық көздермен 15 секунд бойы бір аяқта тұру қалпы. Жаттығу 12минут аралықтағы үзіліспен екі аяққа да жасалады.

2.Түйін байлау. Түйіннің орналасуы маңызды емес.
Жұмыс уақыты 1 минут.

3.Ашық көздермен екі қолының сұқ саусақтарын түйістіру. Әр жаттығуды 5 секунд уақытпен шектелу. Үш жаттығудың екеуін қолдарын жоғары көтеріп орындау қажет. 6 жасар балалар үшін зерттеуші алдын ала бейнелі түрде көрсетуі тиіс.

4.Әртүрлі қозғалыстардың үйлесімділігін анықтау үшін балаға дене шынықтыру сабағында өткізілетін түрлі жаттығулар беріледі.

Қозғалыстардың сипаттамасы тұрғысынан алынған мәліметтерді талдау негізінде үш деңгей анықталады: төмен, орташа, жоғары.

Жоғары деңгей – барлық тапсырмаларды дұрыс орындады, әртүрлі қозғалыстар үйлесімді, тапсырмалардың барлық түрлерін ептілікпен орындады.

Орташа деңгей – тапсырмаларды орындау кезінде қателіктер жіберді, оны өзі байқап, түзетті, жекеленген тапсырмаларды орындау кезінде шорқақтық байқалды.

Төмен деңгей – өзінен талап етілген жаттығуларды орындауға әрең үлгерді, қателіктер жіберді, қолынан ештеңе келмеді.

2.Қолдардың моторикасы

№1 тапсырма

Қажетті материал: қайшы,картонпарағы(жұқа)
немесешенбер,төртбұрыш, үш бұрыш бейнеленген қағаз.

Жұмыстыөткізубарысы:балағақайшыныңкөмегімен қағаздабейнеленген фигураларды кесу ұсынылады.

Мәліметтерді талдау:

Жоғары деңгей – қыркылған фигуралардың белгіленген сызықтарментолық дәлме-дәл келуі.

Орташаденгей–қыркылғанфигуралардыңбелгіленген сызықтарданбіржақты ауытқуы (бірнеше миллиметрге).

Төмен деңгей – белгіленген сызықтан екі жақты ауытқу.

№2 тапсырма

Қажетті материал: Алдын ала мына сөздер жазылған парак: «Менің қолдарым» немесе «Ол сорпа ішті». Сөздер қолмен жазылуы тиіс, баспа әріптерін қолдануға болмайды. Ескерту: егер бала әріп танып, оқи білетін болса, онда оған шет тіліндегі үш сөзден тұратын сөйлем берілуі тиіс.

Жұмысты өткізу барысы: балаға бейнеленген жазудың қасына сол жазуды көшіріп жазу ұсынылады. «Сен әлі оқып, жаза алмайсың, сондықтан мына сөздерді бейнелеп салып берші».

Мәліметтерді талдау:

Жоғары деңгей – берілген үлгіге жақсы ұқсатылып жазылған, әріптер сөздерге біріктірілген, бастапқы әріп басқа әріптерден биіктетіліп жазылған, көшіріліп жазылған сөз тіркесі көлденең алғанда 30 градустан ауытқымаған.

Орташа деңгей – берілген үлгіге анық ұқсатылып жазылған, әріптердің көлемі мен көлденең талаптар ескерілмеген.

Төмен деңгей – берілген үлгіге 2-3 әріп қана ұқсаған, жазудың қатары сақталған.

3. Жоспарлау (өз іс-әрекетін мақсатқа сәйкес ұйымдастыру мүмкіндігі):

Жоспарлаудың төмен деңгейі – баланың әрекеттері мақсатқа сәйкес келмейді;

Жоспарлаудың орташа деңгейі – баланың әрекеттері мақсат мазмұнына жартылай сәйкес келеді;

Жоспарлаудың жоғары деңгейі – баланың әрекеттері мақсат мазмұнына толығымен сәйкес келеді.

Бақылау (өз әрекеттерінің нәтижелерін қойылған мақсатпен салыстыру мүмкіндігі):

Төмен деңгей – өз әрекеттерінің нәтижелері мен қойылған мақсаттық толық сәйкес келмеуі (баланың өзі бұл сәйкессіздіктерді көрмейді).

Орташа деңгей – бала әрекеттерінің нәтижелері мен қойылған мақсаттың жартылай сәйкес келуі, бала өз бетінше бұл сәйкессіздіктерді көре алмайды.

Жоғары деңгей – бала әрекеттерінің нәтижелері мен қойылған мақсаттың толық сәйкес келуі, бала өз бетінше өзінің нәтижелерін қойылған мақсатпен салыстыра алады.

4. Оқу мотивациясы (заттардың жасырын қасиеттерін табуға, қоршаған әлемнің қасиеттерінен заңдылық табуға және оларды қолдануға талпыну):

Төмен деңгей – тікелей сезім мүшелері арқылы қабылданатын заттардың қасиеттеріне ғана бағдарлануға талпыну;

Орташа деңгей – қоршаған әлемнің кейбір жалпыланған қасиеттеріне бағдарлануға талпыну – сол жалпыламаларды табу және қолдану;

Жоғары деңгей – қоршаған әлемнің тікелей қабылдаудан жасырын қасиеттерін, олардың заңдылықтарын табуға және оларды өз әрекеттерінде қолдануға талпыну.

5. Жалпы физикалық даму және денсаулық жағдайы

Жалпы физикалық даму медициналық картаны зерттеу негізінде анықталады (созылмалы аурулардың болуы белгіленеді), оның физикалық дамуының (салмақ, бой ұзындығы) ерекшеліктері мен ауытқулар белгіленеді.

Жеке хаттама формасы:

Баланың аты-жөні	Балдар	Психофизиологиялық дамуының деңгейі
1.		
2.		

Жалпы хаттаманың формасы

Психофизиологиялық дайындықтың даму деңгейі			
	саны	%	Ескерту
барлығы			
Жоғары деңгей			
Орташа деңгей			
Төменгі деңгей			

Тәрбиенушілердің психофизиологиялық дайындығы қалыптасуының жіктеме кестесі

№	Деңгей	5 жас	6 жас	Жалпы нәтиже
1	Жоғары			
2	Орта			
3	Төмен			
	Жалпы пайыз	100 %	100%	100%

5 және 6 жастағы балалардың пайызы қосылып, екіге бөлінеді. Осылай балабақша бойынша жалпы пайызы анықталынады.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары:

1. Жеке тұлғаның тұтас дамуы дегеніміз не?
2. Жеке тұлғаның тұтас дамуын диагностикалауда кешенді тәсілді қалай қолдануға болады?
3. Мектеп жасына дейінгі баланың рухани-адамгершілік тәрбиесінің мотивациялық компонентін қалай сипаттайсыз?

4.Мектеп жасына дейінгі баланың рухани-адамгершілік тәрбиесінің мінез-құлық компонентін қалай сипаттайсыз?

5.Мектеп жасына дейінгі баланың рухани-адамгершілік тәрбиесінің танымдық компонентін қалай сипаттайсыз?

6.Мектеп жасына дейінгі баланың рухани-адамгершілік тәрбиесі компоненттерінің өзара әсері қалай жүзеге асырылады?

7.Мектеп жасына дейінгі баланың рухани-адамгершілік тәрбиесінің құрамдас бөліктерінің өзара енуі дегеніміз не?

8. Рухани-адамгершілік тәрбиенің барлық компоненттерінің өзарабайланысты дамуын қалай түсінесіз?

9.Жеке бақылау картасы дегеніміз не?

10.Мектеп жасына дейінгі баланың рухани-адамгершілік тәрбиесінің мәнін қалай түсінесіз?

11.Мектеп жасына дейінгі баланың тұтас даму компоненттерін сипаттаңыз?

12.Мектеп жасына дейінгі баланың рухани-адамгершілік тәрбиесінің деңгейлері, өлшемдері мен көрсеткіштері қандай?

13.Мектеп жасына дейінгі баланың рухани-адамгершілік тәрбиесін диагностикалаудың қандай әдістерін білесіз?

14.Мектеп жасына дейінгі баланың психологиялық дайындығы дегеніміз не?

15.Мектеп жасына дейінгі баланың психофизикалық дайындығын қалай түсінесіз?

16.Мектеп жасына дейінгі баланың интеллектуалды дамуын диагностикалаудың қандай психологиялық-педагогикалық әдістерін жіктеуге және сипаттауға болады.

IV ТАРАУ.

КІШІ ЖАСТАҒЫ ОҚУШЫ ТҮЛҒАСЫНЫҢ ТҮТАС ДАМУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИАГНОСТИКАСЫ

Бастауыш сынып жасында, балалардың адамгершілік даму кезеңінде, олардың моральдық аумағы әрі қарай өзгеріске ұшырайды. Мектепке дейінгі жастағы баланың жетекші іс-әрекетін (ойынды) оқу іс-әрекеті ауыстырады, мұның өзі баланың адамгершілік дамуын тереңдетеді, оның адамгершілік санасының қалыптасуына ықпал етеді, адамгершілік ерік-жігерін қайрайды. Мектепке дейінгі жастағы бала мінез-құлқының еріксіз мотивациясы жана жағдайларда ерікті түрдегі, яғни әлеуметке бағытталған мінез-құлық мотивациясына ауыстырылады.

Сонымен бірге бастауыш сынып оқушыларының адамгершілік дамуына бірнеше жас ерекшелік кезеңдері тән. Осы жаста балалар әлі де өзінің адамгершілік сенімдерін қалыптастыруға дайын емес. Белгілі бір моральдық талапты игере отырып, бастауыш сынып оқушысы мұғалімдердің немесе ересек адамдардың, ата-аналардың және т.б. көмегіне жүгінеді.

Салыстырмалы түрде қарағанда бастауыш сынып оқушыларының өздігінен адамгершілік тұрғысынан ойлана алмауы және бастауыш сынып оқушыларының үлкен сенімділігі оның жеңіл қабылдағыштығын айқындайды, оң және теріс бағыттарында.

Бастауыш сынып оқушылары рухани-адамгершілік тәжірибеге деген ұмтылыспен сипатталады, ар-ождан, жақсылық пен жамандық, шыдамдылық сияқты ұғымдар мен категориялар туралы түсінікке ие, ұжымдағы қарым-қатынас заңдылықтарын біледі және түсінеді, достық, отбасылық қатынастар сияқты құндылықтарды бағалайды, сонымен қатар пікірлерде толеранттылықты ұстануға тырысады, салауатты өмір салтын ұстанады, сұлулық пен ұқыптылыққа ұмтылады, қарым-қатынас этикасы туралы түсінікке ие.

Бастауыш сынып оқушыларының рухани-адамгершілік дамуының аталған ерекшеліктері олардың рухани-адамгершілік дамуы мен тәрбиесіне сезімталдығымен байланысты. Сондықтан жасөспірім кезінде бастауыш мектептегі рухани-адамгершілік тәрбиенің кемшіліктерін толтыру өте қиын. Бұл жаста эмоционалды-адамгершілік сезім мен мінез-құлық ретінде жинақталған рухани-адамгершілік тәжірибе нанымдарда, көзқарастарда, дүниетанымды қалыптастыруда психологиялық тұрақтылықты дамытудың негізін құрайды. Айта кету керек, бастауыш сынып оқушылары өмірлік және моральдық жағдайларды өз бетінше талдауға тырысады, бірақ бағалауларда олардың жауаптары кейде ситуациялық болуы мүмкін. Бұл олардың рухани- адамгершілік қасиеттерін ерікті моральдық, әлеуметтік мінез-құлық тұрғысынан одан әрі дамыту қажеттілігі туралы теорияны растайды.

4.1 Кіші жастағы бала тұлғасының рухани- адамгершілік тәрбиелілігін психологиялық- педагогикалық диагностикалау

Бірінші фактор: рухани-адамгершілік даму.

Бастауыш сынып оқушыларының рухани-
адамгершілік тұлғасының даму көрсеткіштері мен
критерийлері

№	Критерийлер	Көрсеткіштер		
		Жоғары	Орташа	Төмен
1	<i>Рухани-адамгершілік кемелденуге талпыныс (мотивациялық компонент)</i>	Өзін-өзі жетілдіру мен өзін-өзі тануға деген талпыныс: Өзін-өзі тануға деген қызығушылық ганытады,өзінің іс-әрекетіне бақылау жүргізеді, өзіндегі жағымды сапаларын шыншылдық, сыпайылық, адалдық, жауапкершілік, гәртіптілік сияқты сапаларын дамытады. Мектеп өмірінде, күнделікті гурмыстық жағдайда этикет ережелерін ұстанады. Оқуға деген қызығушылығы мол, басқа іс-әрекет жасауғадаяр, өзін-өзі тәрбиелейді, еңбекіс-әрекетіне қажеттілігін ганытады, жағымды әдеттерді қалыптастырған	Өзін-өзі жетілдіруге және өзін-өзі гәрбиелеуге деген талпынысы жеткіліксіз: Өзін-өзі тануғадеген қызығушылыгөмен, өзінің іс-әрекетіне бақылауы жеткіліксіз, өзіндегі жағымды сапаларды шыншылдық, сыпайылық, адалдық, жауапкершілік, тәртіптілік сияқты сапаларды дамытуға күлшынысы төмен. Мектеп өмірінде, күнделіктігүрмыстық жағдайда этикетережелерін жеткілікті ұстанбайды. Отанға, отбасына, жолдастарына қызмет етуге даярлығы төмен, адамдармен жақсы қарым-қатынаста өмір сүругеталпынысы төмен.	Өзін-өзі жетілдіруге және өзін-өзі гәрбиелеуге деген талпынысы жоқ: Өзін-өзі тануға деген қызығушығы, өзінің іс- әрекетіне бақылауы, өзіндегі жағымды сапаларды шыншылдық, сыпайылық, адалдық, жауапкершілік, тәртіптілік сияқты сапаларды дамытуға мүлдем жоқ. Мектеп өмірінде, күнделікті гурмыстық жағдайда этикет ережелерін ұстанбайды. Отанға, отбасына, жолдастарына қызмет етуге даярлығы төмен, адамдармен жақсы қарым-қатынаста өмірсүруге талпынбайды.

2	Рухани-	Баланың дүниетанымдық	Баланың дүниетанымдық	Баланың дүниетанымдық
	<p><i>адамгершілік категорияларын түсінуі, (танымдық компонент), ойлаудың ажыратылуын дамыту</i></p>	<p>көзқарастарының мазмұнын құрайтын жақсылық пен жамандық, ар-ұждан түсініктерінің жалпыадамзаттық құндылықтары тұрғысынан түсінуі.</p> <p>Тұлғаның жағымды сапалары мейірімділік, шыншылдық, әділдік, жауапкершілік, сыпайылық туралы және теріс эмоциялардың көріністерімен олардың сапалары туралы түсініктері бар, олардың арасындағы айырмашылық пен әр қасиетті сипаттай алатын түсінік қалыптасқан. Адамгершілік нормаларын біледі, салауатты өмір салтымен оқушының міндеттері туралы элементарлы ережелерінен хабары бар. Өзінің оқу, еңбек, қоғамдық міндеттерін терең саналы түрде түсінеді, қоғам өміріне араласады, және оның бөлшегі ретінде түсінігі мол. Білім алуға деген қызығушылығы бар, ерік-күші мол, және т.б. қоғам жұмыстарының</p>	<p>көзқарастарының мазмұнын құрайтын жақсылық пен жамандық, ар-ұждан түсініктерінің жалпы адамзаттық құндылықтары тұрғысынан түсінуі жеткіліксіз дамыған. Тұлғаның жағымды сапалары мейірімділік, шыншылдық, әділдік, жауапкершілік, сыпайылық туралы және теріс эмоциялардың көріністері мен олардың сапалары туралы түсініктері жеткіліксіз, олардың арасындағы айырмашылық пен әр қасиетті ерқашанда сипаттай алатын мүмкіндігі төмен. Жүйсілі түрде өзін-өзі тәрбиелеумен айналыспайды, бірақ оның қажеттілігін түсінеді. Тек жұмысқа деген қызығушылық болған соңғана, шығармашылық танытады, белгілі бір жағдаятта ғана өзін-өзі көрсетеді. Ерік күші қажет ететін жұмыстарды орындамайды.</p>	<p>көзқарастарының мазмұнын құрайтын жақсылық пен жамандық, ар-ұждан түсініктерінің жалпы адамзаттық құндылықтары тұрғысынан түсінігі жоқ.</p> <p>Тұлғаның жағымды сапалары мейірімділік, шыншылдық, әділдік, жауапкершілік, сыпайылық туралы және теріс эмоциялардың көріністері мен олардың сапалары туралы түсініктері жоқ және олардың арасындағы айырмашылық пен әр қасиетті сипаттай алатын мүмкіндігі жоқ. Өзін-өзі тәрбиелеумен айналыспайды, және де оны қажет етпейді. Шығармашылықпен дербестік танытпайды. Бастаған ісін аяғына дейін жасамай, тастап кетеді. Адамгершілік нормаларды білмейді, салауатты өмір салты мен оқушының міндеттері туралы элементарлы ережелерінен хабары жоқ. Қоғамалдындағы жауапкершілік</p>

		<p>галаптарына жауап береді, өзін-өзі гәрбиелеу, өзін-өзі жетілдіруге құлшынысы бар, еңбекетуге қажеттілігі жеткілікті дамыған.</p>		<p>туралы ұғымы қалыптаспаған немесе өте төмен қалыптасқан. Өзінің оқу, білім, еңбек міндеттерін үстіртін ғана түсінеді.</p>
3	<p><i>Рухани-адамгершілі к қасиеттерінің қалыптасуы, руханилықты ыңжәне адамгершілі к мінез-құлығының көрінісі ретінде (мінез-құлық компоненті)</i></p>	<p>Адамгершілік мінез-құлық нормалары мен ережелерін сақтайды. Борыш сезімі, біреуге қамқор бола білу, ар-ұждан сияқты адамгершілік сезімдерін дамытады. Сыныптан тыс, сыныптағы іс-әрекеттерге белсенді қатысады, сыныптастармен қарым-қатынасқа тез түседі. Қоғамға пайдалы еңбекке араласуы өте жақсы, дербестік, гәртiптiлiк, еңбекқорлық ганытады. Достарымен және ересектермен қарым-қатынасында адамгершілік нормаларын үнемі сақтайды. Сыпайы, мейiрiмдi, достарына көмек беруге дайын, қарым-қатынасқа тез түседі.</p>	<p>Мінез-құлық адамгершілік нормаларын және ережелері үнемі сақтай бермейді. Адамгершілік позициясыжеке, эгоистік тұрғыдан бағытталған көзқарастары қоғамның пайда-қорлық сияқты тұлғалыққырларына сәйкесұстанады. Қоғам еңбегіне жеткіліксіз араласады, белсенділігін апар, әлеуметтік жобаларда және сыныптан тыс іс-шараларда үнемі белсенділік көрсетпейді, сыныптастарымен қарым-қатынасқа жиі түсе бермейді. Достарымен және ересектермен қарым-қатынасында адамгершілік нормаларын үнемі сақтамайды. Сыпайылық, мейірімділік көріністері жеткілікті деңгейде болғанымен, достарына қолдау көрсетуі төмен.</p>	<p>Мінез-құлық адамгершілік нормаларын және ережелерін бұзады. Борыш сезімі, біреуге қамқор бола білу, ар-ұждан сияқты адамгершілік сезімдерін дамытпайды. Қоғам еңбегіне араласпайды, белсенділігі жоқ, әлеуметтік жобаларда және сыныптан тыс іс-шараларға қатыспайды, сыныптастарымен қарым-қатынасқа түспейді. Достарымен және ересектермен қарым-қатынасында адамгершілік нормаларын мүлдем сақтамайды. Сыпайылық, мейірімділік сияқты қасиеттері мінез-құлқында көріністапмайды. Мемлекетінің өміріне ешқандай қызығушылық жоқ, білім алуға ешқандай қажеттілік танытпайды, оған әлеуметтік мағына бермейді, ұжымның іс-әрекетіне араласпайды.</p>

				Күнделікті өмірінде бос уақыт өткізуді жақсы көреді, ойын-сауықпен демалысты өткізеді. Пәндер бойынша білімі толық емес, теориялық білімі практикалық біліммен сәйкес емес.
--	--	--	--	---

1. Рухани-адамгершілік кемелденуге деген талпыныс (мотивациялықкомпонент)

Әдістеме №1. 9-11 жасар балалар үшін адамгершілік белсенділігініңдиагностикасы (3-4 сынып)

РАО тәрбие және ҒЗИ отбасы тәрбиесінің қызметкерлерімен әзірленген Өзін-өзі бағалаудың адамгершілік диагностикасы

Нұсқау: Берілген сөйлемдерді мұқият оқындар. Егер де сендер ол сөйлемдермен келіссендер онда жауаптарыңда 4 балл, егер де сендер келіспегеннен қарағанда көбірек келісуге даяр болсандар – 3 балл, егер де онша келіспесендер – 2 балл, егер де мүлдем келіспесендер – 1балл қойындар

Мәтін:

1.Жолдастар және ересектермен мен жиі мейірімді боламын

2.Менің жолдасым жағымсыз жағдайда түссе, қол ұшымды беру менүшін өте маңызды

3.Егер де ересектер өздерін өрескел ұстаса, мен көбінесе тағатсыздық танытамын, өз-өзімді ұстай алмай қаламын

4.Адамдарға дәрекілік көрсету мен үшін ешқандай қиындықтуғызбайды

5.Сыпайылық - қоғамда өз-өзімді жақсы сезінуіме көмек береді

6.Егер де маған біреулер әділетсіз ескерту жасаса, мен оларғаұрысудан тайынбаймын

7.Егер де сыныпта мені біреу келемеждесе немесе мазақтаса, меноларды мазақтаймын

8.Адамдарға қуаныш сыйлау маған өте ұнайды

9.Адамдардың өрескел іс-әрекеттерін әрқашанда кешіремін

10.Адамдарға барлық өрескел мінез-құлық көрсетсе де, кейде тіпті жамандық жасаса да оны кешіру керек деп ойлаймын.

Нәтижелерді өңдеу:

3,4,6,7 нөмірлер (теріс сұрақтар) төмендегідей етіп өңделеді: 1 баллға 4 бірлік қосылады

2баллға 3 бірлік қосылады

3баллға 2 бірлік қосылады

4баллға 1 бірлік қосылады

Басқа нөмірлі жауаптар бастапқыдай болып өңделеді:

Нәтижелерді өңдеу:

34-40 балл – өзін-өзі адамгершілік тұрғыдан бағалауы жоғары деңгей 24-33 балл - өзін-өзі адамгершілік тұрғыдан бағалауы орташа деңгей 16-23 балл - өзін-өзі адамгершілік тұрғыдан бағалауы орташадан төмен деңгей

10-15 балл - өзін-өзі адамгершілік тұрғыдан бағалауы өте төмен деңгей

Зерттеу нәтижелерін толтыру хаттамасы

	Саны			%		
	3 кл	4 кл	Барлығы	3 кл	4 кл	Барлығы
Зерттелген барлық балалар						
Жоғары деңгей						
Орташа деңгей						
Төмен деңгей						

**Әдістеме № 2: Адамгершілік мотивациясын
диагностикалау (1-2 сынып)**

**Нұсқау: «Мен сендерге 4 сұрақ оқып беремін.
Сендер сол 4 – ніңішінен бір жауап таңдайсыңдар»**

1.Егер де біреу жыласа, мен

- оған көмек беруге даярмын
- мен тағы не болады екен деп күтемін
- назар аудармаймын

**2.Мен досыммен бадминтон ойнап жатқанымда,
бізге 6-7 жасар бала жақындап келіп, онда осы ойын
жоқ екенін айтады, мен**

- менен аулақ жүрсін деп айтамын
- мен оған ешқандай көмек тигізе алмайтындығымды айтамын
- мен оған өзінің ата-анасына айтып, сол ойынды алдыртсын деп айтамын
- мен оған өзінің досыммен келіп осы ойынды ойнап қайтуына боладыдеп айтамын.

**3.Егер де бір топтың ішінде біреулер ойыннан
ұтылып, еңсесі түссе,онда мен**

- ешкімге назар аудармаймын
- оны былжыр деп айтамын
- онда тұрған ештеңе жоқ екенін түсіндіремін
- мен оның сезімін түсінгім келіп, оның осы жағдайда қалай көмек беруімді ойластырар едім

4.Сіздің сыныптасыңыз сізге ренжіді, сіз:

- Мен өзімді соның орнына қойып,осы жағдайда не жасай алатындығымды сезінемін
- Мен оның жауабына ренжимін
- Мен оның бұрыстығына көзін жеткіземін

Нәтижелерді оңдеу:

Дұрыс жауаптардың кілті: 1-а, 2-г, 3-в, 4-а

Сосын оқытушы оң жауаптардың нәтижесін шығарады
4 балл – жоғары деңгей

2,3 балл- орташа деңгей 0,1 балл – төмен деңгей

Зерттеу нәтижелерін толтыру хаттамасы

	Саны			%		
	1 кл	2 кл	Барлығы	1 кл	2 кл	Барлығы
Зерттелген барлық балалар						
Жоғары деңгей						
Орташа деңгей						
Төмен деңгей						

2. Рухани-адамгершілік категорияларын түсінуі, ойлаудың ажыратуының дамуы.

Әдістеме № 3 «Адамгершілік түсініктерінің анықтауы» (3-4 сынып)

Мақсаты: білім алушылардың мінез-құлық қасиеттерін түсінуі мен оның оған жеке тұрғыдан қарым-қатынасы

Сұрақтар:

1. а) Мейірімді болу деген не?
- б) Бұл жақсы қасиет пе?
- в) Сен сондай болғың келе ме?
2. а) Жомарт болу деген не?
- б) Бұл жақсы қасиет пе?
- в) Сен сондай болғың келе ме?
3. а) Шыншыл адам деп кімді айтар едің?
- б) Бұл жақсы қасиет пе?
- в) Сен сондай болғың келе ме?
4. а) Сен қандай адамды досшыл деп айтар едің?
- б) Бұл жақсы қасиет пе?
- в) Сен сондай болғың келе ме?
5. а) Әділетті болу деген не?
- б) Бұл жақсы қасиет пе?

- в) Сен сондай болғың келе ме?
 а) Еңбекқорлық қасиеті қандай?
 б) Бұл жақсы қасиет пе?
 в) Сен сондай болғың келе ме?
 б.а) Қамқор болу дегеніміз не?
 б) Бұл жақсы қасиет пе?
 в) Сен сондай болғың келе ме?

Нәтижелерін өңдеу: а пункттеріндегі дұрыс жауапқа және «б» «в» оң жауаптар болса 1 балл қойылады. Әр сұрақ бойынша баллдардың жиынтығы қосылып, көрсетіледі

- 6-7 б. – жоғары;
 4-5 баллов – орташа;
 От 0 до 3-х баллов - төменгі.

Зерттеу нәтижелерін толтыру хаттамасы

	Саны					%				
	1 кл	2 кл	3 кл	4 кл	Барлығы	1 кл	2 кл	3 кл	4 кл	Барлығы
Зерттелген барлық балалар										
Жоғары деңгей										
Орташа деңгей										
Төмен деңгей										

3.Руханилық, адамгершілік мінез-құлық ретінде айқындалатын рухани-адамгершілік сапаларының қалыптасуы (мінез-құлық компонент)

№4 Әдістеме. Кіші мектеп жасындағы балалардың адамгершілік тәрбиесінің диагностикасы (3-4 сынып)

Оқушының адамгершілік тәрбиелілігінің 5 негізгі көрсеткіштері М.И. Шилованың Адамгершілік тәрбиесінің диагностикасы әдістемесінде көрініс тапқан.

- 1.Қоғамға деген қарым-қатынасы, патриоттылығы
- 2.Ақыл – ой еңбегіне деген қарым-қатынасы
- 3.Дене еңбегіне деген қарым-қатынасы

4.Адамдарға деген қарым-қатынасы (тұлғалық адамгершілік сапаларының көрінуі)

5.Өзін-өзі жеке тұлғалық тұрғыдан бақылау. (өзін-өзі тәртіпке салу)

Әр көрсеткіш бойынша қалыптасатын қасиеттерге байланысты деңгейлер мен белгілер жүйеленген (3 деңгейден 0-дік деңгейге дейін). Әр көрсеткіш бойынша бір-біріне тәуелсіз тұрғыда ата-ана немесе мұғалім қояды. Диагностика алынған әр көрсеткіштің баллдары қосылып, екіге бөлінеді (орташа балын шығарамыз)

Алынған орташа баллдар *жиынтық парағына енгізіледі*. Сосын барыпбарлық орташа баллдар қосылады. Алынған сандық мәлімет оқушы тұлғасының адамгершілік тәрбиесінің деңгейі (АТД) болып саналады:

Тәрбиесіздік (0-ден 10 баллға дейін) Өзін-өзі реттеушілік пен өзін-өзі ұйымдастырушылық қабілеті дамымаған, педагогикалық ықпал болған ғана қиыншылықпен тәрбиеленеді, балағың мінез-құлығы нашар.

Тәрбиенің төмен деңгейі (11 балдан- 20 баллға дейін) жағымды мінез-құлықтың тұрақсыздығымен сипатталады, әлсіз, ересек адамдардың талаптарымен ғана реттеледі, немесе басқа да сыртқы түрткілер әсерінен ғана өзін-өзі реттеушілік пен өзін-өзі ұйымдастыруға ынта көрсетеді.

Тәрбиенің орташа деңгейі (21-40) дербестік сипатқа ие, өзін-өзі реттеу, өзін-өзі ұйымдастыруы белсендірек, бірақ қоғамдық позициясы әлі денақты айқындалмаған

Тәрбиенің жоғары деңгейі (31-40) өзіндің іс-әрекеті жағымды және тұрақты, өоғамдық және азаматтық позициясы айөындалған, белсенділік танытады.

Осылайша тұлғаның адамгершілік қасиеттерін бағалау қалыптасады. Дегенмен мына бір нәрсені ескеру қажет орташа деңгейді көрсетіп тұрған «жиынтық парағы» сыныптағы жалпы жағдайдың тенденциясына түрткі екенін айту керек, яғни сыныпппен және балалармен топтық немесе жекелік жұмыстарды көбейту керек деген сөз. Тәрбиелеу процесімен басқару бкл алдымен пайда болған мәселелерді шешу және диагностиканың қорытындысын талдау болып табылады. Мұндай талдау

педагогикалық консилиумде, ата-аналар жиналысында, білім алушылармен жеке сұхбаттасыуында жүзеге асыруға болады.

Кіші мектеп жасындағы оқушылардың тәрбиелік деңгейін зерттеудің диагностикалық бағдарламасы

Тәрбиеліліктің көрсеткіштері	Қалыптасқан қасиеттердің деңгейі мен белгілердің қалыптасуы (3 деңгейден 0-дік деңгейге дейін)
Қоғамға деген қарым-қатынасы	
1. Патриоттылық	
1. Туған табиғатқа деген қарым-қатынасы	3 –табиғатты аялайды, қорғайды, басқаларды да осылай жасауға итермелейді; 2 –табиғатты аялайды және сүйеді; 1 –оқытушының көмегімен табиғатты қорғауға қатысады 0 –табиғатты бағалайды және қорғайды.
2. Өзінің елі үшін мақтаныш	3 –Отанының тарихымен қызығады, басқа адамдарға ол туралы әңгімелейді. интересуется и гордится историческим прошлым Отечества, рассказывает об этом другим; 2 –өткен тарихи оқиғалармен қызығады; 1 –ересектердің түрткілеуімен тарихи кезендерге назар аударады; 0 –өткен тарихи оқиғаларға қызығушылығы жоқ.
3. Өзінің күшімен қызмет етеді Служение своими силами	3–Отанына қызмет жасау, ізгі іс-әрекеттерге және оларды ұйымдастыруға дайын; 2 –Өз Отанына қызмет етет алатын ерік күші бар находит дела на службу малому Отечеству; 1 –Мұғалім көмегімен Отанына өызмет етуге қатсушы ретінде участвует в делах на службу малому Отечеству при организации и поддержке со стороны учителей; 0–Отанына қызмет етуге қатыспайды.

4. Мектепке деген қамқорлық	3 –сыныптағы жұмыстарға қатысып, басқа оқушыларды да сол жұмыстарғатартады. 2 –сынып жұмыстарына қатысады, мектеп үшін мақтанышы зор; 1 –түрткілеу негізінде ғана сынып жұмыстарына қатысады в делах класса участвует при побуждении; 0 –сынып жұмыстарына қатыспайды, мектеп үшін ар-намысын сезінбейді.
АҚЫЛ-ОЙ ЕҢБЕГІНЕ ДЕГЕН ҚАТЫНАСЫ	
2. БІЛУГЕ ҚҰМАРЛЫҚ	
5. Танымдық белсенділігі	3 –білген көргенін балалармен бөліседі, өзі көп оқиды, біледі, жолдастарымталдайды; 2 –өзі көп оқиды;сам много читает; 1 –үлкендердің немесе мұғалімнің түрткілеуімен ғана оқиды.читает при побуждении взрослых, учителей 0 –жеткілікті оқымайды, мұғалімнің ықпалына көнбейді. читает недостаточно, напобуждения учителя не реагирует
6. Интеллектуалдық қабілеттерін жүзеге асыру деген талпынысы	3 –басқаларға көмек көрсетуге дайын, жақсы оқуға тырысады;2 –жақсы оқуға тырысады;стремится; 1 –тек бақылау жүргізгенде ғана оқиды; 0 –бақылау жүргізгенде де нашар оқиды.
7. Өзін-өзі дамыту	3 –белгілі бір қызық іс-әрекеті бар, достарын еліктіреді, қызықтырады;2 –өзінің жақсы көретін ісі бар; 1 –сыныптан тыс өзінің жақсы көретін ісі жоқ, бірақ мұғалім тарапынан түрткіболған жағдайда, белгілі бір іс-әрекет жасайды; 0 –сыныптан тыс іс-шараларға мүлдем қатыспайды.
8. Оқудағы	3 –үй жұмысын және сыныптағы жұмысын гиянақты, таза орындайды,жолдастарына көмек береді;

<p>ұйымдастырушылық</p>	<p>2 - үй жұмысын және сыныптағы жұмысын тиянақты, таза орындайды; 1- үй жұмысын және сыныптағы жұмысын тек қадағалағанда ғана орындайды; 2- 0 –үй жұмыстарын орындамайды, сабақта</p>
<p>Еңбекке деген қатынасы</p>	
<p>3. Еңбекқорлық</p>	
<p>9. Еңбектегі шығармашылық және бастамашылдық</p>	<p>3 –сыныпта пайдасы бар жұмыстарды тауып, аса қызығушылықпен орындайды, сыныптастарын шығармашылықты жұмыстарды орындауғды ұйымдастырады; 2 –Сыныпта пайдасы бар жұмыстарды тауып, орындайды, оларды аса қызығушылықпен орындайды; 1 –басқа адамдармен ұйымдастырған мектепте, сыныптағы пайдасы бар жұмыстарға қатысады; 0 –пайдасы бар жұмыстарға қатыспайды, орындамайды, жағымдыбастамашылдығы жоқ, шығармашылық танытпайды.</p>
<p>10. Дербестік</p>	<p>3 –ересектердің тарапынан қадағалауды керек етпей ақ, еңбектенеді, және жолдастарын еңбектенуіне итермелейді; 2 –өзі жақсы еңбектенеді, бірақ басқа адамдардың еңбектеріне ннемқұрайлы қарайды. 1 –қадағалағанда ғана еңбектенеді; 0 –еңбекке ешқандай қатыспайды, еңбектенбейді.</p>
<p>11. Еңбек нәтижелеріне дегенқамқорлық қатынасы</p>	<p>3 –жеке және қоғамдық заттарды үнемді қолданады, басқаларды соғанитермелейді; 2 - жеке және қоғамдық заттарды үнемді қолданады; 1 –өзінің жеке заттарына және қоғамдық заттарды үнемді етіп қолдануды талапетеді; 0 –үнемсіз, жеке және қоғамдық заттарды бұзады.</p>

12. Еңбекті сезіну	<p>3 –еңбекке дене саналы ойы бар, өзінің күш-жігеріне сәйкес жұмыста таңдалады, және достарына көмек көрсетеді;</p> <p>2 –еңбектің маңызын түсінеді, өзінің күш-жігеріне сәйкес жұмыс жасайды;</p> <p>1 – еңбек туралы ешқандай саналы ойы жоқ, белгілі бір жұмысты орындау үшін, еңбектену үшін, ересектердің қадағалауын талап етеді;</p> <p>0 –еңбектенуді жақсы көрмейді, еңбектенбейді, еңбектің маңызын түсінбейді.</p>
Адамдарға деген қатынасы	
4. Мейірімділік пен елгезектік	
13. Ересектерді сыйлауы	<p>3 –ересектерді сыйлайды, құрдастарының тарапынан ересектерге деген сый-құрмет көрсетпегенді жаны сүймейді;</p> <p>2 -ересектерді сыйлайды;</p> <p>1 –қарт адамдарға үнемі сый-құрмет көрсетпейді, қадағалауды талап етеді;</p> <p>0 –үлкендерді сыйламайды, дәрежі мінез-құлық көрсетеді.</p>
14. Құрдастарына деген достық сезімі	<p>3 –достары мен жақындарына елгезек, құрдастарына жанашырлық пен достық қарым-қатынасты көрсетеді, дәрежілікті жаны сүймейді;</p> <p>1 –достық қарым-қатынасты көрсетеді, бірақ ересектердің тарапынан дос бола білуге итермелейтін іс-әрекеттерді талап етеді;</p> <p>0 –эгоистшіл</p>
15. Қамқорлық	<p>3 –әлсіз, ауру, көмек қажет ететін адамдарға жанашырлық көрсетеді, басқаларды сондай сезімде болуға итермелейді;</p> <p>2 –ауру және әлсіз адамдарға жанашырлық танытады, көмектеседі;</p> <p>1 –қадағалау болғанда ғана аурушаң мен әлсіз адамдарға көмектеседі; 0 –кейді катігездік танытады, жанашыр емес.</p>

16. Құрдастары менересек адамдарға деген шыншылдық қатынасы	3 –ересектер мен достарына шыншыл, адал, басқалардың тарапынан өтірікті жеккөреді; 2 - ересектер мен достарына шыншыл; 1 – әрқашанда шыншыл емес; 0 –шыншыл емес.
---	---

ӨЗ-ӨЗІНЕ ДЕГЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ

5. Өзін ұстай білушілік

17. Күш-жігер мен сабырлылығы	3 –Сабырлылық сақтайды, күш-жігерін жақсы істерде көрсетеді, оны дамытуға талпынады, басқаларды соған итермелейді; 2 – өз еркімен жақсылық көрсетуге даяр, оны дамытуға талпынады, бірақ өзінің жолдастарына немқұрайлы қарайды; 1 –ересектердің ұйымдастыруымен өзінің ерік-жігерін дамытады, басқалардың еркіне бағынады; 0 –күш-жігері жоқ, оны дамытуға талпынбайды.
18. Өзін-өзі сыйлау, мәдениет ережелерін сақтайды.	3 –өз еркімен мінез-құлық мәдениет ережелерін сақтайды, басқалардан да соны талап етеді; 2 - өз еркімен мінез-құлық мәдениет ережелерін сақтайды, басқаларға қамқорлық көрсетпейді; 1 –бақылау жүргізгенде ғана мінез-құлық ережелер мен нормаларн сақтайды; 0 –ережелер мен нормаларын сақтайды.
19. Ұқыптылық мен ұйымдастырушылық	3 –қандай да іс болмасын оны уақытылы, сапалы орындайды және басқалардан да соны талап етеді; 2 –өз жұмыстарын уақытылы, сапалы орындайды; 1 –тапсырмалар мен жұмыс жасауда бақылауды қажет етеді; 0 –бастаған ісін аяғына дейін орындамайды.

20. Өз-өзіне талап қоюшылық	<p>3 –достары мен өз-өзіне талап қоя біледі, өзін және достарын жақсы істер менжақсы жұмыстарда көрсеткісі келеді;</p> <p>2 –өзіне-өзі талап қоя біледі, өзін жақсы істер мен жақсы жұмыстарда көрсеткісі келеді;</p> <p>1 –әр уақытта талап қоя бермейді, өзін-өзі жақсы істерде көрсетуге талпынбайды;0 - өзіне-өзі талап қоймайды, өзін жағымсыз істерде көрсетеді.</p>
-----------------------------	--

Зерттеу нәтижелерін толтыру хаттамасы

	Саны			%		
	3 кл	4 кл	Барлығы	3 кл	4 кл	Барлығы
Зерттелген барлық балалар						
Гәрбиесіздік						
Төмен деңгей						
Орташа деңгей						
Жоғары деңгей						

Әдістеме №5 «Ар-ұждан дегеніміз не?» - Т.П. Абдулованың талдау критерийі мен модификациясы.

Диагностикалаудың міндеттері:

1. Аамгершілік таңдама сипатының анықталуы;
2. Жасаған іс-әрекеттеріне деген жан толғанысы мен эмоционалдықтолғанысының анықталуы;
3. Ұят белгілерінің рефлексиясы.

1-бөлім: Бір баланың тарихы

П.: Мен қазір сендерге бір оқиға айтып берейін. Бір өзгеше қалада бір өзгеше үй бар. Сол үйде бір өзгеше бала өмір сүріпті Бір кезде ол таң атпай тұрып, өзінің күнін былай бастады? Апасына дерекілік көрсетіп, мысықтың құйрығынан тартты, анасына көмек бермей, қоқыс шығармады, атасын туған күнімен құттықтамады,

аулада өзінің досымен төбелесті, рұқсатсыз Федя ағасының велосипедін тепті. Бір кезде ол өзімен қарым-қатынасқа түскен адамдардан бір өзгешелік бар екенін байқады.

Әжесі оның сүйікті тортын пісірмей қойды, Барсик деген мысығы оның қолын тістеп алды, анасы қоқыстарды ас үйде реттеп отырды, атасы оған кітап оқып беруден бас тартты, досы онымен бергі аулада ойнамай қойды, Федя ағасы велосипедін гаражға тығып қойды. Баланың көңіл күйі түсіп кетті...

Ол еңсесін түсіріп көше бойын жағалап жүрді, оған қарама-қарсы ұзын бойлы кең жамылғыда адам келе жатты. Ол баланың көңіл күйі нашар екенін көріп: «Бала, сенің неге көңіл күйің жоқ?» деп сұрады. Сенімен бір нәрсе болды ма? Мен соған көмек бергім келеді. Мен саған сиқырлы бір зат беремін. – деп бір затты баланың қолына ұстатты – ол менің ішкі дауысың болады, ол дауыс саған не дұрыс не бұрыс екенін айтып тұрады, сен бір әрекет жасағаныңда ол соның дұрыс-бұрыстығын айтып тұрады, ол сенің ар-ожданың болады. Ар-ождан сені көп жамандықтан, жағымсыз жағдайлардан сақтап отырады және жақындарымен қарым-қатынасты жақсартуға көмек береді.

Бала таң қалып сұрайды: «Ар-ождан дегеніміз не?»

- Ар-ождан – бұл біздің ішкі дауысымыз – деді сиқыршы (өйткені ол сиқыршы болатын) – Ар ождан бізге не жасау, не жасамау керек екенін айтып тұрады. Бұл өте маңызды құбылыс. Егер де сен бір нәрсені дұрыс жасамасаң, сенің ішкі дауысын сені мазалайды, айтады: «Кешірім сұра, сен дұрыс жасамадың» деп. «Сен ол дауысты естіген соң, сен ұяласың, өзіңнің жақсы іс-әрекет жасамағаныңды сезесің. Ұят пен ар-ождан бір-біріне жақын құбылыстар. Ар-ождан дауысын тыңдай алу керек.

П.: Енді ойланайық, бұл бала нені дұрыс жасамады? Ол өзінің айналасындағы адамдарға (анасы, атасы, әжесі, папасы, досы, әпкесі т.б.) қандай қылық көрсетті? Балалардың жауаптары...

П.: Ол өзінің ар-ожданына сүйеніп іс-әрекет жасады деуге бола ма? Можно ли сказать, что он поступал с ними не по совести? Балалардың жауаптары.

2-бөлім: Ар-ождан не айтады?

П.: Балалар мен сендерге сиқыршы балаға қандай зат бергенін көрсетемін. Міне ар-ождан деген мынау (ар-ождан белгісін көрсететін зат). Бұл ар-ождан сендердің әрқайсысыларыңда әр сабақта болады және сендердің ішкі дауыстарың болады, ол сендерге не жасап, не жасамау керек екендігі туралы айтып тұрады. Оны тек сендер өздерің ғана еститін боласындар.

П.: Біз ойынды бастаймыз. Мен сендерге сұрақтар қоямын, сендер ар-ождан дауыстарыңды тыңдап, жауап беруге тырысындар.

Педагог ар-ождан символын балаға беріп, айта бастайды:

● Настя, міне саған кәмпит, оны тек өзің ғана же? Енді маған жауап берші сенің ішкі даусың саған не айтып жатыр? Баланың іс-әрекеті мен жауабы.

● Вася, сен әжеңмен кетіп бара жатырсың, әжеңнің қолында бір ауыр сөмке бар (педагог балалардың алдында үлкен ауыр сөмке қояды), сенің ар-ожданың не айтып жатыр? Баланың іс-әрекеті мен жауабы.

● Катя, сенің кәмпитіңді біреу жеп қойды, және қабығын лақтырып жіберді. Сенің ар-ожданың не айтып жатыр? Баланың іс-әрекеті мен жауабы.

● Бала бір ойыншықпен ойнап, оны қайта қойып қойды да ұмытып кетті. Ал ойыншық сол жерде қала берді (машинаны көрсетеді, және оның дөңгелегін). Сенің ар-ожданың не айтып жатыр? (Машинаны жөндеп, қайтып орнына қою керек) Баланың іс-әрекеті мен жауабы.

П.: Жарайсыңдар балалар. Сендердің ар-ождандарың үндемей тұрған жоқ еке., ол сендердің әрбір іс-әрекетті қалай жасау керек екендігін айтып тұрды.

3-я часть: Ұят жән өкіну

П.: Балалар, ар-ождан дауысын естімей қалған кездерің болды ма? Ондай кезде сендер қандай сезімде болдыңдар? Сендер не сезіндіңдер? Баланың іс-әрекеті мен жауабы. Егер де балалар қиналып жауап бере алмай жатса, оларға көмек көрсетуге болады... «ұят» деген сияқты.

П.: Кім жауап бере алады? Ұят дегеніміз не? Баланың іс-әрекеті мен жауабы: ұят бұл өзіңнің жасағаныңды дұрыс емес екенін түсіну және одан бір жағымсыз сезімде болу. (өзінің жасаған іс-әрекетінді қайтып дұрыстау, жөндеу т.б.).

П.: Ұялу бұл жақсы сезім бе, жаман ба? Неге біз ұяламыз? Баланың іс-әрекеті мен жауабы...

П.: Ал енді, мен сендерге бір ойынды ойнауға ұсынамын. (балалар кілемде дөңгеленіп отырады). Мен сендерге бір сөйлемдерді оқимын, егер де сендер бір әрекетті ұят екенімен келіссендер – оң қолдарыңды көтересіңдер, келіспесендер – сол қолдарыңды көтересіңдер.

Сендер мына сөздермен келіссендер ме – егер де:

- Кешірім сұрағың келсе;
- Біреуді ренжіттің;
- Досыңа көмек бердің;
- Сені ұрысты;
- Сені мақтады;
- Сен жаман нәрсе жасадың;
- Сені бір нәрсе мазалап жатыр;
- Сен бір жақсы әрекет жасадың;;
- «Бетің дуылдап жатыр»;
- Саған қорқынышты;

• Сен қуанып тұрсың;

• Сен өзіңнің мінез-құлығыңды өзгерткің келеді.

П.: Жарайсындар балалар, Сендер өз тапсырмаларыңды орындадыңдар. Біз бүгін сендермен ұят сезімін талқыладық, сонымен қатар «ар-ождан» сезімін Өкіну тудырады. Кім біледі, ол не? Баланың іс-әрекеті мен жауабы...өзін кінәлі екенін мойындау, жағдайды өзгертуге деген ұмытылыс, бұл біздің ішкі жан-дүниеміздегі ауыр тасты алып тастағандай сезім т.б.

П.: Балалар мен сендерге, оны бір үлгі ретінде көрсетемін. Кілемде екі жәшік тұр (біреу ауыр, екіншісі жеңіл). (педагог балалардың біреуін шақырып, жеңіл жәшікті көтеруін сұрайды). Сен қазір не сезіп тұрсың? Саған көтеру оңай болды ма? Баланың іс-әрекеті мен жауабы...

П.: Ал енді екінші жәшікті көтер (ауыр). Сен енді не сезіні тұрсың? Саған бұл жәшікті көтеру оңай болды ма? Айтып берші. Баланың іс-әрекеті мен жауабы...

П.: Дәл осындай ауыр жүк біздің жан-дүниемізде де болады. Егер де біз ар – ожданымызды тыңдамасақ. Ал егер біз ар-ожданымызды тыңдасақ, онда біздің жан-дүниемізде ондай ауыр жүк болмайды, тас түскендей сазінеміз, және біз одан кейін жеңілденеміз.

П.: Жақсы адамдарда әрқашанда ар-ождан дауысы сөйлеп тұрады. Ол өзінің жасаған іс-әрекеті үшін уайымдайды. Ар-ождан адамға айтып тұрады: егер де сен мынаны жасасаң, онда жақсы адам боласың деп, ал егер де сен басқаша жасасаң онда сен жаман адам боласың деп. Адамда әрқашан да тандау бар. Сендер де балалар әрқашан ар-ождандарыңды тыңдаңдар. Ол сендерге қалай іс-әрекет жасау керек екендігі туралы айтып тұрады.

Диагностикалаудың көрсеткіштері:

3.1.Оқиға кейіпкері - баланың жағымсыз іс-әрекеттерін дұрыс атапшығуы – 2 балл

3.2.Педагогпен ойнатылған жағдаяттардағы адамгершілік тандама жасауы - 5 балл (егер де жауаптарда баланың белсенді іс-әрекеттері болса).

3.3. Ұят сипаттамасындағы дұрыс жауаптар үшін – 1 балл.

3.4. «Ұят» және «өкіну» ұғымдарындағы түсінік мазмұны менталқылауы бар болса - 2 балл.

Жоғары деңгей, тапсырманың жағдаяттарында дұрыс орындау мен оны түсінуі – 10 балл.

Орташа балл – 6 балл.

Төмен балл – егер де жауап бермесе, түсінбесе, немес жауап беруден бастартса

Зерттеу нәтижелерін толтыру хаттамасы

	Саны			%		
	1 кл	2 кл	Барлығы	1 кл	2 кл	Барлығы
Зерттелген барлық балалар						
Төмен деңгей						
Орташа деңгей						
Жоғары деңгей						

4.2 Кіші жастағы бала тұлғасының психологиялық даярлығын диагностикалау

Үшінші фактор: тұлғаның психологиялық дамуы

Бастауыш сынып оқушыларының психологиялық дамуының индивидуалдық картасы (1А)

ЗЕЙІН				ЕС		
Нәтижелілік пен тұрақтылық №1 әдістеме.				Ес көлемі №2 әдістеме.	Есту №3 әдістеме	
Сыныптар	Жоғары	Орташа	Төмен	Жоғары	Орташа	Төмен
Оқушылардың жалпы саны және сыныбы	Оқушылардың саны және пайызы	Оқушылардың саны және пайызы	Оқушылардың саны және пайызы	Оқушылардың саны және пайызы	Оқушылардың саны және пайызы	Оқушылардың саны және пайызы
6 оқушы - 38%						

ҚИЯЛ				ОЙЛАУ		
<i>№6 әдістеме. «Мүсін»</i>				Ұғымдардың анықтауы, түсіндіруі, ұқсастық мен айырмашылықты ажыратуы <i>№4 әдістеме</i> себептерді		
Сыныптар	Жоғары	Орташа	Төмен	Жоғары	Орташа	Төмен
Оқушы- лардың жалпы саны және сыныбы	Оқушы- лардың саны және пайызы	Оқушы- лардың саны және пайызы	Оқушы- лардың саны және пайызы	Оқушы- лардың саны және пайызы	Оқушы- лардың саны және пайызы	Оқушы- лардың саны және пайызы

СӨЙЛЕУ				МОТИВАЦИЯ		
Белсенді сөз қоры <i>№5 әдістеме</i>				Оқу мотивациясы <i>№7 әдістеме</i>		
Сыныптар	Жоғары	Орташа	Төмен	Жоғары	Орташа	Төмен
Оқушы- лардың жалпы саны және сыныбы	Оқушы- лардың саны және пайызы	Оқушы- лардың саны және пайызы	Оқушы- лардың саны және пайызы	Оқушы- лардың саны және пайызы	Оқушы- лардың саны және пайызы	Оқушы- лардың саны және пайызы

№1 әдістеме «Корректуралық проба әдістемесімен кіші мектеп жасындағы балалардың зейін көлемінің тұрақтылығын бағалау»

Мақсаты: білім алушылардың зейін тұрақтылығын зерттеу.

Құрал-жабдықтар: «Корректуралық проба» стандартты тест бланкісі, секундомер.

Зерттеу тәртібі. Зерттеу жеке индивидуалды түрде жүргізіледі. Зерттелінуші өз еркімен осы тестке дайын болған кезде ғана бастау керек. Сонымен қатар оны зерттеп жатқандығы туралы ой туындамау керек. Зерттелінуші өзіне ыңғайлы жерде өткізілуі тиіс. Зерттеуші «Корректуралық проба» әдістемесінің бланкісін беріп,

оның қалай орындау керек екендігі туралы мағлұмат береді. «Мына бланкте белгілі бір әріптер жазылған. Әр қатарды қарап отырып, сен "к" и "р" әріптерін тауып, оларды сызып отыр. Тапсырманы тез және нақты орындау керек».

Зерттелінуші зерттеушінің сигналы бойынша бастайды. 10 минут өткеннен соң тестті аяқтау керек.

Нәтижелерді өңдеу және талдау. Корректуралық бланктің нәтижелері мен тест кілттерімен нәтижелер салыстырылады. 10 минут ішінде қарастырылған әріптер саны есептеледі, сосын әріптерді дұрыс тауып сызылғаны есептеледі, сосын барып, жалпы қанша әріп сызылу керек саны есептеледі. Зейіннің тұрақтылығы мен нәтижелілігі мына формуламен есептеледі: $K = m / n * 100\%$, где K – дәлдік, n –сызылу керек әріптер саны, m – тест барысында дұрыс сызылған әріптер саны.

Пайыз (%)	Балл
70	1
70-72	2
73	6
74	4
75	5
76	6
77-79	7
80	8
81	9
82-83	10
84	11
85	12
86	13
87-88	14
89-90	15
91	16
92-94	17
95-98	18
99-100	19

Даму деңгейі:

0-3 – төмен;

4-7 – орташадан төмен;

8-11 – орташа;

12-15 – орташадан жоғары;

16-19 – жоғары

Н К Е Л Ы С Н Л С А К Е К Х Е В С К Х Д Р К М В Э Г К З Р У
Ц В Х Е И С Т Л В К Л Ш Ю Г К П У В Г Л Д Т С Я К Ш В Ы Л
Я Б Ж С Н А У Х С Р К Л М В Э Г Л П О А Ы Ф Э Х Ъ М В К Л Н
М Ч К Л Р Т К Т В Е С Н А И С Е К Н У Х Н А С Н И В П Е И Т
Э Г В К Л Т К Т В Е С Н А И С Е К Н У Х Н А С Н И В П Е И Т
Х Д Б Ю Ж Ъ Л Щ Г О Ш Л О Г Р И Н П М А Е К С В Ц Ф П К М И
Н О Р Т Л Э Ю Х Т Э Р Н М У Н Г Ш Э Д Л Х О В Р М П С К В Ф
А У М С Н К Т И Л Д Э Х Б Т К В У Э Н А Л И Д И М Р А Н К В
Д Ш Е Т С В Ф Х В Э К Л А И С Ш О В Х К О Л Б А Н О В С П Л
О Я Ш Р А Л Г О С Т Д И Е К П В С Б Г Л К Р П Р И К О В Л Т
М Н У Д Х Б С Р Л Г Д К У Ф С Т М Н Л Н О Л К С В Х Е М В А
И М С К А Л Д Г Т Е В Д Х Д Б И Т Х Г К У К Л М Н К Е Л Ы С
Н Л С А К Е К Х Е В С К Х Д Р К М В Э Г К З Р У Ц В Х Е И С
Т С Р В К Л Щ Ю Г К П У В Г Л Д Т С Я К Ш В Ы Л Я Б Ж С Н А У
Х С Р К Л М В Э Г Л П О А Ы Ф Э Х Ъ М В К Л Н М Ч К Л Р Т К
О В Х Е И В Л К Т Ч К Л Х Д Б Р Н К А С В И Д Э Г В К Л Т К
Ш В Е С Н А И С Е К Н У Х Н А С Н И В П Е И Т Х Д Б Ю Ж Ъ Л
Щ Г О Ш Л О Г Р И Н П М А Е К С В Ц Ф П К М И Н О Р Т Л Э Ю
Х Т Э Р Н М У Н Г Ш Э Д Л Х О В Р М П С К В Ф А У М С Н К Т
И Л Д Э Х Б Т К В У Э Н А Л И Д И М Р А Н К В Д Ш Е Т С В Ф
Х В Э К Л А И С Ш О В Х К О Л Б А Н О В С П Л О Я Ш Р А Л Г
О С Т Д И Е К П В С Б Г Л К Р П Р И К О В Л Т М Н У Д Х Б С
Р Л Г Д К У Ф С Т М Н Л Н О Л К С В Х Е М В А И М С К А Л Д Г
Т Е В Д Х Д Б И Т Х Г К У К Л М Н К Е Л Ы С Н Л С А К Е К Х
Е В С К Х Д Р К М В Э Г К З Р У Ц В Х Е И С Т Л В К Л Щ Ю Г
К П У В Г Л Д Т С Я К Ш В Ы Л Я Б Ж С Н А У Х С Р К Л М А
В Э Г Л П О А Ы Ф Э Х Ъ М В К Л Н М Ч К Л Р Т К С В Х Е И В
Л К Т Ч К Л Х Д Б Р Н К А С В И Д Э Г В К Л Т К Ш В Е С Н А
И Р И Е К Н У Х Н А С Н И В П Е И Т Х Д Б Ю Ж Ъ Л Щ Г О Ш Л О
Г Р И Н П М А Е К С В Ц Ф П К М И Н О Р Т Л Э Ю Х Т Э Р Н М
У Н Г Ш Э Д Л Х О В Р М П С Х В Ф А У М С Н К Т И Л Д Э Х Б
Т К В У Э Н А Л И Д И М Р А Н К В Д Ш Е Т С В Ф Х В Э К Л А
И С Ш О В Х К О Л Б А Н О В С П Л И Ш Р А Л Г О С Т Д И Е К
П В С Б Г Л К Р П Р И К О В Л Т М Н У Д Х Б С Р Л Г Д К У Ф
С Т М Л Н О Л К С В Х Е М В А И М С К А Л Д Г Т Е В Д Х Д Б
Л К Р П Р И К О В Л Т М Н У Д Х Б С Х С Р К Л М В Э Г Л П О

№2 әдістеме. «Нүктелерді дұрыс есте сақта және қойын шық» әдістемесі

Осы әдістеме арқылы баланың зейін көлемі бағаланады. Ол үшін төмендегі стимулдық материалдар қолданылады. Нүктелері бар парақша 8 кішкене квадраттарға кесіледі, ол парақшалар өсі ретумен үстінен астына қарай қойылып шығады, мысалы: ең төбесінде 2 нүктелі парақша астында 9 нүктелі парақша, қатардағы парақшалар рет-ретімен қойылып шығады.

Эксперимент басында балаға төмендегідей нұсқаулық беріледі:

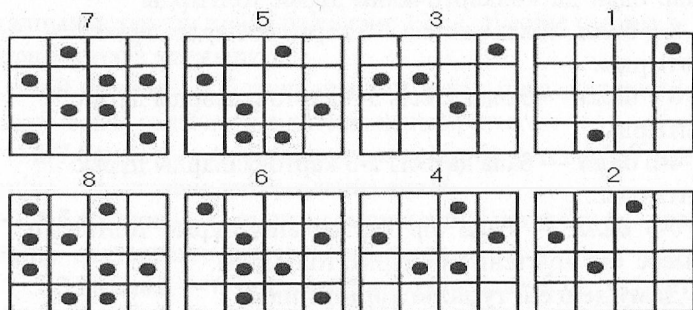
«Қазір біз екеуміз зейінге арналған ойын ойнаймыз. Қазір мен саған парақша көрсетемін, ол парақшада

нүктелерді орналасуы мен оның саны жазылған, ал сенің алдындағы парақшаның ішіндегі бос клеткаларды нүктелермен толтырасың»

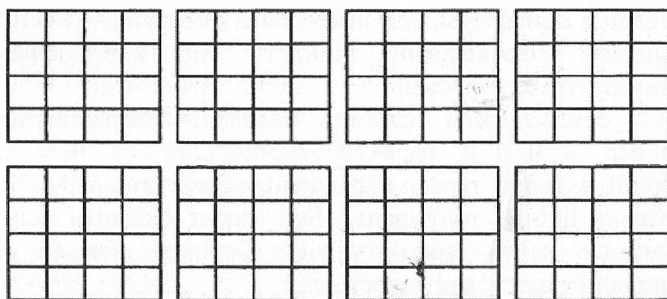
1-2 сек.аралықты сақтап, балаларға бірізділікпен нүктелер жазылған парақша көрсетіледі, ал балалар өздерінің алдында тұрған парақшаның бос клеткаларын 15 сек.уақыт ішінде толтырады. Бұл уақыт баланың есіне сақтағанын қайта жаңғырту үшін беріледі, осылай әр парақшаның нүктелері көрсетіледі.

Нәтижелерді бағалау

Баланың зейін көлемі болып, есте сақтаған нүктелерді парақшада қайта дұрыс жаңғыртқан саны болып есептеледі. (ең көп жаңғыртқан нүктелер карточкасына сүйене отырып, қорытынды жасалады)

«Нүктелерді дұрыс есте сақта және қойып шық» тапсырмасының стимулдық материалы

**«Нүктелерді дұрыс есте сақта және қойып шық»
тапсырмасының матрицасы**

Эксперимент нәтижелері төмендегідей болып бағаланады:

10 балл— балаға берілген уақыт аралығында бала 6 және одан да көп карточканы дұрыс толтырды

8-9 балл—бала қатесіз 4-5 карточкаларды дұрыс толтырды.

6-7 балл — бала қатесіз 3-4 карточкаларды дұрыс толтырды.

4-5 балл — бала қатесіз 2-3 карточкаларды дұрыс толтырды..

0-3 балл — бала бір карточканы дұрыс толтырып немесе бір нүктеніғана дұрыс толтырды.

Даму деңгейі туралы қорытынды

10 балл — өте жоғары8-9 балл — жоғары

6-7 балл — орташа4-5 балл— төмен.

0-3 балл— өте төмен.

№3 әдістеме. "Сөздерді жатта"

Осы әдістеменің көмегімен жаттау процесінің динамикасы анықталады. Бала жаттауға бірнеше талпынысы бар тапсырманы алып, оларды қатесіз жаттап, қайта жаңғыртып, есінде қалған сөздерді бірқатарға жазу керек: ағаш, кукла, шанышқы, гүл, телефон, стакан, құс, пальто, шам, сурет, адам, кітап.

Қатарды есте сақтау былай болады. Әр тындалымнан соң бала кезекпен оларды ойда жаңғыртып, бірқатарға барлық сөздерді жазуға тырысады. Экспериментатор баланың алғаш талпыныстан кейін есінде қалған жазған сөздерді түртіп алады өзіне, одан кейін экспериментатор тағы да бір рет оқиды, бала тағы есіне түсіріп, қатарды толтыра бастайды. Осындай тәртіппен экспериментатор 6 рет оқыған соң тест бітеді. Міндетті түрде әр мүмкіндікте экспериментатор баламен жазылып алған сөздерді өзіне түртіп отырады.

Графикте сөздерді жаттау нәтижелері көрсетілген. Көлдененінен баланың кейінгі мүмкіндіктен жаттаған сөздердің нәтижелері бар, тігінен сөздердің саны, және сол сөздерді жаңғыртқаны туралы нәтижелер.

Нәтижелерді бағалау

10 балл — 6 талпыныстан немесе одан да аз талпыныстардан кейін бала есіне 12 сөзді есіне сақтап және қатесіз жаңғыртты.

8-9 баллов — 6 талпыныстан кейін бала есіне 10-11 сөзді есіне сақтап және қатесіз жаңғыртты.

6-7 баллов — 6 талпыныстан кейін бала есіне 8-9 сөзді есіне сақтап және қатесіз жаңғыртты

4-5 баллов — 6 талпыныстан кейін бала есіне 6-7 сөзді есіне сақтап және қатесіз жаңғыртты

2-3 баллов — 6 талпыныстан кейін бала есіне 4-5 сөзді есіне сақтап және қатесіз жаңғыртты

0-1 баллов — 6 талпыныстан кейін бала есіне 3 сөз немесе одан да кем сөздерді есіне сақтап және қатесіз жаңғыртты

Даму деңгейінің қорытындысы

10 балл — өте жоғары 8-9 балл — жоғары

4-7 балл — орташа 2-3 балл — төмен.

0-1 балл — өте төмен.

№4 әдістеме «Ұғымдарды анықтау»

Балаға төмендегідей сөздердің қоры беріледі:

1. Велосипед, шеге, газет, қолшатыр, жүн, қаһарман, тербелу, біріктіру, тістеу, өткір.

2. Самолет, батырма, кітап, плащ, қауырсындар, дос, қозғалу, бірлестіру, ұру, өтпес.

3. Автомобиль, бұрама, журнал, етік, чешуя, трус, қабыршақ, жүгіру, байлау, шымшу, тікен.

4. Автобус, түйреуіш, хат, қалпақ, мамық, шағымшы (ябеда), айналу, қабаттау, итеру, кескіш.

5. Мотоцикл, қыстырғыш, афиша, бәтәңке, тері, жау, сүріну, жинау, соғу, қатпарлы.

Диагностикалаудың алдында балаға келесі нұсқау беріледі:

"Сенің алдында бірнеше сөз қорлары тұр. Елестетіп көрші егер де сенің алдында бұл сөздерді түсінбейтін адам кездестірдің делік. Сен сол адамға көмек беруің керек. Ол адамға сен бұл сөздің мағынасын айтып, түсіндіру керексің. Мысалы «велосипед». Сен бұл сөзді қалай түсіндірер едің?"

Кейіннен балаға ұсынылған бес сөздер қорының ішінен біреуін таңдап алады да, сол сөздердің бірізділігінің анықтамасын ұсынады. Мысалы: Автомобиль, бұрама, журнал, етік, чешуя, трус, қабыршақ, жүгіру, байлау, шымшу, тікен. Егер де бала әрбір сөзге дұрыс анықтама берсе, онда 1 балл беріледі. Әрбір сөзге анықтама беру уақыты 30 сек. Беріледі. Егер де сол берілген уақытында бала сөздерге анықтама бере алмаса, онда экспериментатор тәртіп бойынша келесі сөзді оқиды.

Егер де балаға оқу қиыншылық тудырмайтын болса, онда ол сөздерді өзі оқиды. Басқа жағдайларда экспериментатор балаларға сөздерді өзі оқиды.

Бала белгілі бір сөзге анықтама берер алдын, оның ол сөзді дұрыс түсінетінін байқау керек. Бұл тексеруді сұрақ қою арқылы жүргізеді: «Сен бұл сөзді білесің бе?» немесе «Сен бұл сөздің мағынасын білесің бе?» Егер де бала тарапынан мақұлданған болса, онда бұл жаттығуды жалғастыруға болады.

Егер де бала берілген сөзге дұрыс анықтама бермесе немесе ол толық болмаса, онда оған 0,5 деген балл қойылады. Егер де мүлдем дұрыс айтпаса, онда 0 деген балл қойылады.

Нәтижелерді бағалау

Тапсырманы дұрыс орындағаны үшін максималды 10 балл, минималды 0 балл қойылады. Экспериментті өткізу барысында барлық баллдардың саны, яғни 10 сөзге анықтама бергені үшін барлық алынған балл сандары есептеледі. Егер де сіз сол балаға тағы да бір рет эксперимент жүргізсеңіз, онда оған басқа он сөздерден құрылған сөздер қорын ұсынасыз, өйткені оныңалдыдағы сөздерге берілген анықтамалар есте қалған соң оларды ол қайталап айтуы мүмкін.

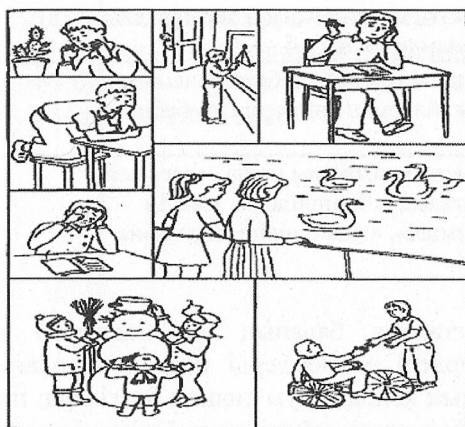
Даму деңгейінің қорытындысы 10 баллов — өте жоғары.

8-9 баллов — жоғары. 4-7 баллов — орташа. 2-3 балла — төмен.

балл — өте төмен.

№ 5 әдістеме «Белсенді сөздік қорын анықтау»

Балаға бір сурет көрсетіледі, ол суретте адамдар немесе әр түрлі заттар суреттелген. (мысалы төмендегідей суреттер). 5 минут ішінде одан осы суреттерді сипаттап беруді сұранады. Кіші мектеп жасындағы балалардың белсенді сөздік қорын анықтауға арналған әдістеменің суреті мысал ретінде төменде көрсетілген.

Баланың сөзі арнайы хаттамада тіркеледі, хаттаманың формасы кестетүрінде төменде орналасқан.

Кесте.

Кіші мектеп жасындағы оқушылардың белсенді сөздік қорын бағалау әдістемесінің хаттама формасы

№ р/н	Сөз белгілерінің тіркелуі	Баланың белгілерді қолдану жиілігі
1	Зат есімдер	
2	Етістіктер	
3	Есімшелер	
4	Көсемше	
5	Бастауыш формадағы сын есімдер	
6	Салыстырмалы сын есімдер	
7	Таңдаулы сын есімдер	
8	Одағай	
9	Көмекші сөз	
10	Демеулік	
11	Сөйлемнің бірыңғай мүшелері	
12	«және», «бірақ», «немесе» сияқты одағай сөздері бар күрделі сөйлемдер және т.б.	
13	Күрделі сөйлемдер бағыныңқы одағайлармен «өйткені» «себебі» т.б.	
14	Кіріспе құрылымы мына сөздермен басталса: «біріншіден», «менің ойымша», «менің пікірімше» және т.б.	

Бұл хаттамада баланың сөз таптарын пайдалану деңгейі, күрделі сөйлемдерді қолдануы, одағайлар мен жалғаулардың қолданылуы сияқты белгілерді пайдалануы ендіріледі, бұл оның сөйлеу деңгейінің дамуын көрсетеді.

Осы психодиагностикалық эксперимент жүргізілу барысында, барлық осы аталған белгілер хаттамада көрсетіліп, оның оң жағында жазылады.

Нәтижелерді бағалау

Егер де баланың (суретті сипаттау бойынша) сөздерінде жоғарыда аталған хаттамадағы 10 белгілерінің барлығы қамтылса, онда 10 балл қойылады.

Егер де баланың (суретті сипаттау бойынша) сөздерінде жоғарыда аталған хаттамадағы 8-9 белгілері қамтылса, онда 8-9 балл

Егер де баланың (суретті сипаттау бойынша) сөздерінде жоғарыда аталған хаттамадағы 6-7 белгілері қамтылса, онда 6-7 балл

Егер де баланың (суретті сипаттау бойынша) сөздерінде жоғарыда аталған хаттамадағы 4-5 белгілері қамтылса, онда 4-5 балл

Егер де баланың (суретті сипаттау бойынша) сөздерінде жоғарыда аталған хаттамадағы 2-3 белгілері қамтылса, онда 2-3 балл

Егер де бала әңгімелей алмады немесе ол тек 1-2 сөз айтса, онда ол 0-1

балл

Даму деңгейінің қорытындысы

10 баллов — өте жоғары. 8-9 баллов — жоғары.

4-7 баллов — орташа. 2-3 балла — төмен.

0-1балл — өте төмен.

№6 әдістеме «Мүсін»

Балаға бір қорап пластилин мен тапсырма беріледі: 5 минут ішінде пластилиннен өз қолымен бір бұйым жасау керек.

Баланың қиялы 0-10 балл аралығында бағаланады

0-1 балл егер де бала берілген уақыт мерзім ішінде өз қолымен ештеңе жасай алмаса қойылады.

Егер де бала ойынан шығарып өте қарапайым бір бұйым жасаса мысалы: шарик, таяқ сакина т.б. 2-3 балла қойылады.

Егер де бала бір қарапайым затты, бірнеше бөлшектерден жасаса, 4-5 балл қойылады.

Егер бала бір өзгеше нәрсені ойлап тапса, бірақ қиялының жоғары емес екендігі көрініп тұрса 6-7 балл қойылады.

егер де бала оригиналды ешнәрсеге ұқсамайтын зат жасаса, бірақ оған бір екі бөлшек жетпеген уақытта осындай 8-9 балл қойылады.

Егер баланың жасаған заты мүлдем өзгеше, оригиналды, көркем, әсем, және өте жоғары талғаммен жасалса, осындай балл 10 балл беріледі.

Қиялды психодиагностикалау әдістемесіне түсіндірме. Кіші мектеп жасындағы баланың қиялының дамуын: әңгіме, сурет, қолдан жасалған бұйымдар арқылы зерттеу бекерден бекер алынған жоқ. Осындай таңдамалар ойлаудың үш негізгі түрлеріне сәйкес болады: көрнекті-әрекеттік, көнекті-бейнелік, түсіндірмелі-логикалық. Баланың қиялы осы аталған шығармашылық іс-әрекеттерде анық байқалады.

Даму деңгейінің қорытындылары

Егер де баланың бойында белгілі бір іс-әрекеттік нышандары бар және олар сәйкесінше сол қиялдың дамуына әсер етсе 10 балл қойылады. Мұндай бала әрине осы тест белгісі бойынша мектепте оқуға даяр.

Бала мектепте оқуға жеткілікті түрде даяр болса 8-9 балл.

Бала мектепте оқуға қанағаттанарлық түрде даяр болса 6-7 балл қойылады.

Бала мектепке оқуға даярлығы жеткіліксіз болса 4-5 балл қойылады.

3 және одан да төмен балл болса, онда ол бала бастауыш мектепке даярлығы жоқ.

№7 Әдістеме «Оқу мотивациясын зерттеу»

Бастауыш сынып оқушыларының диагностикалық анкетасын жасағанда М.Р. Гинзбургтың «Оқу мотивациясын зерттеу» атты еңбегіндегі әдістемесінің негізгі амалдары сақталған. Бітпеген сөйлемді жалғастыру варианттары және оның баллдық бағалауда мына алты мотивтер сақталады (сыртқы, ойын. Бағалау, позициялық, әлеуметтік, оқу). Қатысушыларға нұсқау беріледі. Әр бітпеген сөйлемді жалғастыру үшін ұсынылып тұрған жауаптардың біреуін таңдап алады, соның тұсында "+" белгісін қояды.

1. Мен мектепте оқимын, өйткені...

- а) ата-анамның еркімен; б) маған оқу ұнайды;
- в) мен ересек болғанымды сезінемін
- г) мен өте жақсы бағаларды алуды ұнатамын; д) мен кәсіп иегері болғым келеді;
- е) мен де жақсы достар көп.

2. Сабақта мені қызықтыратын нәрсе бұл...

- а) ойындар мен сергіту сәті;
- б) жақсы бағалар мен оқытушының мадақтамасы; в) достарымен қарым-қатынас;
- г) тақта алдында жауап беру;
- д) тапсырмаларды орындау және жаңаны тану; е) өмірге даяр болу.

3. Мен жақсы оқуға тырысамын, өйткені...

- а) жақсы баға алғым келеді;
- б) көп біліп, көп нәрсеге үйрену үшін; в) маған әдемі заттар сатып алу үшін;

- г) достарым көп болу үшін;
 д) оқытушы мені жақсы көріп, менімен мақтанса екен;
 е) үлкейген соң жан – жағымға пайда келтіру үшін.

4. Егер де мен жақсы баға алсам, ондай кезде маған мына нәрселер ұнайды...

- а) мен барлығын оқыдым; б) күнделікте жақсы баға тұр;
 в) оқытушы қуанып қалады; г) үйде мені мақтайды;
 д) көшеде көбірек ойнаймын;

е) Мен көп жаңа нәрсе үйрендім. Рахмет!

Нәтижелерді өңдеу

Әрбір жауаптың варианты ұсынылып тұрған жауаптардың мотивтеріне байланысты балл саны анықталады (төмендегі кестеде).

Балл саны 4 сұрақ	Балл саны 3 сұрақ	Балл саны 2 сұрақ	Балл саны 1 сұрақ	Жауаптар варианттары
5	2	1	0	а)
2	5	2	5	б)
3	0	3	3	в)
0	1	0	2	г)
1	3	5	4	д)
4	4	4	1	е)

Баллдар бағалаудың Б кестесінде қосылып, мотивацияның қорытынды деңгейі шығады.

Кесте 17.

Мотивация деңгейінің соңғы балл қосындылары	Балл саны № 4	Балл саны № 3	Балл саны № 2	Балл саны № 1	Мотивация деңгейі
17 - 20	5	5	5	5	1
13 - 16	4	4	4	4	2
9 - 12	3	3	3	3	3
5 - 8	2	2	2	2	4
6 - 4	0 - 1	0 - 1	0 - 1	0 - 1	5

I – жеке мағыналық мотивацияға ие, танымдық және ішкі мотивтері мен жетістікке жету талпынысы өте жоғары деңгейі

II – оқу мотивациясының жоғары деңгейі

III – мотивацияның орташа деңгейі;

IV – оқу мотивациясының төмендетілген деңгейі;

V – жеке мағыналық мотивациясы жоқ, жалпы мотивацияның өте төмен деңгеймен сипатталады.

4.3 Бастауыш сынып оқушыларының рухани-адамгершілік дамуын мониторингілеу (11-жылдық мектептің 1-4 сыныптары)

Оқушылар жайлы жеке дара мәліметтер (мұғалім толтырады):

- 1.Тегі, аты, әкесінің аты, сынып.
- 2.Жасы.
- 3.Жанұя құрамы.
- 4.Ата-анасының білімі.
- 5.Оқушы бала-бақшаға барған ба.
- 6.Оқушының қызығушылығы, бейімділігі, қабілеттілігі.
- 7.Оқушының үлгерімі.

Оқушы жайлы жалпы мәлімет:

11-жылдық мектептің 4 сыныбы	Саны	%
Зерттелген барлық оқушы		
Оқушылардың орташа жасы		
Жанұялардың басым құрамы		
Ата-аналардың басым білімі		
Оқушылардың басым қызығушылығы, бейімділігі, қабілеттілігі		
Оқушылардың басым үлгерімі		

1.«Өзің және адамдар жайлы сен не білесің?» сұрақтамасы **Мақсаты:** баланың адам туралы ойларын, адамды құндылық ретінде ұғынуын анықтау.

Нұсқау: «Балалар, сендер «Өзін-өзі тану» сабағында адамды туралы көп оқисындар. Өздерің туралы және өзгелер жайлы көп нәрсе білдіңдер. Келесі сұрақтарға жауап беріңдерші».

Сұрақтар:

1. Өзің туралы және өзгелер жайлы көп білгін келетін бе еді?
2. Неліктен адамды және оның әлемін оқып-білу керек?
3. Мұны қалай істеуге болады?
4. Адамдар қандай болады?
5. Бір адам екінші адамнан қалай ерекшеленеді?

Нәтижелерді өңдеу: бірінші сұрақта жағымды жауап үшін 1 ұпай қойылады. Екінші сұрақта әрбір дәйектеме үшін 1 ұпай қойылады. Үшінші сұрақта әрбір амал, тәсіл үшін 1 ұпай қойылады. Төртінші және бесінші сұрақтарда әрбір сыртқы белгі үшін 1 ұпай, әрбір ішкі мәнді белгі үшін 2 ұпай қойылады.

Жеке дара хаттаманың үлгісі:

Оқушының аты, тегі	1	2	3	4	5	Ұпайлардың жалпы саны
1.						
2.						

Жалпы хаттаманың үлгісі:

«Өзің және адамдар жайлы сен не білесің?» сұрақтамасы			
	Саны	%	Ескерту
Барлығы			
Орташа ұпай			

2. Эмоционалдық күйлерді анықтау

Мақсаты: сызбалық бейнелер бойынша адамның эмоционалдық күйлерді қабылдауын зерттеу.

Зерттеу барысы: балаға сызбалық бейнедегі күйлер бейнеленген 5 карточканы біртіндеп қарастырып, эмоционалдық күйлерді анықтап, атау қажет. Зерттеуді жүргізуші мұғалім балаларға балаларға көмектеспеуі керек.

Нәтижелерді өңдеу: әрбір дұрыс жауап үшін – 1 ұпай, дұрыс емес жауап үшін – 0 ұпай қойылады.

Карточкада бейнеленген эмоционалдық күйлер:

Ашу

қуаныш

таңдану

рахаттану

қайғы

Жеке дара хаттаманың үлгісі:

Оқушының аты, тегі	1	2	3	4	5	Ұпайлардың жалпы саны
1.						
2.						

Жалпы хаттаманың үлгісі:

«Эмоционалдық күйлерді анықтау»			
	Саны	%	Ескерту
Барлығы			
Орташа ұпай			

3. Адамгершілік ұғымын анықтау

Мақсат: мінез ерекшеліктері туралы түсініктер және оған оқушылардың жеке бастық және құндылықтық қатынасын зерттеу.

Сұрақтар:

1. а) Мейірімді болу деген не?
б) бұл жақсы қасиет пе?
в) Сен сондай болғың келе ме?
2. а) Жомарт болу деген не?
б) бұл жақсы қасиет пе?
в) Сен сондай болғың келе ме?
3. а) Қандай адамды сен адал деп айтар едің?
б) бұл жақсы қасиет пе?
в) Сен сондай болғың келе ме?
4. а) Қандай адамды сен жылы шырайлы деп айтар едің?
б) бұл жақсы қасиет пе?
в) Сен сондай болғың келе ме?
5. а) Әділ болу деген не?
б) бұл жақсы қасиет пе?
в) Сен сондай болғың келе ме?
6. а) Еңбек сүйгіш болу деген не?
б) бұл жақсы қасиет пе?
в) Сен сондай болғың келе ме?
7. а) Қамқор болу деген не?
б) бұл жақсы қасиет пе?
в) Сен сондай болғың келе ме?

Нәтижелерді өңдеу: «а» пунктеріндегі оң жауапқа және «б» және «в» пунктеріндегі оң жауапқа 1 бал қойылады. Әр сұрақ бойынша балдар қосылады.

Жеке дара хаттаманың үлгісі:

Оқушының А.Ж.	1	2	3	4	5	6	7	Балдардың жалпы саны	Ескерту
1.									
2.									

Жалпы хаттаманың үлгісі:

Адамгершілік ұғымын анықтау			
	Саны	%	Ескерту
Зерттелген барлық балалар			
Орташа бал			

4. «Өзін-өзі бағалауды анықтау» әдістемесі

Мақсаты: Оқушылар мінезінің белгілерін өзін-өзі бағалау деңгейін зерттеу.

Материал: тор көз парақ қағазға 7 вертикальды параллель түзулерді 10 сантиметрден сызады.

Нұсқаулық: ««Өзін-өзі тану» сабақтарында сен адамның көптеген қасиеттерімен таныстың. Әртүрлі адамдар бар, адал және арам, мейірімді және мейірімсіз, еңбекқор және жалқау және т.т.

1.Ең жоғарғы нүктеде өзін ең мейірімді деп санайтындар, ең төменгі нүктеде - өздерін мейірімсіз деп санайтындар тұрады. Олардың ортасында – қалған басқаларының бәрі. Осы вертикальды сызықтың қай жеріне өзінді қояр едің нүктемен белгіле. (М)

2.Ең жоғарғы нүктеде – ең жомарт адамдар, ең төменгі нүктеде – ең сараң адамдар тұрады. Сен қайда тұрасың? (Ж)

Осылайша барлық қалған тапсырмалар беріледі.

3.Адалдық (А).

4.Мейірімді (М).

5.Әділ (Ә).

6.Еңбекқорлық (Е).

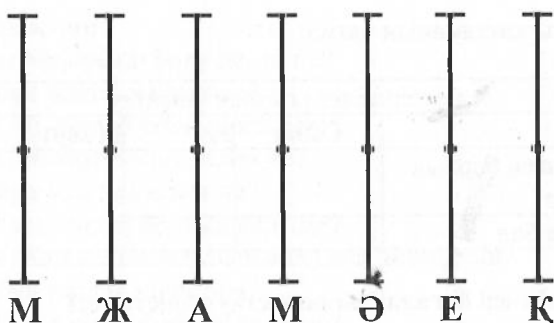
7.Қамқорлық (Қ).

8.Сен өзіңе осы күйінде ұнайсың ба?

9.Бұдан да жақсы болғың келер ме еді: сыпайырақ, еңбекқорлау, әділдеужәне т.т.?

10.Бұданда жақсы болу үшін не істеу керек?

11.Сен осылай жасап жүрсің бе?

Нәтижелерді өңдеу: 1 ден 7 ші сұраққа дейін баланың белгілеген сантиметрлері өлшенеді, олар хаттамаға балдар түрінде енгізіледі (мысалы, 54 мм 5,4 балға сәйкес келеді). 8 ден 11 дейінгі сұрақтардағы балалардың жауаптары сол күйінде жазылады.

Жеке дара хаттаманың үлгісі:

Оқушының А.Ж.	1 М	2 Ж	3 А	4 М	5 Ә	6 Е	7 Қ	Балалардың жалпы саны	8	9	10	11
1.												
2.												

Жалпы хаттаманың үлгісі:

«Өзін-өзі бағалауды анықтау» әдістемесі			
	Саны	%	Ескерту
Зерттелген барлық балалар			
1-7 сұрақтар бойынша 21 балдан аз			
1-7 сұрақтар бойынша 21 ден 42 балға дейін			
1-7 сұрақтар бойынша 42 ден 70 балға дейін			
8-11 сұрақтарға басым жауаптар			

5. Берілген тақырыпқа шығарма, ой-толғам жазу

Шығарма тақырыптары:

«Менің досым»,

«Мен – доспын (құрбымын)»,

«Мен – баласымын (қызымын)»,

«Мен – қызбын (ұлмын)».

Мақсаты: шығармаларға контент-талду жүргізу оқушылардың аталған әлеуметтік рөлдер туралы ой-пікірлерін анықтауға, сол рөлді атқаруға деген қатынасы бойынша әлеуметтік күтулерді және талаптарды ұғынуға, түсінуге бағытталған. Шығарманы талдау кезінде оқушылардың досқа, достыққа, өзіне белгілі бір әлеуметтік рөлдің иесі ретіндегі құндылықтық қатынасының оң немес теріс бағыты айқындалады. Сондай-ақ, шығармаларда шығармашылық бағаланады.

Нұсқау: «Өмірде әрбір адам белгілі бір әлеуметтік рөлдерді (ұл, қыз, оқушы және т.б.) атқарады және ол рөлдер адамнан белгілі бір қасиеттерді, әрекеттерді талап етеді. Мына тақырыпта «...» шығарма жазыңдаршы. Өз ойларыңды сипаттаңдар, осы рөлде өздерінді қалай елестетесіңдер, оны қалай атқарасыңдар, осы рөлде болу өздеріңе ұнай ма. Осы рөлді атқара отырып, сендер бұдан да жақсы болуға тырысасыңдар ма?»

Әрбір шығарма араға бір апта уақыт өткізіліп, жеке жазылады.

Нәтижелерді өңдеу: Кестеге шығармада аталған оң адамгершілік- рухани қасиеттер (АРҚ) жазылады, әрбір қасиет 1 ұпаймен бағаланады. Басқада қасиеттерге, әрекет, сабақ, іс сипаттарының ірбіріне 1 ұпайдан беріледі, яғни, «Әрекеттер» тізбегіне олардың саны жазылады.

«Қатынас» тізбегінде егер аталған рөлде өзінде деген оң қатынас көрініс тапқан болса - (+), егер теріс қатынас көрсетілсе - (-) қойылады. (±) - өзіне деген екі жақты қатынас кезінде қойылады. Мысалы, «Менің досым» шығармасында «Қатынас» тізбегінде егер досқа, достыққа деген оң құндылықты қатынас («Менің досымның болғаны қандай жақсы») көрініс тапса - (+) қойылады.

«Ұмтылыс» тізбегінде егер жақсы болуға, түзелуге, өзін және өзінің мінез-құлқын жетілдіруге деген ұмтылыс сипат алса, онда (+) қойылады.

Егер, мағынасы, мазмұны бойынша өзгеше, сыныпта басқа ешкімде қайталанбаған ой-толғам қайталанбас болып табылады. Мысалы, «Мен – кемел тұлғамын», «Мен – болашақ әкемін» және т.б. Әрбір қайталанбас ой-толғам, сипаттама үшін «Қайталанбастық» тізбегіне 3 ұпай қойылады.

Соңғы тізбекте (ескерту) кемшіліктер мен әрбір оқушының қанша рет атағандығы жазылады.

Жеке дара хаттаманың үлгісі:

Аты, тегі	Менің досым			
	АРҚ	Әрекеттер	Қатынас	Қайталанбастық
1.				
2.				

Аты, тегі	Мен – доспын				
	АРҚ	Әрекеттер	Қатынас	Ұмтылыс	Қайталанбастық
1.					
2.					

Аты, тегі	Мен – ұлымын (қызымын)				
	АРҚ	Әрекеттер	Қатынас	Ұмтылыс	Қайталанбастық
1.					
2.					

Аты, тегі	Мен – ұлмын (қызбын)				
	АРҚ	Әрекеттер	Қатынас	Ұмтылыс	Қайталан- бастық
1.					
2.					

Жалпы хаттаманың үлгісі:

Берілген тақырыпқа шығарма, ой-толғам жазу					
		Саны	%	Ескерту	
Барлығы					
«Менің досым»					
Басым АРҚ					
Басым әрекеттер					
Басым қатынас					
«Мен – доспын»					
Басым АРҚ					
Басым әрекеттер					
Басым қатынас					
Басым ұмтылыс					
«Мен - ұлымын (қызымын)»					
Басым АРҚ					
Басым әрекеттер					
Басым қатынас					
Басым ұмтылыс					
«Мен – ұлмын (қызбын)»					
Басым АРҚ					
Басым әрекеттер					
Басым қатынас					
Басым ұмтылыс					

6. «Аяқталмаған сөйлемдер» әдістемесі

Мақсаты: баланың өз-өзіне және өзінің айналасындағы жақындарымен қатынасын зерттеу.

Зерттеу барысы: балаға басына келген бірінші оймен сөйлемді аяқтауды ұсынады (сөйлемді көп ойланбай, ойыңа бірінші келген сөйлеммен жауап берген маңызды):

1. Анам жиірек деп ойлаймын.

- 2.Әкем кейде ...
- 3.Менің ағам (менің әпкем)...
- 4.Мен ойнайтын балалар...
- 5.«Өзін-өзі танудан» беретін менің мұғалімім...
- 6.Мен мендеболмағанын қалаймын
- 7.Менменде болғанын қалаймын
- 8.Мен ылғи армандаймын
- 9.Әрбір адам ...
- 10.Мен өзім туралы ойланған кезде...
- 11.Менің денсаулығым...
- 12.Менің өмірім...
- 13.Мұғалім сабақ айтқан кезде...
- 14.Менімен бірге оқитын балалар...

Нәтижелерді өңдеу: кестенің «Қатынас...» деген әрбір бағанға реакция түрлері жазылады:

–«н» – нейтральды (мысалы «Менің анам жұмыста жиі болады деп ойлаймын»),

–«т» – теріс (мысалы, «Әкем кейде маған айкайлайды»),

–«о» – оң (мысалы, «Менің денсаулығым өте жақсы»).

«Тілектер» және «Армандар» бағанында тілектердің салалары жазылады:

–«о» – оқу, танып білу (мысалы, «Мен менде бестіктердің көп болғанын қалаймын»),

–«д» – достар (мысалы, «Мен өзімде көп дос болғанын қалаймын»),

–«ж» – жанұя (мысалы, «Мен өзімнің жанұям және балаларымның көп болғанын қалаймын»),

–«т» – тұлғалық бағыттылық, егер бағыттылықтың типі «бар болу» болса онда «тбб» қойылады (мысалы, «Менде көп ойыншықтар бар болғанын қалаймын»), егер бағыттылықтың типі «болғанды» болса онда «тб» қойылады (мысалы, «Үлке болғанда жүргізуші болғанды күнде армандаймын»).

«Адам образы» бағанына төмендегідей белгілер қойылады:

–«д» – егер әрекет көрсетілсе (мысалы, «Әрбір адам жұмыс істейді»),

–«а» – егер армандар көрсетілетін болса (мысалы, «Әрбір адам дені сауболғанын қалайды»),

–«м» – егер адамның мінезі мен қасиеттері көрсетілсе (мысалы, «Әрбірадам мейірімді»).

Жанұя мүшелеріне қатынасы – № 1, 2, 3 сөйлемдер.
Құрбыларына қатынасы – № 4, 14 сөйлемдер.

Мұғалімге қатынасы – № 5, 13 сөйлемдер. Өз денсаулығына қатынасы – № 11 сөйлем. Өзіне қатынасы – № 10 сөйлем.

Өз өміріне қатынасы – № 12 сөйлем.

Тілеулері мен олардың бағыттылығы – сөйлем № 7.
Армандар мен олардың бағыттылығы – сөйлем № 8. Адам образы – сөйлем № 9.

Жалпы хаттаманың үлгісі:

«Аяқталмаған сөйлемдер әдістемесі	Саны	%	Ескерту
Барлық зерттелген балалар			
Жанұя мүшелеріне басым қатынасы			
Құрбыларына басым қатынасы			
Мұғалімге, мектепке басым қатынасы			
Денсаулығына басым қатынасы			
Өзіне басым қатынасы			
Өз өміріне басым қатынасы			
Басым талаптану ниеті			
Басым армандары			
Басым адам образы			

Жеке дара хаттаманың үлгісі:

Хаттамада әр түрлі реакциялар саны әрбір баған бойынша саналады. Ескертпелерде баланың проблемалы, жанжалдық қатынастары жағдайларын жазу қажет.

1.	А.Ж.	Жанұя мүшелеріне қатынасы	Құрбыларына қатынасы	Мұғалімге, мектепке қатынасы	Денсаулық-қа қатынасы	Өзіне қатынасы	Өз өміріне қатынасы	Талаптану ниеті	Армандар	Адам образы
2.										

7. Оқушыларға арналған «Мен өзімді қалай ұстаймын?» сауалнамасы

Мақсаты: оқушылардың мінез-құлықтағы және қарым-қатынастағы компетенттілігін өзіндік бағалау негізінде зерттеу.

Нұсқау: «Әрбір пікірге қарама-қарсы тізбеге сәйкес келетін жауаптарды белгіле. Барынша шынайы жауап беруге тырыс».

Пікірлер	ешқашан	сирек	жиі	Әрдайым деуге болады	әрдайым
<p>1. Анама немесе әкеме олардың өтініші бойынша көмектесемін.</p> <p>2. Өзгенің затын алған кездерім болды.</p> <p>3. Қатарласымды немесе жасы кішіні соға аламын.</p> <p>4. Басқа адамды сөзбен мазақтаймын, ренжітемін.</p> <p>5. Қатарластарыммен тез танысып, тіл табысып кете аламын.</p> <p>6. Ата-анамның, достарымның сезімдерін, уайымдарын түсіне аламын.</p> <p>7. Егер, мендегі зат басқаларда жоқ болса, бөлісе аламын.</p> <p>8. Үлкендерді назар салып тыңдаймын, сөздерін бөлмеймін.</p> <p>9. Жолдастарыммен ұрыспай-таласпай келісемін.</p> <p>10. Мұғалім сыныптан шыққанда жүгіремін, айқайлаймын.</p> <p>11. Ұсынылған көмекке, сыйлыққа, қолдауға, қызметке алғыс білдіремін.</p> <p>12. Өз денсаулығымды сақтаймын.</p> <p>13. Тәртіпке бағынғамын, үйде жалғыз қалғанда өзіме ас әзірлеймін.</p> <p>14. Ертеңге, алдағы күндерге өз ісімді жоспарлаймын.</p> <p>15. Өз күйімді сөзбен, іс-қимылмен оңай жеткізе аламын.</p> <p>16. Егер, менікі дұрыс болмаса, кешірім сұраймын.</p> <p>17. Маған көмек қажет болғанда, көмек сұраймын.</p> <p>18. Жеке тазалық ережелерін сақтаймын.</p> <p>19. Басқаның затын алу керек кезде, рұқсат сұраймын.</p> <p>20. Басқалардың пікірімен келіспесем, қарсы шыға аламын.</p> <p>21. Менің мінез-құлқым мақұлдауға лайық.</p> <p>22. Мен жақсы, қайырымды әрекеттер жасаймын.</p> <p>23. Менің жақындарыма менің әдеттерім ұнайды.</p> <p>24. Қазіргіден де жақсы болуға тырысамын.</p>					

Сауалнамада «ешқашан» жауабы үшін 0 ұпай, «сирек» жауабына – 1 ұпай, «жиі» - 2 ұпай, «әрдайым дуеге болады» - 3 ұпай, «әрдайым» жауабына – 4 ұпай беріледі.

2,3,4,10 пункттер бойынша ұпайлар кері бағытта беріледі: «ешқашан»жауабына – 4 ұпай және т.б.

Жеке дара хаттаманың үлгісі:

Аты, тегі	1	2	...											24	Жалпы ұпай саны
1.															
2.															

Жалпы хаттаманың үлгісі:

Оқушыларға арналған «Мен өзімді қалай ұстаймын?» сауалнамасы		
	Саны	%
		Ескерту (оқушылардың басым әріптерімен барлық сұрақтарға жауаптарын е, с, ж, а, ә %-бен қойып шығыңыз)
Барлығы Орташа ұпай		1. 13.
		2. 14.
		3. 15.
		4. 16.
		5. 17.
		6. 18.
		7. 19.
		8. 20.
		9. 21.
		10. 22.
		11. 23.
		12. 24.

8. «Тандау» әдістемесі

Мақсаты: Баланың құндылықты-мәндік сферасын зерттеу. Тапсырма жазбаша түрде орындалады.

Сұрақтар:

1. Сенің сүйікті ертегің, кейіпкерің қандай, неге?
2. Егер ертегідегідей, сенде сиқырлы таяқша болды дейік, сен 3 тілек тілей аласың. Не тілер едің?
3. Ержеткенде кім болатыныңды шештің бе?
4. Сенің өзіңнің жанұяң, балаларың бола ма?
5. Қалай ойлайсың адам не үшін өмір сүреді?
6. Сен не үшін өмір сүресің? Өз өмірінде не нәрсеге қол жеткізе аласың?

Нәтижелерді өңдеу: балалардың жауаптары хаттамада толық жазылады. Жеке дара хаттаманың үлгісі:

Жалпы хаттаманың үлгісі:

А.Ж	1	2	3	4	5	6
1.						
2.						

«Таңдау» әдістемесі	Саны	%	Ескерту
Барлық зерттелген балалар			
1 сұраққа басым жауап			
2 сұраққа басым жауап			
3 сұраққа басым жауап			
4 сұраққа басым жауап			
5 сұраққа басым жауап.			
6 сұраққа басым жауап.			

Әдістеме № 9. Кіші жастағы оқушыларға арналған «Өмір тәжірибесі туралы ойлаймыз» атты тест нұсқасы (құрастырғандар: п.ғ.д. Н.Е. Щуркова, бейімдегендер В.М. Иванова, Т.В. Павлова, Е.Н. Степанова).

Тәрбиенің нәтижесі мен тұлғаның жеке өсуін бағалау үшін қолданылатын әдіс

Ол:

- толеранттылықтың қалыптасуын;
- адами жауапкершілігін;
- дүниені қабылдау тұтастығын;
- ізгілік дүниетанымын;
- бағдарлау құндылығын көрсетеді.

Мақсаты: 3-4 сынып оқушыларының адамгершілік тәрбиесінің деңгейін анықтау.

Өту барысы:

-тесттің нәтижелі өтуі үшін міндетті түрде құпиялық пен тыныштық керек (парақтың бұрышына әріппен «ұ» - ұл бала, «қ» қыз бала деп белгілеп қай жынысқа жататынын көрсетіп қоюға болады).

-сынақтың неғұрлым лайықты нәтижесін жүргізу үшін қағаздарды алдын ала дайындау керек.

Сұрақ нөмері	Жауаптардың әріптері		
	а	б	в
1	*		
2		*	
3			*

Оқушылардың тест тапсырған кезде ойын жинақтауға, шынайы жазуына жағдай жасалуын қадағалау керек.

Тест сұрақтары кезекпен бір қалыпты дауыс ырғағымен, сұрақ жауабына әсер етпейтіндей екпінмен оқылуы тиіс.

Оқушылар берілген үш жауаптың бірін тандап және оны «*» белгісімен а, б, в, (графасында) қатарында белгілейді.

Сенің өтетін жолында сыныптасың тұр. Сен не істейсің? а) оны мазаламай, айналып өтемін;

- б) итеріп қойып өтемін;
в) көңіл-күйіме қарай әрекет етемін.
2. Сен қонақтар арасында жалғыз өзі көңілсіз отырған қызды (ұл баланы) байқадың. Не істер едің?
а) менің жұмысым не деп, ешқандай әрекет етпеймін;
б) жағдайға қарай әрекет етер едім;
в) сөзсіз қасына барып, сөйлесемін.
3. Сен мектепке кешігіп бара жатырсың. Жолда біреудің ауырып тұрғанын байқадың, сен не істер едің?
а) мектепке асығыспын;
б) егер өзге біреу көмекке ұмтылса, мен де көмектесемін;
в) «03» телефонына қоңырау шалып, өтіп бара жатқандары тоқтатамын.
4. Көршілерің басқа пәтерге көшіп жатыр. Олар – карт кісілер. Сен қандай әрекет істейсің?
а) өз көмегімді ұсынамын;
б) мен өзгенің өміріне араласпаймын;
в) егер көмек сұраса, әрине, көмектесемін.
5. Сен өз сыныптасының әділетсіз жазаға тартылғанын білдің делік. Сен мұндай жағдайда не істер едің?
а) қатты ренжіп, ренжіткен адамды балағаттаймын;
б) ешқандай әрекет істемеймін: өмірдің өзі әділетсіз;
в) жазаланған адамға араша түсемін.
6. Сен кезекшісің. Еденді тазалап жатып, ақша тауып алсаң, не істейсің?
а) мен тауып алғандықтан, ол – менікі;
б) кім жоғалтқанын ертесі сұраймын;
в) өзім иемденетін шығармын.
7. Бақылау жұмысын жазып жатырсың. Сен неге сүйенер едің?
а) шпаргалкаға сүйенемін;
б) мұғалім шаршаса, жіберер деп ойланамын;
в) біреумен бірлесіп, сонымен бірге жұмыс істеймін.
8. Мектептің айналасын тазалауға келсең, өзгелер жұмыс істеп жатыр екен. Сен не істер едің?
а) біраз әңгімелесемін, одан кейінгісін көре жатармын;
б) егер келгендерді белгілемесе, бірден үйге қайтамын;
в) біреумен бірлесіп, сонымен бірге жұмыс істеймін.

9. Саған бір сиқыршы өз өміріңді оқусыз-ақ қамтамасыз етуге ұсыныс жасаса, сен не деп жауап берер едің;

а) қуана келісемін;

б) оның мұндай амалмен қанша адамды қамтамасыз еткенін алдымен сұрап білемін;

в) шешімді түрде бас тартамын.

10. Мұғалім сенен қоғамдық жұмысты атқаруды сұрады. Алайдасенінатқарғың келмеді. Сен не істер едің?

а) ол туралы ұмытамын, сұрағанда ғана есіме түсіремін;

б) әрине, орындаймын;

в) сылтау тауып, мойындамаймын.

11. Сен өте қызықты, алайда онша әйгілі емес мұражайға экскурсияға бардың. Сен ол туралы біреулерге айтасың ба?

а) иә, әрине оларды сол мұражайға алып баруға тырысамын;

б) қалай боларын білмеймін;

в) айтудың қажеті жоқ, әркім өзіне не керегін өзі шешсін.

12. Сыныбыңда пайдалы жұмысты атқаратын адамды табу мәселесі шешіліп жабыр. Сен өзіңнің оны атқара алатыныңды білесің. Не істер едің?

а) қолымды көтеріп, бұл жұмысты атқару туралы өз тілегімді білдіремін;

б) тыныш отырып, біреудің менің фамилиямды атауын күтемін;

в) мен өзімнің бос уақытымды бекер жібергім келмейді.

13. Сабақ аяқталып, үйге қайтуға жиналды. «Маңызды жұмыс шықты. Орындау керек», - десе, сен не істер едің?

а) демалу құқығымның бар екенін есіме түсіремін;

б) қажет болғандықтан, орындаймын;

в) өзгелер не дейтініне көңіл бөлемін.

14. Сені балағаттап жатса, не істер едің?

15. а) өзін де балағаттаймын;

б) көңіл бөлмеймін, бұл мен үшін мәні жоқ нәрсе;

в) ол адаммен барлық қатынасымды үземін.

16. Бір себептермен мектепті жауып тастағанын естідің. Сен бұны қалай қабылдайсың?

а) өте қуанар едім, қыдырып, өмірдің қызығына батамын;

б) әрі қарай қалай оқитынымды ойластырамын; в) жаңа хабарды күтер едім.

17. Сенің көзіңше өз сыныптастарыңның біреуін мақтаса, сен өзінді қалай сезінесің?

а) өте қызғанып, өзімді қолайсыз сезінемін;

б) мен оған қуанамын, өйткені өзіндік қадірім бар;

в) маған бәрі бір.

18. Саған өте әдемі ерекше қалам сыйлайды. Көшеде үлкен балалар сол қаламды тартып алмақшы. Сен не істер едің?

а) бере саламын – денсаулығым қымбат;

б) қалам менде еместігін айтып, қашып кетуге тырысамын; в) сыйлықты бермеймін, олармен төбелесемін.

19. Үйіңнен алысқа кетсең, өзінді қалай сезінесің?

20. а) өте сағынамын;

б) үйдегіге қарағанда өзімді жақсы сезінемін;

в) байқадым.

21. Сенен балалар үйіне кітап беруді өтінді. Сен не істер едің?

22. а) қызықтыларын таңдап алып, әкелемін.

б) менде өзіме қажет емес кітаптар жоқ;

в) басқалар да алып келсе, мен де әкелемін.

23. Біреудің ерлігі туралы естісең, сен не ойлар едің?

а) әрине, ол адамның өзінің жеке қызығушылығы болды;

б) атағы шығудан оның жолы болған;

в) оларды құрметтеймін және оларды әрқашан мақтан тұтамын. Жауаптарыңыз үшін үлкен рахмет!

Берілген мәліметтерді өңдеу.

Жаздай бойынша оқушылардың жасаған таңдауын санап, міндетті түрде оқушылардың жалпы санына шаққан пайыздық қатынасын анықтау.

Оқушылардың адамгершілік тәрбиесінің жеткіліктілігін төмендегі нұсқалар бойынша таңдаулар санының 10 және 10-нан жоғары көрсеткіштері анықтайды:

Қатар а: 1, 4, 11, 12, 18, 19 сұрақтарды есептемеу;

Қатар б: 6, 10, 13, 15, 16 сұрақтарды есептемеу;

Қатар в: 2,3, 5,7,8,9,14,17,20 сұрақтарды есептемеу;

Адамгершілігі төмен, өзімшіл көзқарастарды төмендегі нұсқалар бойынша таңдаулар санының 10 және 10-нан жоғары көрсеткіштері анықтайды:

қатар а: 2,3,6,7,10,13,15,16,17,20 сұрақтарды есептемеу;

қатар б: 1, 4,5,8,14,18,19 сұрақтарды есептемеу;

қатар в: 11,12 сұрақтарды есептемеу.

Қалған таңдаулар адамгершілік қатынастары қалыптаспаған, тұрақсыз, қызба мінез-құлықты тәрбиесін анықтайтын көрсеткіш болып табылады.

Өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтар:

1.Бастауыш сынып оқушысы тұлғасының тұтас дамуы дегеніміз не?

2.Бастауыш сынып оқушысы тұлғасының тұтас дамуын диагностикалау кезінде кешенді тұғырды қалай қолдануға болады?

3.Бастауыш сынып оқушысының рухани-адамгершілік тәрбиелілігінің мотивациялық компонентін қалай сипаттайтын едіңіз?

4.Бастауыш сынып оқушысының рухани-адамгершілік тәрбиелілігінің мінез-құлық компонентін қалай сипаттайтын едіңіз?

5.Бастауыш сынып оқушысының рухани-адамгершілік тәрбиелілігі компоненттерінің өзара әсері қалай жүзеге асырылады?

6.Бастауыш сынып оқушысының рухани-адамгершілік тәрбиелілігі компоненттерінің өзара байланысы дегеніміз не?

7.Бастауыш сынып оқушысының рухани-адамгершілік тәрбиелілігінің барлық компоненттерінің өзара байланысты дамуын қалай түсінесіз?

8.Бастауыш сынып оқушысының рухани-адамгершілік тәрбиелілігінің мәнін қалай түсінесіз?

9.Бастауыш сынып оқушысының тұтас дамуының компоненттерін сипаттаңыз.

10.Кіші жастағы оқушының рухани-адамгершілік тәрбиелілігінің деңгейлері, өлшемдері мен көрсеткіштері қандай?

11.Бастауыш сынып оқушының рухани-адамгершілік тәрбиелілігін диагностикалаудың қандай әдістерін білесіз?

12.Бастауыш сынып оқушының психологиялық дайындығы қандай?

13.Бастауыш сынып оқушының психофизикалық дайындығын қалай түсінесіз?

14.Кіші жастағы оқушының интеллектуалды дамуын диагностикалаудың қандай психологиялық-педагогикалық әдістерін тізіп, сипаттай аласыз?

V ТАРАУ.

ОРТА БУЫН ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТҮТАС ДАМУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИАГНОСТИКАСЫ

Жасөспірім кезеңі бастауыш сынып кезеңінен айырмашылығы – осы кезеңде өзіндік адамгершілік көзқарастары мен сенімдері қалыптасады.

Жасөспірімнің осы кезде ұғымдық ойлауы қалыптасады. Нақты мінез- құлық пен тұлға қасиеттері арасындағы байланыс ол үшін түсінікті болады. Осының негізінде өзін-өзі жетілдіру қажеттілігі туындайды.

Өзінің ақыл-ой және физикалық күштерін ұғынып, орта буын оқушылары өзбетінше әрекет етуге және тезірек ересек болуға ұмтылады. Адамгершілік сананың дамыған деңгейі оларға бастауыш сынып оқушыларымен салыстырғанда мінез-құлық нормаларын игеруде сын тұрғысынан қарауға мүмкіндік береді. Сол себептен осы кезеңде олармен кейбір саналы түрде ұғынған және іштей қабылданған моральдық талаптар олардың сенімдеріне айналады.

Жасөспірімнің дамыған түрдегі моральдық қағидалары ересек адамның моральдық қағидаларына сапалы түрде жақын болады. Бірақ өзгешеліктері де бар, біріншісі – жасөспірімнің адамгершілік сенімі фрагментарлық сипатта болады, бұл оның адамгершілік әрекетінің тандамалылығын айқындайды. Бірақ жасөспірімнің адамгершілік ұстанымдарының және ерік-жігерінің дамығандығына қарамастан оған әлі де бәріне қығушылықпен қарайтын қасиет және жоғары сезінушілік пен белгілі бір жағдайда біреудің пікіріне еліктеп өзінің адамгершілік идеалдары мен ұмтылыстарын ауыстыруға дайындылық тән.

Тәрбиеленушінің моральдық қалыптасу кезіңінде оның адамгершілік сферасы «балалық» белгілерінен айрылып, адамгершілігі жағынан жоғары дамыған адамның негізгі қасиеттеріне ие болады.

Жасөспірім екі кезеңге бөлінеді: жағымсыз (дағдарыстық) - кіші жасөспірім (11-13 жас), позитивті - үлкен жасөспірім (13-15 жас).

Кіші жасөспірім көбінесе ересектерден белгілі бір иеліктен алшақтауымен және құрдастар тобының беделінің артуымен сипатталады. Құрдастарымен қарым-қатынас жасау барысында өзара түсіністік, өзара әрекеттесу және өзара әсер ету дағдылары дамиды. Қарым-қатынасқа ерекше мән бере отырып, жасөспірім оқу іс-әрекетін назардан тыс қалдырмайды, ол өзін-өзі ересек ететін оқу іс-әрекетінің түрлеріне дайын. Бұл дайындық оқудың мотивтерінің бірі болуы мүмкін. Жасөспірім үшін оқудың тәуелсіз түрлері тартымды болады. Кіші жасөспірімдердің оқуға қызуғышылығы сыныптағы белгілі бір позицияны иемденуге, құрдастарының танылуына қол жеткізумен байланысты. Сонымен қатар, жасөспірім үшін бағалар маңызды болып қала береді, өйткені жоғары баға олардың қабілеттерін растауға мүмкіндік береді. Көптеген ересек жасөспірімдер кәсіби өзін-өзі анықтау қажеттілігін сезінеді, сондықтан олардың пәнге деген шынайы қызығушылығы прагматикалық мақсатпен де байланысты, мысалы, басқа білім беру ұйымдарына оқуға түсу үшін белгілі бір пәндерді білу қажеттілігімен ынталандыруға болады.

5.1 Орта буын оқушыларының тәрбиелілігінің психологиялық-педагогикалық диагностикасы
Орта буын оқушылары тұлғасының рухани-адамгершілік дамуының өлшемдері мен көрсеткіштері

№	Өлшемдер	Көрсеткіштер		
		Жоғары	Орташа	Төмен
1	<i>Рухани-адамгершілік кемелденуге талпыныс (мотивациялық компонент)</i>	Өзін-өзі тануға және өзін-өзі жетілдіруге талпыныс: Өмірде жалпы-адамзаттық құндылықтарды басшылыққа алуға, өз бойында жауапкершілік, әділеттілік, тәртіптілік, кішіпейілділік, шыдамдылық, толеранттылық секілді қасиеттерді дамытуға талпынады. Мәдениетті, салт-дәстүрді зерделеуге, мемлекеттік және ана тілін үйренуге зор қызығушылық танытады. Күнделікті өмірде адамгершілік мінез-құлық нормалары мен ережелерін сақтауға, отбасындағы және қоғамдағы өзінің рөлі мен	Өзін-өзі тануға және өзін-өзі жетілдіруге талпыныстың жеткіліксіздігі: Өмірде жалпы адамзаттық құндылықтарды басшылыққа алуға, өз бойында жауапкершілік, әділеттілік, тәртіптілік, кішіпейілділік, шыдамдылық, толеранттылық секілді қасиеттерді дамытуға үнемі талпына бермейді. Мәдениетті, салт-дәстүрді зерделеуге, мемлекеттік және ана тілін үйренуге зор қызығушылық танытады. Күнделікті өмірде адамгершілік мінез-құлық нормалары мен ережелерін сақтауға, отбасындағы және қоғамдағы өзінің рөлі мен	Өзін-өзі тануға және өзін-өзі жетілдіруге деген талпыныстың жоқтығы: Өмірде жалпы-адамзаттық құндылықтарды басшылыққа алуға, өз бойында жауапкершілік, әділеттілік, тәртіптілік, кішіпейілділік, шыдамдылық, толеранттылық секілді қасиеттерді дамытуға талпынбайды. Мәдениетті, салт-дәстүрді зерделеуге, мемлекеттік және ана тілін үйренуге қызығушылық танытпайды. Күнделікті өмірде адамгершілік мінез-құлық нормалары мен ережелерін сақтауға, отбасындағы және қоғамдағы өзінің рөлі мен міндеттерін орындауға тырыспайды. Қоршаған ортамен жағымды қарым-қатынас орнатуға, бос уақытын тиімді

		міндеттерін орындауға әрдайым ғырысады. Қоршаған ортамен жағымды қарым-қатынас орнатуға, бос уақытын тиімді өткізуге және салауатты өмір салтын ұстануға ерікті түрде талпынады.	орындауға әрдайым тырыса бермейді. Қоршаған ортамен жағымды қарым-қатынас орнатуға, бос уақытын тиімді өткізуге және салауатты өмір салтын ұстануға үнемі ерікті түрде талпына бермейді	өткізуге және салауатты өмір салтын ұстануға талпынбайды.
2	<i>Рухани-адамгершілік категориялардың түсіну (когнитивтік компонент), ажыратушы ойлаудың дамуы</i>	Жалпыадамзаттық құндылықтардың мәнін және адамгершілік мінез-құлық нормаларын түсіну: Ақиқат, сүйіспеншілік, ішкі тыныштық, дұрыс әрекет, қиянат жасамау секілді жалпыадамзаттық құндылықтар туралы түсінікке ие. Адамгершілік нормаларын біледі. Адамның жағымды қасиеттері туралы, сондай-ақ, адамның теріс сапалары мен эмоциялары жайында	Жалпыадамзаттық құндылықтардың мәнін және адамгершілік мінез-құлық нормаларын жеткіліксіз деңгейде түсіну: Ақиқат, сүйіспеншілік, ішкі тыныштық, дұрыс әрекет, қиянат жасамау секілді жалпыадамзаттық құндылықтар туралы бұлыңғыр түсінікке ие. Адамгершілік нормаларын аздап біледі. Адамның жағымды қасиеттері туралы, сондай-ақ, адамның теріс сапалары мен эмоциялары жайында түсінікке ие.	Жалпыадамзаттық құндылықтардың мәнін және адамгершілік мінез-құлық нормаларын түсініп, Ақиқат, сүйіспеншілік, ішкі тыныштық, дұрыс әрекет, қиянат жасамау секілді жалпыадамзаттық құндылықтар туралы білмейді. Адамның жағымды қасиеттері туралы, сондай-ақ, адамның теріс сапалары мен эмоциялары жайында аз дағдымен біледі және олардың маңызын түсініп біледі. Отбасындағы және қоғамдағы өзінің рөлі

		<p>түсінікке ие. Өз халқының салт-дәстүрі мен әдеп-ғұрпын біледі және олардың маңызын түсінеді. Отбасындағы және қоғамдағы өзінің рөлі мен өз міндеттерін орындаудың маңыздылығын түсінеді. Босуақытын тиімді ұйымдастыру қажеттілігін ұғынады. Физикалық және рухани денсаулық үйлесімділігінің мәнін, салауатты өмір салтын ұстанудың маңызын түсінеді.</p>	<p>Өз халқының салт-дәстүрі мен әдеп-ғұрпын біледі және олардың маңызын түсінеді. Отбасындағы және қоғамдағы өзінің рөлі мен өз міндеттерін орындаудың маңыздылығын үнемі түсіне бермейді. Бос уақытын тиімді ұйымдастыру қажеттілігін жеткілікті деңгейде түсінбейді. Физикалық және рухани денсаулық үйлесімділігінің мәнін, салауатты өмір салтын ұстанудың маңызын жеткілікті дәрежеде түсінбейді.</p>	<p>мен өз міндеттерін орындаудың маңыздылығын түсінбейді. Бос уақытын тиімді ұйымдастыру қажеттілігін ұғына алмайды. Физикалық және рухани денсаулық үйлесімділігінің мәнін, салауатты өмір салтын ұстанудың маңызын түсінбейді.</p>
3	<p><i>Руханилықтың, адамгершілік мінез-құлықтың көрінісі ретінде рухани-адамгершілік қасиеттердің қалыптасу дәрежесі (мінез-құлық компоненті)</i></p>	<p>Адамгершілік мінез-құлық ережелері мен нормаларын сақтайды және қолданады: Жалпыадамзаттық құндылықтарға сәйкес әрекетете алады және өз бойында жағымды қасиеттерді дамытуға тырысады.</p>	<p>Адамгершілік мінез-құлық ережелерімен нормаларын сақтай бермейді: Жалпыадамзаттық құндылықтарға сәйкес әрекет ете алады және өз бойында жағымды қасиеттерді дамытуға тырысуы жеткіліксіз.</p>	<p>Адамгершілік мінез-құлық ережелері мен нормаларын сақтамайды және қолданбайды: Жалпыадамзаттық құндылықтарға сәйкес әрекет ете алмайды және өз бойында жағымды қасиеттерді дамытуға тырыспайды. Өзінің эмоционалдық және психикалық күйлерін басқара алмайды.</p>

	<p>Өзінің эмоционалды және психикалық күйлерін басқаруға тырысады. Өзінің отбасындағы және қоғамдағы рөлін, міндеттерін белсенді атқарады. Мәдениет негіздерін, мемлекеттік және ана тілдерін үйренеді, өз халқының салт-дәстүрлерін сақтайды. Адамдармен жақсы қарым-қатынас орната алады және бос уақытын тиімді өткізеді. Өзін-өзі дамытумен айналысады және салауатты өмір салтын ұстанады. Жауапты, шыдамды, мейірбан, толерантты, тәртіпті.</p>	<p>Өзінің эмоционалды және психикалық күйлерін басқаруға үнемі тырыса бермейді. Өзінің отбасындағы және қоғамдағы рөлін, міндеттерін орташа атқарады. Мәдениет негіздерін, мемлекеттік және ана тілдерін үйренеді, өз халқының салт-дәстүрлерін әрдайым сақтай бермейді. Адамдармен үнемі жақсы қарым-қатынас орната алмайды және бос уақытын тиімді өткізе бермейді. Өзін-өзі дамытумен жеткіліксіз деңгейде айналысады және салауатты өмір салтын ұстанады. Орташа деңгейде жауапты, шыдамды, мейірбан, толерантты, тәртіпті.</p>	<p>Өзінің отбасындағы және қоғамдағы рөлін, міндеттерін дұрыс атқармайды. Мәдениет негіздерін, мемлекеттік және ана тілдерін үйренуге тырыспайды, өз халқының салт-дәстүрлерін сақтамайды. Адамдармен жақсы қарым-қатынас орнатпайды және бос уақытын тиімді өткізуге тырыспайды. Өзін-өзі дамытумен айналыспайды және салауатты өмір салтын ұстанбайды. Жауапкершілігі төмен, шыдамды, тәртіпті емес.</p>
--	---	---	--

**Рухани-адамгершілік кемелденуге талпыныс
(мотивациялық компонент)**

№1 әдістеме. «Адамгершілік таңдау» (5-9 сынып)

Мақсаты: оқушылардың адамгершілік нормаларына және сәйкес адамгершілік қасиеттерге (жауапкершілікке, өзіне сын көзбен қарау, принциптілікке, сақтыққа, әділдікке) қатынасын анықтау.

Эксперименттің жүрісі: оқушыларға келесі тапсырмаларды орындау ұсынылады.

Нұсқау: «Келесі жағдайларда сен не істейсің? Сенің іс-әрекетіңе сәйкес келетін жауапты таңда, немесе өз жауабыңды жаз».

Сұрақтар:

1. Демалыс уақытыңда, сен демалуға кетейін деп жиналып жатқанда, мұғалім күтпеген жерден сенен оқу кабинетін ретке келтіруге көмектесуді сұрады. Сен қалай істейсің?

а) көмектесуге келісемін деп айтасың және демалысқа кетуіңді кейінге қалдырасың;

б) балаларды жинап, олармен бірге барлық жұмысты бір күнде орындайсың;

в) жұмысты қайтып оралғаннан кейін орындайым деп уәде бересің; г) қалада қалатын біреуді көмекке шақыруды ұсынасың;

д) өз жауабың ...

2. Саған онша көңіліңнен шықпайтын жұмыс берді, бірақ ұжым үшін оны жедел орындау қажет. Сен не істейсің?

а) тапсырылған жұмысты адал орындайсың;

б) жұмысты өзің жасамас үшін тапсырманы орындауға жолдастарыңды тартасың;

в) саған басқа, қызықтырақ тапсырма беруді сұрайсың;

г) бас тартуға сылтау табасың; д) өз жауабың ...

3. Сен кездейсоқ бір топ кластастарыңның әділ бірақ саған ұнамайтын ескертулер айтып жатқанын естідің. Сен не істейсің?

а) балаларға, сенің мінез-құлқыңдағы қателіктердіңне себептен болғанын түсіндіруге тырысасың;

б) әңгімені қалжыңға айналдырасың, бірақ қателіктерінді тезірек түзетуге тырысасың;

в) ештеңе естімеген күй танытасың;

г) балаларға олардың сенен артық еместігін, себебі сенің сыртыңнан сен туралы айтып тұрғандарын айтасың;

д) өз жауабың ...

4. Еңбек лагерінде мектеп участкесінде арам шөп отаған кезде сенің қолың ойылып кетті деп ойлап көр. Сен не істер едің?

а) ауырғанына шыдай отырып, барлығы сияқты норманды орындайсың;

б) жолдастарыңнан норманды орындауға көмектесуін сұрайсың;

в) сені бұл жұмыстан босатып, басқа жұмысқа ауыстыруды сұрайсың; г) жұмысты аяқтамай тастайсың да демалуға кетесің;

д) өз жауабың ...

5. Сенің көз алдыңда бір адамның басқа бір адамды себепсіз ренжіткеніне куәгер болдың. Не істейсің?

а) зәбір көрген адамнан ренжіткен адамның кешірім сұрауын талап етесің;

б) жанжалдың себептерін анықтап оны жоюға қол жеткізесің;

в) ренжіген адамға көңіл айтасың;

г) саған мұның қатысы жоқ кейпін танытасың;

д) өз жауабың ...

6. Сен абайсызда, шағын зиян немесе басқаға мейірімсіздік жасадың. Сен не істейсің?

- а) зиянды, мейірімсіздікті болдырмау үшін қолдан келгеннің бәрінжасайсың;
 б) кешірім сұрап, жапа шеккенге мұны қаламағандығыңды түсіндіресің;
 в) сен келтірген зиянды ешкімге байқатпауға тырысасың, сен кінәлі еместей кейпіңді танытасың;
 г) кінәні жапа шеккенге жаба саласың: тиіспесін, өзі кінәлі;
 д) өз жауабың ...

Нәтижелерді өңдеу: жауапты таңдау

- а) сәйкес адамгершілік нормаларына белсенді, тұрақты-оң қатынастыкөрсетеді;
 б) бұл қатынас жеткілікті белсенд іболғанымен, тұрақтылығы жеткіліксіз (ымыралар болуы мүмкін);
 в) оқушының қатынасы пассивті және жеткіліксіз тұрақты екендігін айтады.
 г) оқушының адамгершілік нормаларына теріс, тұрақты емес қатынасын көрсетеді.

Зерттеу нәтижелерін толтыру хаттамасы:

	Саны						%					
	5 кл	6 кл	7 кл	8 кл	9 кл	Барлығы	5 кл	6 кл	7 кл	8 кл	9 кл	Барлығы
Зерттелген барлық балалар												
а жауабын таңдағандар												
а жауабын таңдағандар												
в жауабын таңдағандар												
г жауабын таңдағандар												

№2 әдістеме. Оқушылардың адамгершілік қасиеттерін өзін-өзі бағалауын диагностикалау («Мен қандаймын?» әдістемесі) (5-9 сынып)

Мақсаты: оқушының өзін-өзі бағалауын анықтау.

Кіріспе ескертулер: педагог, төменде берілген хаттамаларды пайдаланып, ол өзін тұлғаның әртүрлі он оң қасиеттері бойынша қалай бағалайтындығын оқушыдан сұрайды. Оқушылардың өзі-өзіне қойған бағаларын педагог сәйкес бағандарға қояды, содан кейін балдарға аударылады.

№	Тұлғаның бағаланатын қасиеттері	Вербальды шкала бойынша бағалар			
		иә	жок	кейде	білмеймін
1	Жаксы дос				
2	Мейірімді				
3	Еңбекқор				
4	Сыйлы				
5	Өз бетінше				
6	Ұқыпты				
7	Сыпайы				
8	Қабілетті				
9	Адал				
10	Өмірлік ұстанымы белсенді				

Нәтижелерді өңдеу:

«иә» - 1 бал,

«жок» - 0 бал,

«білмеймін», «кейде» - 0,5 бал.

Оқушының адамгершілік қасиеттерін өзін-өзі бағалауы тұлғаның барлық қасиеттері бойынша алған балдарының жалпы соммасы бойынша анықталады.

Нәтижелерді интерпретациялау:

-10 бал – өзін-өзі бағалауы өте жоғары.

-8-9 бал – өзін-өзі бағалауы жоғары.

-4-7 бал – өзін-өзі бағалауы орташа.

-2-3 бал – өзін-өзі бағалауы төмен.

-0-1 бал – өзін-өзі бағалауы өте төмен.

Зерттеу нәтижелерін толтыру хаттамасы

	Саны					%						
	5 кЛ	6 кЛ	7 кЛ	8 кЛ	9 кЛ	Барлығы	5 кЛ	6 кЛ	7 кЛ	8 кЛ	9 кЛ	Барлығы
Зерттелген барлық оқушылар												
Өте жоғары өзін-өзі бағалау												
Жоғары өзін-өзі бағалау												
Орташа өзін-өзі бағалау												
Төмен өзін-өзі бағалау												
Өте төмен өзін-өзі бағалау												

Рухани-адамгершілік категорияларды түсіну (когнитивтік компонент), ажыратушы ойлаудың дамуы

№3 әдістеме. Оқушыларға арналған сауалнама
(Р.А. Мұқажанова, Г.А. Омарова)

Мектеп _____ Сынып (топ) _____
Толтырылған күні _____
Аты-жөні _____

1. Өзінді тану дегенді қалай түсінесіз?

---

2. Адам өмірде ар-ұятпен өмір сүруі тиіс деп ойлайсыз ба?

Жауабыңызды түсіндіріңіз

---

3. Қалай ойлайсыз, адам үнемі шындықты айтуы керек пе?

Жауабыңызды түсіндіріңіз

---

4. Жалпыадамзаттық құндылықтар туралы түсініктеріңіз:

АҚИҚАТ

ДҰРЫС ӘРЕКЕТ ТӘЖІРИБЕСІ

ІШКІ ТЫНЫШТЫҚ

СҮЙІСПЕНШІЛІК

ҚИЯНАТ ЖАСАМАУ

---

5. «Өзін-өзі тану» пәнін өткелі бергелі бері Сіздің өміріңізде өзгерістер болды ма? Болса қандай?

Ынтымақтастық танытқаныңыз үшін алғыс білдіреміз!

Сауалнамамен әңгімелесудің нәтижелерін бағалау бойыншауысыныстар:

-бағдарлама мазмұнының рухани-адамгершілік тереңдігін түсінудің жоғары деңгейіне ие болса 1 ұпай қойылады (бағдарламаның мақсаты мен міндеттерін түсіну, жалпыадамзаттық құндылықтардың маңызын түсіну жәнет.б.);

-бағдарлама мазмұнының рухани-адамгершілік тереңдігін түсінудің орташа деңгейіне ие болса 0,5 ұпай қойылады;

-бағдарлама мазмұнының рухани-адамгершілік тереңдігін түсінудің төмен деңгейіне ие болса 0 ұпай қойылады.

Зерттеу нәтижелерін толтыру хаттамасы

	Саны						%					
	5 кл	6 кл	7 кл	8 кл	9 кл	Барлығы	5 кл	6 кл	7 кл	8 кл	9 кл	Барлығы
Зерттелген барлық оқушылар												
Жоғары деңгей												
Орташа деңгей												
Төмен деңгей												

Руханилықтың, адамгершілік мінез-құлықтың көрінісі ретінде рухани-адамгершілік қасиеттердің қалыптасу дәрежесі (мінез-құлық компоненті)

**№4 әдістеме. «Тәрбиелілік деңгейін анықтау»
әдістемесі**

(Н.П. Капустин, М.И. Шилова)

Мақсаты: орта буын оқушыларының тәрбиелілік деңгейін бағалау.

Нұсқау: төменде берілген пікірлерді 4-балдық шкала бойынша бағалаңыз.

Көрсеткіш	Пікірлер	Балл
Борыш және Жауапкершілік	1 Сынып ұжымының жақсы жұмыс істеуіне қолжеткізуді өзіме маңызды санаймын.	4 3 2 1 0 4 3 2 1 0 4 3 2 1 0
	2 Сынып жұмысын жетілдіру бойынша ұсыныстаренгіземін.	4 3 2 1 0
	3 Сыныптаөзбетімшежескеленген іс-шараларұйымдастырамын.	
	4 Сыныпжұмысын қорытындылауға,алдағы міндеттерді айқындауға қатынасамын.	
Ұқыптылық	1 Кітапхана кітаптарын ұқыпты пайдаланамын.	4 3 2 1 0 4 3 2 1 0
	2 Мектеп жиһаздарына ұқыпты қараймын, партаға сурет салмаймын, сызбаймын.	4 3 2 1 0 4 3 2 1 0
	3 Киіміме ұқыптылықпен қараймын (тазалыққа көңіл бөлемін).	
	4 Табиғи ресурстарды үнемдеймін (электр энергиясын,суды, қағазды).	
Тәртіптілік	1 Мектеп Жарғысында жазылған ережелерді білемінжәне қатаң сақтаймын.	4 3 2 1 0 4 3 2 1 0 4 3 2 1 0
	2 Сабақта ықылас үнемі танытып отырамын, мұғалімнің күсіндірмелерін басқалардың ғындауына кедергі келтірмеймін.	4 3 2 1 0

	3	Сыныптан тыс және сыныпта өткізілетін іс-шараларға қатынасамын.	
	4	Сынып ұжымының жұмыс нәтижесіне қатысты өз жауапкершілігімді сезінемін.	
Оқуға деген жауапты қатынас	1	Мектепке үй тапсырмасын орындап келемін.	4 3 2 1 0 4 3 2 1 0
	2	Үй тапсырмасын орындау кезінде ересектердің көмегіне жүгінбеуге тырысамын.	4 3 2 1 0 4 3 2 1 0
	3	Қосымша әдебиеттерді пайдаланамын (Интернетжелісін қолданамын).	
	4	Ұқыптымын, тіл алғышпын, ғиянақтымын.	
Қоғамдық еңбекке деген қатынас	1	Өзіме жүктелген тапсырмаларды уақытында және ғиянақты орындаймын.	4 3 2 1 0 4 3 2 1 0 4 3 2 1 0
	2	Еңбек шараларына қатынасамын (сыныпқа, мектеп ауласына тазалық жұмыстарын жүргізу).	4 3 2 1 0
	3	Ата-анамның тапсырған жұмыстарын орындаймын.	
	4	Барлық тапсырмаларды адал атқарамын.	
Ұжымдылық, жолдастық сезімі	1	Жолдастарымның басқа сыныпқа деген қатынастарына қанағаттанамын.	4 3 2 1 0 4 3 2 1 0 4 3 2 1 0
	2	Өз мектеп ұжымымның мүшелерін басқа ұжымдарда және қоғамдық ұымдарда қорғауға дайынмын.	4 3 2 1 0
	3	Сыныптастарыма үй тапсырмаларын немесе ересектердің тапсырмаларын орындауға көмектесуге дайынмын.	

	4	Өз жұмысымның және жолдас- гарымның жұмыстарының нәтижелеріне жауап беруге дайынмын.	
Ізгілік және қайырымды- лық	1	Оқушыларға, кіші балаларға тап болған қиындықтарын шешулеріне көмектесуге тырысамын.	4 3 2 1 0 4 3 2 1 0 4 3 2 1 0 4 3 2 1 0
	2	Ересектерге ізеттілік көрсетемін, орын босатып беремін.	
	3	Мектеп дәлізінде кездейсоқ соқтығысуларға назар аудармай- мын, жасы кішілерге көмектесемін.	
	4	Маған әрдайым көмек сұрап келуге болады.	
Шыншыл- дық және әділеттілік	1	Өз әрекеттеріне жауап беру керек деп есептеймін.	4 3 2 1 0 4 3 2 1 0
	2	Егер бір нәрсені бүлдірсем, шындықты айтып мойындаймын.	4 3 2 1 0 4 3 2 1 0
	3	Егер жолдасым ересек адамға жолдасынын жасаған әрекетін ол жоқта айтып қойса, оған ренжимін.	
	4	Кез келген ұжым алдында өз пікірімді ашық және батыл түрде айтамын.	
Қара- пайым- дылық және сыпайы- лық	1	Өз жетістіктерімді айту кезінде, жолдастарымның жетістіктері жайлы айтуды ұмытпаймын.	4 3 2 1 0 4 3 2 1 0 4 3 2 1 0
	2	Адамды оның ақпасы үшін құрметтемейтіндігін түсінемін.	4 3 2 1 0
	3	Кейде мақтанғанды ұнатамын.	
	4	Өзге ұлттың ұлдарымен және қыздарымен дос бола аламын.	
Мәдениетке	1	Айына кемінде бір рет мұражайға, көрмелерге, театрларға барып тұрамын.	4 3 2 1 0 4 3 2 1 0 4 3 2 1 0

	2	Теледидар бағдарламаларының арасынан білімдік, танымдық фильмдерді көремін, заманауи эстрадалық музыкамен қатар классикалық әуендерді де тыңдаймын.	4 3 2 1 0
	3	Сөйлейтін сөзімесақтықпен қараймын, балағат сөздердің айтылмауын қадағалаймын.	
	4	Қоғамдық орындарда әдептілік сақтаймын.	

Нәтижелерді өңдеу

1. Әрбір көрсеткіш тобындағы барлық ұпайлар қосылып, беске бөлініп, орташа көрсеткіш шығарылады.

2. Сынып бойынша орташа көрсеткіш мәні шығарылады.

3. Алынған мәліметтердің негізінде тәрбиелілік сапасын бағалау бойынша диаграмма құрылады.

Тәрбиелілік сапасының деңгейі келесі шкалалар бойынша анықталады:

0-2 – төмен деңгей;

2-3 – орташа деңгей;

3-4 – жоғары деңгей.

Зерттеу нәтижелерін толтыру хаттамасы

	Саны					Барлығы	%					Барлығы
	5 кл	6 кл	7 кл	8 кл	9 кл		5 кл	6 кл	7 кл	8 кл	9 кл	
Зерттелген барлық оқушылар												
3-4 балл алғандар												
2-3 балл алғандар												
0-1 балл алғандар												

№5 әдістеме. «Мінез-құлықтың адамгершілік нормаларына қатынас» тесті

Мақсаты: оқушылардың мінез-құлықтың адамгершілік нормаларына (жауапкершілік, ұжымдылық, сыншылдық, әділеттілік) қатынасын анықтау).

Нұсқау:

Төменде әртүрлі өмірлік жағдайлардың сипаты берілген. Өрбір жағдайға тап болған кезде қалай әрекет етер едіңіз? Берілген жауаптардың ішінен сіздің пікіріңізге сәйкес жауапты таңдап, белгілеңіз.

1. Каникул кезінде демалуға жол жүруге дайындалып жатқан кезіңізде кенеттен сынып жетекшіңіз оқу бөлмесін жинастыруға көмек сұрады. Сіздің әрекетіңіз қандай болады?

а. Көмектесуге дайын екеніңізді айтып, сапарыңызды кейінге қалдырасыз;

б. Балаларды жинап, бір күнде барлық жұмысты бірге атқарып тастайсыздар;

в. Демалыстан қайтып келген соң жұмысты орындауға уәде бересіз;

г. Қалада демалуға бармайтын оқушылардан көмек сұрауға кеңес бересіз.

2. Сізге ұнамайтын тапсырма берілді, оның орындалуы сынып ұжымына жедел қажет. Сіздің әрекетіңіз қандай болады?

а. Тапсырманы адал орындайсыз;

б. Тапсырманы орындауға жолдастарыңызды көмекке шақырасыз; в. Өзіңізге қызықты басқа тапсырма берілуін сұрайсыз;

г. Бас тартуға себеп табасыз.

3. Сыныптастарыңыздың сіздің сыртыңыздан жағымсыз, алайда әділ пікір айтып жатқандығын кездейсоқ құлағыңыз шалып қалды. Сіздің әрекетіңіз қандай болады?

а. Сыныптастарыңызға өз әрекетіңізді түсіндіруге тырысасыз;

б. Әңгімені әзілге айналдырасыз, бірақ әңгіме болған кемшіліктерді лездетүзетуге тырысасыз;

- в. Ештеңе естімеген кейіп танытасыз;
- г. Сыныптастарыңыздың өздері де айтарлықтай жақсы емес екендіктерін, адамның сыртынан әңгіме айтатындықтарын айтып, қарсы шығасыз.

4.Еңбек лагерінде жеміс-жидектерді отау кезінде алақаныңызға мазольшығып, ауыртып барады. Сіздің әрекетіңіз қандай болады?

а. Ауырғанына карамастан барлық оқушылар сияқты берілген норманыорындайсыз

б. Достарыңызға норманы орындауға көмек сұрайсыз;

в. Бұл жұмыстан босатып, басқасына ауыстыруды өтінесіз;г. Жұмысты бітірместен тастап, демалуға кетесіз.

5.Бір адамның екінші адамды әділетсіз жазғырып, ренжіткенінің куәсіболдыңыз. Сіздің әрекетіңіз қандай болады?

а. Ренжіткен адамның жапа шегушіден кешірім сұрауын талап етесіз;

б. Жанжалдың себептерін анықтап, оны шешуге тырысасыз;

в. Ренжіген адамды жұбатуға тырысасыз;

г. Сізге қатысы жоқ кейіп танытасыз.

6.Бір адамға абайсызда зиян келтіріп немесе жамандық жасап алдыңыз. Сіздің әрекетіңіз қандай болады?

а. Жамандықты, зиянды жою үшін бар мүмкіндікті жасайсыз;

б. Кешірім сұрап, жапа шегушіден бұлай боларын қаламағандығыңыздыайтасыз;

в. Ешкімке жасалған зиянды байқатпауға тырысасыз, кінәсіз адамның кейпінтанытасыз;

г. Жапа шегушінің өзіне бар кінәні артасыз.

Нәтижелерді өңдеу:

«а» нұсқасының жауабына 4 ұпай, «б» нұсқасына 3 ұпай, «в» нұсқасына 2 ұпай, «г» нұсқасына 1 ұпай беріледі.

16-24 – жоғары деңгей 8-16 – орташа деңгей 0-8- төмен деңгей

Зерттеу нәтижелерін толтыру хаттамасы:

	Саны					Барлығы	%					Барлығы
	5 кл	6 кл	7 кл	8 кл	9 кл		5 кл	6 кл	7 кл	8 кл	9 кл	
Зерттелген барлық оқушылар												
16-24 балл алғандар												
8-16 балл алғандар												
0-8 балл алғандар												

№6 әдістеме. Қоғамдағы құқық бұзушылық туралы жасөспірімдерге арналған сауалнама

Құрметті студенттер!

Жастар арасында құқықбұзушылықты одан ары қарай болдырмау үшін бізге сіздердің көмектеріңіз қажет. Біз сіздерден сауалнама сұрақтарына әділ және шын көңілмен жауап берулеріңізді сұраймыз. Сұрақтарды және оған тиісті жауаптарды оқыңыздар. Бір немесе бірнеше жауаптарды таңдап, жауап жанында тұрған әріпті және санды дөңгелектеп білгілеңіз немесе бос жолға өзіңіздің жауабыңызды жазыңыз.

Алдын ала қатысқандарыңызға алғысымызды білдіреміз.

0 – мүлде кездеспейді 1 – өте сирек

2– сирек

3– кейде

4– жиі

5– өте жиі

1.Өзім туралы мәлімет:

а) Жасы _____

- б) Жынысы _____
 в) Ұлты _____
 г) Факультеті немесе бөлімі _____
 г) Ата-анасының мамандығы немесе немен
 айналысатыны _____
-
-

2. Сіз өзіңізді ұстамды адаммын деп есептейсіз бе??

- а) мен өзімді жеңіл ұстаймын 0 1 2 3 4 5
 б) мен салмақтымын, салқынқанды және жинақымын
 0 1 2 3 4 5
 в) маған сенімділік жетпейді 0 1 2 3 4 5
 г) жауап беруге қиналамын 0 1 2 3 4 5

2. Қиын және стресстік жағдаяттарды Сіз қалай шешесіз?

- а) бұл болмашы қиындықтар, бәрі бірдей жаман емес
 0 1 2 3 4 5
 б) мен барлығын талдауға тырысамын 0 1 2 3 4 5
 в) мен не істерімді білмеймін, бұл қиындықтан шыға
 алмаймын 0 1 2 3 4 5

- г) мен күйзеліске түсемін, жылаймын
 д) маған басқа біреуге жаман көңіл-күйімді шығару керек
 е) басқа да _____

3. Мынадай әрекеттерді заңға қайшы деп есептеуге бола ма?

- а) қоғамдық орындарда шылым шегу 0 1 2 3 4 5
 б) автобуста билетсіз жүру 0 1 2 3 4 5
 в) тиіссіз жерден жолды кесіп өту 0 1 2 3 4 5
 г) балағаттау 0 1 2 3 4 5
 д) адамды қорлау 0 1 2 3 4 5
 е) ұрлық 0 1 2 3 4 5
 ж) үйден кетіп қалу 0 1 2 3 4 5
 з) жасанды құжат жасау 0 1 2 3 4 5

и) тұрмыстық ішкілікке салыну 0 1 2 3 4 5

к) автомашинаны айдап кету 0 1 2 3 4 5

л) басқа да 0 1 2 3 4 5

4. Сіздің ойыңызша, жастар неге нормадан ауытқыған (немесе қоғамдағы құқықбұзушылық) іс-әрекеттерге барады?

а) жақсы әсер алу үшін тырысу 0 1 2 3 4 5

б) жоғары сезімталдық, өзін-өзі ұстай алмау 0 1 2 3 4 5

в) отбасындағы жайсыз жағдай 0 1 2 3 4 5

г) өз бетінше және тәуелсіздікке ұмтылу 0 1 2 3 4 5

д) сабақ үлгерімінің төмендеуі 0 1 2 3 4 5

е) курстастары тарапынан 0 1 2 3 4 5

қолдау болмау

ж) өз-өзіне сенімділіктің 0 1 2 3 4 5

жетпеуі

з) өз қабілеттеріне теріс 0 1 2 3 4 5

баға беру

и) стерстік өмірлік 0 1 2 3 4 5

жағдаяттар

к) өмірдегі күйзелісті әлеуметтік-экономикалық жағдаяттар (материалдық жағынан жетіспеушілік, ата-анасының жұмыссыздығы және т.б.) 0 1 2 3 4 5

л) бұқаралық ақпарат құралдары арқылы алынатын зорлық, қазығездік, жауапқа тартпаудың үлгілері

0 1 2 3 4 5

м) ата-аналармен қақтығыстар 0 1 2 3 4 5

н) бұдан басқа 0 1 2 3 4 5

5. Сіздің ойыңызша алдыңғы екі сұрақ бойынша басымдылық негегенгізделген?

1) жеке байқауымша 0 1 2 3 4 5

2) бұқаралық ақпарат құралдарының хабарламалары

0 1 2 3 4 5

3) ата-анамның көзқарасы 0 1 2 3 4 5

4) мұғалімдерімнің пікірі 0 1 2 3 4 5

- 5) достарымның көзқарасы 0 1 2 3 4 5
- б) бұдан басқа да _____ 0 1 2 3 4 5
6. Сіз ішімдік (шылым) пайдаланасыз ба, неге?
- а) алғаш рет отбасымның ортасында пайдаландым 0 1 2 3 4 5
- б) мейрамдарда ғана пайдаланамын 0 1 2 3 4 5
- в) ерекше көріну үшін пайдаланамын 0 1 2 3 4 5
- г) өзімді ересек сезінгендіктен пайдаланамын 0 1 2 3 4 5
- д) достарымның барлығы пайдаланады 0 1 2 3 4 5
- е) қиындықтан шығудан осылайша құтыламын 0 1 2 3 4 5
- ж) ешқашан пайдаланған емеспін жәәне пайдаланбаймын да 0 1 2 3 4 5
- з) басқа да _____ 0 1 2 3 4 5
7. Сіз заңға қайшы қандай әрекеттерді жасауға мәжбүр болдыңыз?
- а) мүлік ұрлау 0 1 2 3 4 5
- б) қорқыту арқылы алу 0 1 2 3 4 5
- в) ұрып-соғу 0 1 2 3 4 5
- г) ішімдік ішетін топқа тартылу 0 1 2 3 4 5
- д) анаша шегетін топқа тартылу 0 1 2 3 4 5
- е) ұрлықпен айналысатын топқа тартылу 0 1 2 3 4 5

- ж) басқа да әрекеттер 0 1 2 3 4 5
9. Сіз кімнің тарапынан өзіңізге қатысты заңға қайшы әрекетті басыңыздан өткіздіңіз?
- а) курстастар тарапынан 0 1 2 3 4 5
- б) таныс адамдар жағынан 0 1 2 3 4 5
- в) ата-аналар жағынан 0 1 2 3 4 5
- г) басқа да _____ 0 1 2 3 4 5
10. Өзіңізге қатысты заңға қайшы әрекеттерге қарсы тұру үшін не істеу керек?
- а) мәселені өзім шешуім керек 0 1 2 3 4 5
- б) ересектерді немесе полицияны көмекке шақыру 0 1 2 3 4 5
- в) сыйлы болуға ие болу 0 1 2 3 4 5
- г) күш көрсетуге қарсы басқа да күш табылады 0 1 2 3 4 5
- д) олардың жазалануын қадағалау 0 1 2 3 4 5
- е) басқа да 0 1 2 3 4 5
11. Сіз өзіңіздің курстастарыңыздың мінез-құлықтарында қандай кемшіліктерді айыптайсыз (егер ол байқалса)?
- а) шылым шегу 0 1 2 3 4 5
- б) балағат сөйлеу 0 1 2 3 4 5
- в) жыныстық қатынастар 0 1 2 3 4 5
- г) құмар ойындары 0 1 2 3 4 5
- д) оқуға ынтасының болмауы 0 1 2 3 4 5
- е) ішкілікке салыну 0 1 2 3 4 5
- ж) топтық төбелестер 0 1 2 3 4 5
- з) анаша пайдалану 0 1 2 3 4 5
- н) бопсалау (шантаж) және тартып алу 0 1 2 3 4 5
- о) басқа да 0 1 2 3 4 5
12. Егер Сізге көмек сұрап келсе, сіз не істер едіңіз?

13. Сіз қалай ойлайсыз, жалпы қабылданған нормадан ауытқыған мінез-құлық қандай нәтижеге алып келеді?

14. Жасаған құқықбұзушылық пен қылмысқа жауапкершілікті алу туралы Сізді кім таныстырды?

а) ата-анам	0 1 2 3 4 5
б) педагогтар	0 1 2 3 4 5
в) құқықтық тәртіп өкілдері	0 1 2 3 4 5
г) басқа да _____	0 1 2 3 4 5

15. Сізді қандай өзіңіздің жеке басыңыздың мәселелері толғандырады?

а) сабақтағы қиындықтар	0 1 2 3 4 5
б) жеке өміріңдегі мәселелер	0 1 2 3 4 5
в) маған маңызды адамдар тарапынан түсіністіктің жоқтығы (нақты кім	

жағынан екенін көрсету) _____ 0 1 2 3 4 5

г) курстастарым жағынан қақтығыстар	0 1 2 3 4 5
д) ауыр тұрмыстық жағдай	0 1 2 3 4 5
е) баспана мәселесі	0 1 2 3 4 5
ж) бос уақытты өткізу	0 1 2 3 4 5
и) дұрыс тамақтанбау	0 1 2 3 4 5
к) дұрыс ұйықтамау	0 1 2 3 4 5
л) басқа _____	0 1 2 3 4 5

16. Сіздің оқу орныңызда қандай клубтар мен секциялар бар?

17. Сіз қандай спорттық іс-шараларға қатысасыз?

а) қатыспаймын	
б) жылына бір рет	в) ай сайын
г) апта сайын	д) күнделікті

е) басқа да _____

18. Өз денсаулығыңызды күтесіз бе?

а) медициналық тексеруден үнемі

өтіп тұрамын

0 1 2 3 4 5

б) салауатты өмір салтын ұстану

0 1 2 3 4 5

в) уақытында дәрігерге қаралып

тұрамын

0 1 2 3 4 5

г) басқа да _____

0 1 2 3 4 5

20. Сіздің оқу орныңызда қандай іс-шаралар өткізіліп

тұрады?

а) концерттер

0 1 2 3 4 5

б) спортсайыстары

0 1 2 3 4 5

в) педагогтармен жеке әңгіме

0 1 2 3 4 5

жүргізу

г) психологтармен кездесу

0 1 2 3 4 5

д) тренингтер

0 1 2 3 4 5

е) пікірсайыстар

0 1 2 3 4 5

ж) сайыстар

0 1 2 3 4 5

з) фестивальдар

0 1 2 3 4 5

и) қоғам және өнер

0 1 2 3 4 5

қайраткерлерімен кездесу

к) басқа да _____

Қатысқандарыңызға алғыс білдіреміз!

5.2 Орта буын оқушыларының психологиялық дамуында диагностикалау

Әдістеме 1 «Ой-тұжырым қисындылығы» тесті

Тәжірибе барысы. Сыналушыларға ауызша тапсырмалар беріледі. Әрбір тапсырмада өзара байланысқан пікірлер мен қорытынды тұжырымдар ұсынылады. Кейбір тұжырымдар дұрыс, кейбірі мүлде

дұрыс емес. Қайсы ой-тұжырымдар дұрыс, қайсысы бұрыс екендігін анықтау қажет. Әрбір тапсырманы ойлауға 10 секунд уақыт беріледі.

Материал:

1.Барлық металдар электр тогын өткізеді. Сынап – метал. Яғни, сынапток өткізеді.

2.Барлық арабтар қара торы. Ахмет – қара торы жігіт. Яғни, Ахмет –араб.

3.Кейбір капиталистікелдер–НАТО мүшелері. Жапония– капиталистік мемлекет. Яғни, Япония – НАТО мүшесі.

4.Кеңес Одағының барлық батырлары Ленин орденімен марапатталған. Иванов Ленин орденімен марапатталған. Яғни, Иванов – Кеңес Одағының батыры.

5.Алаяқтықпен айналысатын адамдар қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Петров алаяқтықпен айналыспаған. Яғни, Петров қылмыстық жауапкершілікке тартылмаған.

6.Барлық студенттер логика пәнін оқиды. Смирнов логика пәнін оқиды. Яғни, Смирнов – жоо студенті.

7.2-ші басқарманың кейбір қызметкерлері – заңгерлер. Фомин – заңгер. Яғни, Фомин – 2-ші басқарманың қызметкері.

8.Қазақстанның барлық азаматтары еңбек етуге құқылы. Қасымов Қазақстанның азаматы. Яғни, Қасымов еңбек етуге құқылы.

9.Барлық металдар балқиды. Алтын – металл. Яғни, алтын балқиды..

10.Жаңбыр жауып тұрған кезде – үйдің шатырлары су болады. Үйдің шатырлары су. Яғни, жаңбыр жауып тұр.

11.Барлық коммунистер соғысқа қарсы шықты. Джонс соғысқа қарсы шықты. Яғни, Джонс – коммунист.

12.Конгоның ежелгі халықтарының барлығы – қара түстілер. Мухаммед – қара түсті. Яғни, Мухаммед – Конго тұрғыны.

13.2 курс студенттері Аралық мемлекеттік бақылаудан өтті. Самат аралық мемлекеттік бақылаудан өтті. Яғни, Самат – 2 курс студенті.

14. Кейбір капиталистік елдер Жалпы нарық құрамына кіреді. Австрия – капиталистік мемлекет. Яғни, Австрия Жалпы нарық құрамына кіреді.

Кілт

Дұрыс ой-тұжырымдардың нөмірі: 1, 8, 9. Қалған барлық ой-тұжырымдар қате, дұрыс емес.

<i>Қателер саны</i>	<i>ұпайлар</i>	<i>Қисындылық деңгейі</i>
0	5	Ойлау жүйесіндегі жоғары жүйелілік, басқа адамдардың ойлау жүйесіндегі қателіктерді тез аңғарады.
1	4	Логикалық ойлаудың жақсы деңгейі.
2 — 3	3	Логикалық ойлаудың жақсы деңгейі, өзіндік ой-тұжырымдарда логикалық қателер кездеседі, басқа адамдардың ойлау жүйесіндегі қателіктерді тез аңғармайды.
4 — 6	2	Логикалық ойлаудың төменгі деңгейі, логикалық қателер жиі кездеседі.

Әдістеме 2

Жетістікке жету мотивациясын зерттеу әдістемесі (Т. Элерс)

Нұсқау: Қазір сіздерге 41 сұрақ беріледі, оның әрқайсысына «ия» немесе «жоқ» деп жауап берулеріңіз қажет.

Мақсаты: тұлғаның жетістікке жетуге деген құлшынысын анықтау.

• Егер сізге екі жауаптың бірін тандау керек болса, көп уақыт өткізбей бірден шешім қабылдайсыз ба?

• Өзіңізге берілген тапсырманы 100% орындай алмаған жағдайда қобалжисыз ба?

• Сіз жұмыстанған кезде бәрін алдын ала жоспарлап аласыз ба?

•Қиын жағдай пайда болған кезде, сіз үнемі соңғы жауаптардың бірін қабылдайсыз ба?

•Екі күндей ешқандай жұмыссыз жүрсеңіз, үшінші күні мазаңыз кете бастай ма?

•Кей кездері сіздің жетістіктеріңіз ойлағаныңыздан төмен бола ма?

•Өзгелерге қарағанда, сіз өзіңізге қаталырақ қарайсыз ба?

•Сіз басқаларға қарағанда қайырымдысыз ба?

•Кейбір қиын тапсырмалардан бас тартқан кезде, сіз «Бәлкім сол тапсырмалардан мен белгілі бір жетістікке жетер едім» деп ойлайсыз ба?

•Жұмыс жасаған кезде сіз түрлі демалысты қажет етесіз бе?

•«Талпыныс» сіздің мінезіңіздегі басты қасиет пе?

•Сіздің еңбектеріңіз жетістіктеріңізбен бірдей бола ма?

•Өзіңіздің жұмыстарыңыздан гөрі басқа жұмыстар сізді әлдеқайда қызықтырады ма?

•Сізді мақтағаннан гөрі, өз еңбегіңізбен биіктегенді қалайсыз ба?

•Әріптестеріңіз сізді іскер адам деп есептей ме?

•Кейбір қиындықтар сіздің жауабыңызды нақтыландыра түсе ме?

•Сіздің бойыңызда шыншылдық қасиеті басым ба?

•Сіздің демалыссыз жұмыс жасағаныңыз білініп тұра ма?

•Жұмыс жасаған кезде өзгелердің көмегіне сүйенесіз бе?

•Сіз арасында қазір жасау керек жұмысты кейінге қалдырасыз ба?

•Әрдайым өз күшіңізге сенесіз бе?

•Өмірде ақшадан маңызды заттар бар ма?

•Маңызды тапсырманы орындар кезде, ештеңе ойлай алмайсыз ба?

•Басқаларға қарағанда аздап шыншылдаусыз ба?

•Демалысыңыз аяқталғанда, сіз жұмысқа шығуға асығасыз ба?

- Өзгелерге қарағанда сіз жұмысқа бейімдісіз бе?
- Жұмысқа құлшынысы жоқ адамдармен қарым қатынасқа оңай түсесіз бе?
- Жұмыссыз болған кезде сіз өзіңізді қызық сезінесіз бе?
- Жауапты жұмыста сіз басқаларға қарағанда көп орындайсыз ба?
- Шешім қабылдар кезде оның тиімді жағын қарастырасыз ба?
- Кейбір достарыңыз сізді еріншектеу деп ойлай ма?
- Сіздің табысыңыз әріптестеріңізге байланысты ма?
- Басшының қалауына қарсы тұра алмайсыз ба?
- Кей кезде қандай жұмыс істейтініңізді білмейсіз бе?
- Жұмысыңыз өз мақсатына жетпей жатса, сіз шыдамсыздық танытасыз ба?
- Сіз өз жетістіктеріңізге көп көңіл бөле бермейсіз бе?
- Басқаларға қарағанда сіздің жұмысыңыз нәтижелі бола ма?
- Бастаған ісіңізді аяғына дейін жеткізбейсіз бе?
- Жұмысы аз адамдарға сіз қызығасыз ба?
- Билік пен дәрежеге таласқан адамдарға қызықпайсыз ба?
- Дұрыс жолда екеніңізге сенімді болған кезде, соңына дейін өзіңіздің адалдығыңызды дәлелдейсіз бе?

Кілті: сіз «ия» деген жауаптар үшін 1 балдан аласыз: 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10,

14,15,16,17,21,22,23,26,27,28,29,30,32,37,41.

Сіз «жоқ» деген мына жауаптар үшін 1балдан аласыз: 6, 13, 18, 20, 24, 31, 36, 38,39.

Ал мына сұрақтардың жауаптары есептелмейді: 1, 11, 12, 19, 33, 34, 35,40. Енді жинаған балдарыңызды есептеңіз.

Қорытынды:

1-10 балға дейін жинағандар: Жетістікке деген құлшынысы төмен адамдар. *11-16 балға дейін*

жынағандар: Жетістікке деген құлшынысы орташа адамдар.

17-20 балға дейін жынағандар: Жетістікке деген құлшынысы жоғары адамдар.

21балдан жоғары жынағандар: Жетістікке деген құлшынысы өте жоғары адамдар.

Әдістеме 3

Ата-аналар мен мұғалімдердің көзқарастары бойынша оқушылардың тұлғааралық индивидуалды ерекшеліктері (сынып жетекшісі мен психолог толтырады)

Көрсеткіш	Ата-аналардың бағалауы	Мұғалімдердің бағалауы	Қосынды
Қарым-қатынасқа түсушілігі			
Ұйымдастырушылық қабілеттері			
Құрдастарымен қарым-қатынасы			
Альтруизм			
Эмпатия			
Агрессиялық			
Әлсіздік			
Өкпелегіштік			
Адалдық			
Шыншылдық			
Сыпайылық			
Тіл алғыштық			
Дербестік			
Габандылық			
Еңбексүйгіштік			
Өз-өзіне сенімділік			

*Бағалау 10 балдық шкаламен қойылады: 1 балл – белгілі бір сапаның ең төмен дамуденгейі, 10 – белгілі бір сапаның ең жоғары даму деңгейі.

Жоғары деңгей – 8-10 б. Орташа – 4-7 б.

Төменгі – 0-3 б.

Өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтар:

1. Орта буын оқушысы тұлғасының тұтас дамуы дегеніміз не?

2. Орта буын оқушысы тұлғасының тұтас дамуын диагностикалау кезінде кешенді тұғырды қалай қолдануға болады?

3. Орта буын оқушысының рухани-адамгершілік тәрбиелілігінің мотивациялық компонентін қалай сипаттайтын едіңіз?

4. Орта буын оқушысының рухани-адамгершілік тәрбиелілігінің мінез-құлық компонентін қалай сипаттайтын едіңіз?

5. Орта буын оқушысының рухани-адамгершілік тәрбиелілігі компоненттерінің өзара әсері қалай жүзеге асырылады?

6. Орта буын оқушысының рухани-адамгершілік тәрбиелілігі компоненттерінің өзара байланысы дегеніміз не?

7. Орта буын оқушысының рухани-адамгершілік тәрбиелілігінің барлық компоненттерінің өзара байланысты дамуын қалай түсінесіз?

8. Орта буын оқушысының рухани-адамгершілік тәрбиелілігінің мәнін қалай түсінесіз?

9. Орта буын оқушысының тұтас дамуының компоненттерін сипаттаңыз.

10. Орта буын оқушысының рухани-адамгершілік тәрбиелілігінің деңгейлері, өлшемдері мен көрсеткіштері қандай?

11. Орта буын оқушысының рухани-адамгершілік тәрбиелілігін диагностикалаудың қандай әдістерін білесіз?

12. Орта буын оқушысының психологиялық дайындығы қандай?

13. Орта буын оқушысының психофизикалық дайындығын қалай түсінесіз?

14. Орта буын оқушысының интеллектуалды дамуын диагностикалаудың қандай психологиялық-педагогикалық әдістерін тізіп, сипаттай аласыз?

VI ТАРАУ.

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТҮТАС ДАМУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИАГНОСТИКАСЫ

Жоғары сынып оқушыларында мораль туралы нақты ғылыми пікір қалыптасады. Түрлі адамгершілік нормалар туралы шындықты және жалғандықты ұғына бастайды. Осының барлығы жасөспірім кезеңіндегі фрагментарлықты жоюға негіз болады, адамгершілік наным-сенімдердің «тәуелсіз» болуына ықпал етеді, сонымен оның мінез-құлқында көрініс табады.

Жеткіншек кезеңінде пайда болған этикалық сынау жоғары сынып оқушыларында жылдам күшейеді. Бұл барлығын сеніммен қабылдамауға мүмкіндік береді. Осы жаста бұрынғы ойланбастан болған жағдайлардың сын тұрғысынан қайта бағалауға және қайта ұғынуға болады. Сонымен, жеткіншектерге (орта буын оқушыларына) тән мораль сферасындағы фрагментарлық өзіндік іс-әрекетті жоғары сынып оқушылары кезінде барлығын қамтитын өзбетінше әрекет ауыстырады. Бұл кезеңді сонымен жаһанды адамгершілік өздігінен әрекет ету кезеңі деп анықталады. Айта кететін жағдай, адамдықтың үлгілі деңгейін білдіретін жасөспірім кезеңінде пайда болатын адамның моральдық жетілуі өмір бойы жалғасуы мүмкін.

Адамгершілік сферада жылдар бойы жаңа құрылымдар пайда болмайды, бұрын пайда болғандардың нығаюы мен жетілуі жүреді.

Қалыптасып келе жатқан тұлғаның адамгершілік дамуы – моральдық еркіндікке ие болу үдерісі болып анықталады, өйткені тұлға сыртқы ортаның тікелей әсерінен шығып, өзінің импульсивті ұмтылыстарын бірте-бірте азайтады.

Тәрбиеленушінің жас ерекшелігіне байланысты бір моральдық кезеңнен екінші моральдық кезеңге ауысудың шешуші жаңа құрылымдары ақыл-ой, қажеттілік, адамгершілік және еріктік сфераларында даму барысында пайда болады.

**6.1 Жоғары сынып оқушылары тәрбиелілігінің
психологиялық-педагогикалық диагностикасы**

**Жоғары сынып оқушылары тұлғасының рухани-
адамгершілік дамуының өлшемдері мен көрсеткіштері**

№	Өлшемдер	Көрсеткіштер		
		Жоғары	Орташа	Төмен
1	<i>Рухани-адамгершілік кемелде нуге талпыныс (мотивациялық компонент)</i>	Өзін-өзі тануға және өзін-өзі жетілдіруге талпыну Өмірде жалпыадамзаттық құндылықтарды басшылыққа алуға және қиянатпен қатігездік жасамауға тырысады. Өз бойында мейірімділік, қайырымдылық, жауапкершілік, үнемшілдік, гәртiптiлiк секiлдi оң қасиеттердi дамытуға тырысады. Ата-аналар, педагогтар алдындағы адамгершілік парызын орындауға оң көзқарас ганытады және Қоршаған әлеммен	Өзін-өзі тануға және өзін-өзі жетілдіруге жеткіліксіз деңгейде талпыну: Өмірде жалпыадамзаттық құндылықтарды басшылыққа алуға және қиянатпен қатігездік жасамауға жеткіліксіз деңгейде тырысады. Өз бойында мейірімділік, қайырымдылық, жауапкершілік, үнемшілдік, гәртiптiлiк секiлдi оң қасиеттердi дамытуға тырыса бермейді. Ата-аналар, педагогтар алдындағы адамгершілік парызын	Өзін-өзі тануға және өзін-өзі жетілдіруге деген талпыныстың жоқтығы: Өмірде жалпыадамзаттық құндылықтарды басшылыққа алуға тырыспайды. Өз бойында мейірімділік, қайырымдылық, жауапкершілік, үнемшілдік, гәртiптiлiк секiлдi оң қасиеттердi дамытуға тырыспайды. Ата-аналар, педагогтар алдындағы адамгершілік парызын орындауға оң көзқарас ганытады және қоршаған әлеммен үйлесімді қарым-қатынас

		<p>үйлесімді қарым-қатынас орнатуға тырысады. Өзінің физикалық және рухани дамуына құндылықты қатынас жасайды. Өзінің болашақ кәсібін саналы түрде таңдауға тырысады. Өзгелерге көмектесуге тырысады. Өзінің азаматтық ұстанымын көрсетуге тырысады.</p>	<p>орындауға он көзқарас таңытады және қоршаған әлеммен үйлесімді қарым-қатынас орнатуға тырысады. Өзінің физикалық және рухани дамуына құндылықты қатынас жасайды. Өзінің болашақ кәсібін саналы түрде таңдауға тырысады. Өзгелерге көмектесуге тырысады. Өзінің азаматтық ұстанымын көрсетуге тырысады.</p>	<p>орнатуға тырыспайды. Өзінің физикалық және рухани дамуына құндылықты қатынас жасаспайды. Өзінің болашақ кәсібін саналы түрде таңдауға тырыспайды. Өзгелерге көмектесуге тырыспайды. Өзінің азаматтық ұстанымын көрсетуге тырыспайды.</p>
2	<p><i>Рухани-адамгершілік категорияларды түсіну (когнитивтік компонент), ажырату</i></p>	<p>Жалпыадамзаттық құндылықтардың және адамгершілік мінез-құлық нормаларының мәнін терең түсіну. Жалпыадамзаттық Құндылықтар-</p>	<p>Жалпыадамзаттық құндылықтардың және адамгершілік мінез-құлық нормаларының мәнін жеткіліксіз дәрежеде түсіну.</p>	<p>Жалпыадамзаттық құндылықтардың және адамгершілік мінез-құлық нормаларының мәнін түсінбеу. Жалпыадамзаттық</p>

шы ойлаудың далмуы	дың мәні мен маңызы туралы терең түсінікке ие. Жалпыадамзаттық, этномәдени және ұлттық құндылықтардың өзара байланысымен арақатынастарын түсінеді. Отбасындағы жағымды қарым-қатынастың маңыздылығын, ата-ана мен педагог алдындағы адамгершілік парыздың құндылығын түсінеді. Қоршаған әлеммен үйлесімді өмір сүрудің маңыздылығын ұғынады. Өмірмен денсаулықты негізгі құндылық ретінде ұғынады. Болашақ кәсіпті саналы	Жалпыадамзаттық құндылықтардың мәні мен маңызы туралы орташа түсінікке ие. Жалпыадамзаттық, этномәдени және ұлттық құндылықтардың өзара байланысымен арақатынастарын түсіне бермейді. Отбасындағы жағымды қарым-қатынастың маңыздылығын, ата-ана мен педагог алдындағы адамгершілік парыздың құндылығын орташа деңгейде түсінеді. Қоршаған әлеммен үйлесімді өмір сүрудің маңыздылығын ұғына алмайды.	құндылықтардың мәні мен маңызы туралы терең түсініктің жоқтығы тән. Жалпыадамзаттық, этномәдени және ұлттық құндылықтардың өзара байланысымен арақатынастарын түсінбейді. Отбасындағы жағымды қарым-қатынастың маңыздылығын, ата-ана мен педагог алдындағы адамгершілік парыздың құндылығын түсінбейді. Қоршаған әлеммен үйлесімді өмір сүрудің маңыздылығын ұғына бермейді. Өмірмен денсаулықты негізгі құндылық ретінде
--------------------------	---	---	---

		<p>тандаудын маңыздылығын түсінеді. Өзінің азаматтық тиесілігін түсінеді және жеке отбасын құрудың, ересек өмірдің келешегін бағамдай алады.</p>	<p>Өмірмен денсаулықты негізгі құндылық ретінде үнемі ұғына бермейді. Болашақ кәсіпті саналы таңдаудың маңыздылығын барынша түсіне бермейді. Өзінің азаматтық тиесілігін түсінеді және жеке отбасын құрудың, ересек өмірдің келешегін жеткілікті дәрежеде бағамдай бермейді.</p>	<p>ұғынбайды. Болашақ кәсіпті саналы таңдаудың маңыздылығын түсіне бермейді. Өзінің азаматтық тиесілігін түсінбейді және жеке отбасын құрудың, ересек өмірдің келешегін бағамдай алмайды.</p>
3	<p><i>Руханилықтың, адамгершілік мінез-құлықтың көрінісі ретінде рухани-адамгершілік қасиеттердің қалыптасу дәрежесі (мінез-құлық компоненті)</i></p>	<p>Адамгершілік мінез-құлық ережелерімен нормаларын толық сақтау. Құрмет және шыдамдылық көрсетеді, өзінің мінез-құлқын басқарады. Жалпыадамзаттық, этномәдени және ұлттық құндылықтарды ескере отырып қарым-қатынас орната алады. Қиянат пен зұлымдыққа қарсы тұра алады. Отбасында</p>	<p>Адамгершілік мінез-құлық ережелерімен нормаларын жеткіліксіз деңгейде сақтау. Құрмет және шыдамдылық көрсетуге, өзінің мінез-құлқын басқаруға ғырысады. Жалпыадамзаттық, этномәдени және ұлттық құндылықтарды ескере отырып қарым-қатынас орнатуға тырысады. Қиянатпен зұлымдыққа үнемі қарсы тұра</p>	<p>Адамгершілік мінез-құлық ережелерімен нормаларын сақтамайды. Құрмет және шыдамдылық көрсетпейді, өзінің мінез-құлқын басқара алмайды. Жалпыадамзаттық, этномәдени және ұлттық құндылықтарды ескере отырып қарым-қатынас орната алмайды. Қиянатпен зұлымдыққа қарсы тұра алмайды.</p>

	<p>жағымды қарым-қатынас орнатады, ата-анамен педагог алдындағы адамгершілік парызын орындайды. Денсаулығына күтім жасайды, салауатты өмір салтын ұстана алады. Адамдарға көмекпен Қолдау көрсетуге тырысады. Өзінің болашақ кәсібін саналы түрде таңдайды. Қоршаған әлеммен үйлесімді қарым-қатынас жасайды. Іс-әрекетпен жүріс-тұрыста габандылық пен дербестік танытады. Қоғамдық және азаматтық ұстанымдарын белсенді көрсетеді.</p>	<p>Бермейді. Отбасында жағымды қарым-қатынас орнатуға тырысады, ата-анамен педагог алдындағы адамгершілік парызын орташа деңгейде орындайды. Денсаулығына күтім жасайды, салауатты өмір салтын ұстануға тырысады. Адамдарға көмекпен қолдау көрсетуге тырысады.</p>	<p>Ата-анамен педагог алдындағы адамгершілік парызын орындамайды. Денсаулығына күтім жасамайды, салауатты өмір салтын ұстанбайды. Адамдарға көмекпен қолдау көрсетуге тырыспайды. Өзінің болашақ кәсібін саналы түрде таңдай алмайды. Қоршаған әлеммен үйлесімді қарым-қатынас жасамайды. Іс-әрекет пен жүріс-тұрыста габандылық пен дербестік танытпайды. Қоғамдық және азаматтық ұстанымдарын көрсете алмайды.</p>
--	--	---	--

Әдістеме № 1 «Тұлғаның өзін-өзі дамытуға дайындығын зерттеу»

Мақсат: оқушылардың өзін-өзі дамытуға, өзіндік білім алуға және өзін-өзі тануға дайындығын анықтау.

Нұсқау: «+» белгісімен тұжырыммен өзіннің келесетінін және «-»

белгісімен келіспейтіндігінді белгіле.

Пайымдау:

1. Менде өзім туралы көп білсем деген тілек жиі пайда болады.

2. Мен бір нәрселерде өзгеруімнің қажеттілігі жоқ деп есептеймін.

3. Мен өз күшіме сенімдімін.

4. Мен өзім ойлағандарымың бәрі жүзеге асатындығына сенемін.

5. Өзімнің артықшылықтарыммен мен кемшіліктерімді білсем деген тілек менде жоқ.

6. Өз жоспарларымда өзімнен гөрі, сәттілікке жиірек сенем.

7. Мен қалай жақсы және тиімді жұмыс істеуге болатыны жайлы білгім келеді.

8. Мен керек болған кезде өзімді көндіріп және өзгерте аламын.

9. Менің сәтсіздіктерім көбіне бірдене жасай білмегендікпен байланысты.

10. Мен өзімнің жеке басымның қасиеттері мен қабілеттілігім жайлы басқалардың пікіріне қызығыушылық танытамын.

11. Маған ойлағанымға өз бетінше жету және өзімді оған тәрбиелеу қиын.

12. Кез-келген істе мен қателер мен сәтсіздіктерден қорықпаймын.

13. Менің қасиеттеріммен біліктіліктеріммені оқуымның (мамандығымның) талаптарына сай келеді.

14. Мен өте қатты бірдене істегім келсе де жағдай менен күшті.

Нәтижелерді өңдеу:

Өзін-өзі дамытуға жалпы дайындығы жауаптардың барлық жиынтығы бойынша есептеледі. «Кілітпен» дәл келген жауаптар саны жазылады:

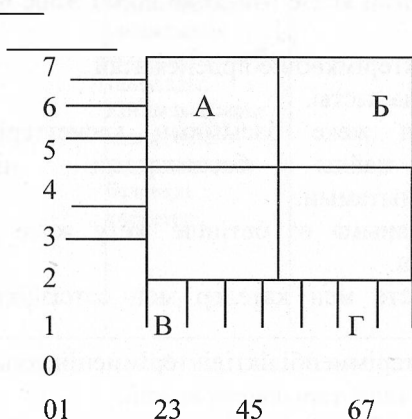
1, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 12 сұрақтарға «+»; Қалған барлық сұрақтарға «-».

Дәл келгендер саны 0 ден 14 ке дейін өзгере алады.

«Өзімді білгім келеді» параметрі бойынша дайындық шамасын (сәйкесінше таңбаларды сақтай отырып) 1, 2, 5, 7, 9, 10, 13 сұрақтар бойынша анықтайды. Осылайша, өзін-өзі білуге дайын (ӨБД) болудың максималды мәні 7 балға тең бола алады.

Дәл осылай «өзімді өзім жетілдіре аламын» (ӨЖА) бойынша дайындық шамасы анықталады, 3, 4, 6, 8, 11, 12, 14 мақұлдаулар бойынша дәл келу саны есептеледі. Максимум – 7 бал.

Алынған мәндер бағандарға түсіріледі көлденеңі бойынша (ӨЖА) шамаларын белгілейді, тігі бойынша (ӨЖА) шамаларын белгілейді. Екі координаттар бойынша бағандарда А, Б, В, Г квадраттарының біріне түсетін нүктені белгілеу керек. Квадраттардың біреуіне түсуі – сыналушылардың қазіргі уақыттағы жағдайы.

Мүмкін болатын біріктірулердің сипаттамасы:

- А – «өзімді-өзім жетілдіре аламын», бірақ «өзімді білгім келмейді» (өзін-өзі жетілдіру ниеті бар, бірақ өзін-өзі білу ниеті жоқ).
- Б – «өзімді-өзім білгім келеді» және «өзгере аламын» (өзін-өзі білу және өзгеру ниеті бар).
- В – «өзімді-өзім білгім келмейді» және «өзгергім келмейді» (өзін-өзі білу және өзін-өзі жетілдіру ниеті жоқ).
- Г – «өзімді-өзім білгім келеді», бірақ «өзімді өзгерте алмаймын» «(өзін-өзі білу ниеті бар, бірақ өзін өзгертуге сенімі жоқ)

Нәтижелерді талдау:

Квадрат Б. Одан әрі тұлғалық дамуы үшін ең қолайлы үйлесімділік. Өзін-өзі тереңірек тануға ұмтылу шынайы өзін-өзі жетілдіруге деген қажеттілікпен үйлеседі.

Квадрат Г. Мұндай үйлесімділік адамның өзі туралы көп білгісі келетіндігін, бірақ әлі өзін-өзі жетілдіру дағдыларымен жақсы білмейтіндігін білдіреді. Өзін-өзі дамытудағы қиындықтарды жеңу керек, өз қабілеттерінің қолдана білуге және оларды дамытуға тырысу керек.

Квадрат А. Егер (ӨБД) шамасы, (ӨЖА) шамасынан кіші болса, онда адамның өзін білуге деген құлқынан гөрі, өзін-өзі дамытуға мүмкіндігі көп. Бұл жағдайда өзінің қызметінің жеке дара стилін табу туралы ойлану керек. Ал ол өзін-өзі танусыз мүмкін емес.

Квадрат В. Егер (ӨБД) пен (ӨЖА) шамалары 4 балдан аз болса, онда «кілітпен» дәл келмеген ойларды талдау керек. Нақ солардан адамның өзімен жұмыс істеу құлқының болмау себептерін анықтауға болады.

Зерттеу нәтижелерін толтыру хаттамасы

	Саны			%		
	10 кл	11 кл	Барлығы	10 кл	11 кл	Барлығы
Зерттелген барлық оқушылар						
Квадрат А						
Квадрат Б						
Квадрат В						
Квадрат Г						

Әдістеме № 2 «Оқушылардың тәрбиелілігін бағалау»

Мақсаты: оқушылардың тәрбиелілік деңгейін анықтау (9-11 сынып).

Нұсқау: *сіздің жауап нұсқаңызға сәйкес ұпай сандарын белгілеңіз: 4- әрдайым; 3 – әрдайым деуге болады; 2 – кейде; 1 – өте сирек; 0 – ешқашан.*

№	Көрсеткіш	Пікір	Ұпай 01234
1	Өзін-өзі тәрбиелеу	1.Өзімнің сырт келбетіме көңіл бөлуге тырысамын. 2.Өз-өзімді, өзімнің мінез-құлқымды, эмоцияларымды басқарамын. 3.Басқалардың көзқарастары мен пікірлеріне шыдамды болуға тырысамын. 4.Өз уақытымды ұйымдастыра аламын: фильмдер, бағдарламалар көремін, өмірдің мәні туралы толғандыратын әңгімелерге қатынасамын.	

2	Денсаулыққа деген қатынас	<p>5. Жеке тазалық ережелерін сақтаймын.</p> <p>6. Зиянды әдеттерден бас тартуға тырысамын.</p> <p>7. Денсаулығымды нығайту үшін спортпен шұғылдануға тырысамын.</p> <p>8. Дұрыс және жүйелі тамақтануға тырысамын.</p> <p>9. Күн тәртібін сақтаймын.</p>	
3	Патриотизм	<p>10. Мемлекеттік рәміздерге құрметпен қараймын.</p> <p>11. Өз халқымның дәстүрлері мен тарихына ұқыпты қараймын.</p> <p>12. Отанға және халыққа қызмет ету қажеттілігін сезінемін.</p> <p>13. Азаматтық құқықтарым мен міндеттерімді сезінемін.</p> <p>14. Өзге ұлт өкілдеріне төзімділікпен қараймын.</p>	
4	Өнерге деген қатынас	<p>15. Бос уақытымда мәдени орталықтарға (театр, мұражай, көрме, кітапхана) бас сұғуға тырысамын.</p> <p>16. Өмірдің ғажайып сәттерін таба білемін.</p> <p>17. Қазақ, орыс және шетелдік әдебиет классиктерінің туындыларыноқимын (мектеп бағдарламасынан тыс).</p> <p>18. Мәдени өмірде болып жатқан оқиғаларға қызығушылық танытамын.</p> <p>19. Көркем немесе қолданбалы шығармашылықпен шұғылданамын.</p>	
5	Табиғатқа деген қатынас	<p>20. Өсімдік әлеміне ұқыптылықпен қараймын.</p> <p>21. Жануарлар әлеміне ұқыпты қараймын.</p> <p>22. Табиғатты сақтауға тырысамын.</p> <p>23. Табиғатқа көмектесемін (ағаш отырғызамын, жануарларға</p>	

		қараймын). 24. Табиғатты сақтауға шақырамын (достарымды, туған-туыстарымды).	
6	Бейімдел- гіштік	25. Үлкендердің пікіріне құлақ асамын. 26. Достарымның басым көпшілігі жасайтын әрекетті жасаймын. 27. Жасаған әрекеттерім айналадағы адамдар тарапынан мойындалатындай етіп әрекет етемін. 28. Айналадағылардың барлығы маған жақсы қатынас жасағанын дұрыс көремін.	
		29. Достарыммен ренжіспеуге тырысамын.	
7	Дербестік	30. Басқалардан әрдайым ерекшелену керек деп санаймын. 31. Кез келген істе басқалардың алды болғым келеді. 32. Жолдастарыммен қарым-қатынас кезінде өз пікірімді барынша жақтаймын. 33. Егер адамдарды ұнатпасам, олармен қарым-қатынас жасамаймын. 34. Менің пікіріммен басқалар келіспесе де, өз пікірімнің дұрыстығын дәлелдеуге тырысамын.	
8	Әлеумет- тік белсен- ділік	35. Кез келген істі қолға алсам – табысқа жетемін. 36. Дұрыстығыма сенімді болған кезімде қырсық бола түсемін. 37. Бір нәрсені ойға алсам, міндетті түрде іске асырамын. 38. Үнемі жеңуге және ұтуға тырысамын. 39. Егер бір істі бастасам, міндетті түрде соңына дейін жеткіземін.	

9	Адамгершілік	40. Адамдарды кешіре білемін. 41. Адамдарға жақсылық жасау – өмірдегі басты нәрсе деп есептеймін. 42. Басқаларға көмектескенді ұнатамын. 43. Басқалардың қиындығына дәл өзімдікіндей уайымдаймын. 44. Жапа шеккен адамдарды қорғауға ғырысамын.	
10	Әлеуметтік толеранттылық	45. Бұқаралық ақпарат құралдарында кез келген пікір жарияланады деп санаймын. 46. Кедейлер мен қаңғыбастар басына түскен қиындықтарына кінәлі емес. 47. Босқындарға көбірек жәрдемдесу керек, алайды жергілікті адамдардың мәселелері де аз емес.	

Нәтижелерді өңдеу:

1. Әрбір көрсеткіш тобындағы барлық ұпайлар қосылып, беске бөлініп, орташа көрсеткіш шығарылады.

2. Сынып бойынша орташа көрсеткіш мәні шығарылады.

3. Алынған мәліметтердің негізінде тәрбиелілік сапасын бағалау бойынша диаграмма құрылады.

Тәрбиелілік сапасының деңгейі келесі шкалалар бойынша анықталады:

0-2 – төмен деңгей;

2-3 – орташа деңгей;

3-4 – жоғары деңгей.

Зерттеу нәтижелерін толтыру хаттамасы

	Саны			%		
	10 кл	11 кл	Барлығы	10 кл	11 кл	Барлығы
Зерттелген барлық оқушылар						

Жоғары						
Орташа						
Төмен						

Әдістеме № 3 «Ар ұят» тесті

Кіріспе ескертуер. Арлы адам - бұл өзгелердің алдында адамгершілік жауапкершілікті сезінетін әрі ар-ұят қағидасы бойынша шешім жасайтынадам. Әдістемені В.В. Мельников және Л.Т. Ямпольский сияқты ресейлік психологтар жасаған. Бұл тест қоғамдық нормалар және адамгершілік талаптарын ұстану деңгейін өлшеуге арналған. Ар-ұят деңгейі жоғары тұлғаларға жауапкершілік, моральды қағидаларды берік ұстану, жақсылық жасау сияқты тұлғалық ерекшеліктер тән. Олар қандай да бір іс-әрекеттер жасағанда жауапкершілік сезімін басшылыққа алып, адамгершілік стандарттарын сақтап, қоғамдық талаптарды орындауға тырысады. Ар-ұяттың күшті болуы өзін-өзі жақсы басқара білу қабілетімен байланысты болып табылады.

Тестке берілетін нұсқау. Жауап бланкісінде сізге бірнеше пайымдамалар берілген. Егер пайымдамен келісетін болсаңыз, «+» («иә») белгісін, ал келіспейтін болсаңыз, «-» («жоқ») белгісін қойыңыз.

Сұрақтама

1. Мен әрдайым адамгершілік пен мораль қағидаларын қатаң ұстанамын.
2. Мен әрдайым борыш пен жауапкершілік сезімін басшылыққа аламын.
3. Кез келген жасырын жасалған бұрыс іс-әрекеттер жазаланатынына сенемін.
4. Адвокаттың қорғауының арқасында қылмыскердің оңай бостандыққашығуы мені ашуландырады.
5. Мен заңдарға бойұсынуды міндетті деп ойлаймын.

6. Менің ойымша адамдар әртүрлі спирттік ішімдіктерден бас тартуы керек.

7. Егер мен адамға қасақана түрде жалған сөйлеген болсам, онда мен басқажаққа қарайтын едім. Себебі оның көзіне қарау мен үшін ұят болар еді.

8. Маған мораль пен адамгершілік тақырыптарына қатысты кітаптар, мақалар оқыған ұнайды.

9. Әйел адамның темекі шеккені маған ұнамайды.

10. Өмірді түсінудің бір ғана дұрыс жалғыз жолы бар деп ойлаймын.

11. Кімде-кім ақымақ немесе надан әрекетті жасайтын болса, мен оны түзетуге тырысамын.

12. Мен қағидаларды қатаң ұстанатын адаммын.

13. Маған күрделі тақырыптарға арналған дәрістерді тындаған ұнайды.

14. Қажеттілік туындамаса да, әр істі соңына дейін жеткізу керек деп ойлаймын.

Тест нәтижелерін өңдеу және оның түсіндірмесі.

Әрбір оң жауап үшін 1 балл беріліп, олардың қосындысы шығарылады. Сыналушы жинаған балдың қосындысы жоғары болған сайын, оның ар-ұят пен жауапкершілік сезімі де жоғары болып табылады.

9-14 балл – жоғары деңгей;

6-8 балл – орташа деңгей;

1-5 – төмен деңгей.

Зерттеу нәтижелерін толтыру хаттамасы

	Саны			%		
	10 кл	11 кл	Барлығы	10 кл	11 кл	Барлығы
Зерттелген барлық оқушылар						
Жоғары						
Орташа						
Төмен						

Әдістеме № 4 «Өмір тәжірибесі туралы ойлау» тест
(п.ғ.д. Н.Е. Щуркова құрастырған)

Мақсаты: орта және жоғары буын оқушыларының адамгершілік деңгейін анықтау.

Жүргізу барысы: тесттің нәтижелі өтуі үшін міндетті түрде құпиялық пен тыныштық керек (парақтың бұрышына әріппен – «ж» - жігіт, «б» - бойжеткен деп белгілеу арқылы қай жынысқа жататынын көрсетіп қана қоюға болады).

Нәтижелерін есептеуге арнайы қағаз қолданылады.

№	Жауаптың әрібі		
	а	б	в
1	*		
2		*	
3			*

Тест тапсырған кезде оқушылардың ойының тиянақтылығы, ашықтығы, шынайылығы қадағалануы керек.

Тест сұрақтары сұрақтың жауабына әсер етпейтіндей біркелкі, ашық дауыспен оқылуы тиіс.

Оқушылар берілген үш жауаптың біреуін таңдап, үш қатардың біреуіне (а, б, в) «*» белгісін қоюы керек.

1. жолыңызда адам тұр, сізге ары қарай өту керек. Не істейсіз?

- а) оны мазаламай айналып өтемін.
- б) итеріп жіберіп, өтіп кетемін.

в) көңіл-күйіме байланысты әрекет етемін.

2. Қонақтардың ортасынан көңілсіз отырған қызды (жігітті) көрдіңіз, олжалғыз отыр. Не істейсіз?

а) ешнәрсе, менің жұмысым не?

б) жағдайға қарап, көрермін;

в) қасына барып, міндетті түрде сөйлесемін.

3. Сіз мектепке кешігіп барасыз, біреудің ауырып тұрғанын көрдіңіз. Сіз:

а) мектебіме асығамын;

б) егер біреу көмекке ұмтылса, мен де барамын;

в) қасына барып, міндетті түрде сөйлесемін.

3. Сіз мектепке кешігіп барасыз, біреудің ауырып тұрғанын көрдіңіз. Сіз:

а) мектебіме асығамын;

б) егер біреу көмекке ұмтылса, мен де барамын;

в) 03 телефонына қоңырау шалып, жүріп бара жатқандарды тоқтатамын.

4. Сіздің танысыңыз пәтерге көшіп жатыр. Олар – қарт адамдар. Сіз не істередіңіз?

а) көмектесемін;

б) басқаның өміріне араласпаймын;

в) егер өздері өтінсе, әрине, көмектесемін.

5. Сіз құлпынай сатып алдыңыз. Сізге ең соңғы қалғанын өлшеуде. Артыңыздан дауыстап, ауруханада жатқан баласына керек екендігін айтты. Бұл жағдайда сіз не істер едіңіз?

а) әрине, өкінішті, бірақ біздің осындай жағдайымызда не істеуге болады? б) бұрылып, жатып алуын ұсынар ем;

в) білмеймін, мүмкін маған да өте керек шығар.

6. Сіздің таныстарыңыздың біреуін әділ жазаламады, сіз не істейсіз?

а) өте ренжіп, кінәлі адамды балағаттар едім;

б) ешнәрсе етпес, өмір тіпті әділетсіз;

в) өкпелеген адамның сөзін сөйлер едім.

7. Сіз кезекшісіз. Еден жуып жүріп, ақша тауып алдыңыз, не істейсіз?

а) мен тауып алғандықтан, ол – менікі;

- б) ертесі кім жоғалтқанын сұраймын;
в) мүмкін, өзім алатын шығармын.
- 8.Емтихан тапсырғанда сіз неге сенесіз?
а) мен тауып алғандықтан, ол – менікі;
б) ертесі кім жоғалтқанын сұраймын;
в) мүмкін, өзім алатын шығармын.
- 8.Емтихан тапсырғанда сіз неге сенесіз?
а) шпаргалкаға сенемін. әрине, емтихан – ұтыс билеті;
б) емтихан алушы шаршаса, мүмкін жібере салар;
в) өз біліміме сенемін.
- 9.Сізге мамандық таңдау керек. Не істейсіз?
а) үйдің жанынан жұмыс іздеймін;
б) көп ақша төлейтін жұмыс іздер едім;
в) жер бетіндегі бағалы бір нәрсені ойлап табар ем.
- 10.Ұсынылған үш саяхаттың қайсысын таңдар едің?
а) Қазақстан бойынша;
б) экзотикалық елдерге;
в) алдыңғы қатарлы дамыған бір мемлекетке.
- 11.Сіз себілікке келдіңіз, барлық еңбек құралдары таратылып болған екен. Сіз не істейсіз?
а) әңгімелесіп тұрам, сосын көремін;
б) егер жоқтарды белгілемейтін болса, үйге тез қайтам;
в) біреумен бірлесіп, сонымен бірге жұмыс істеймін.
- 12.Сізге бір сиқыршы еңбексіз-ақ өміріңізді камсыздандырып беретінін айтса, сіз не істер едіңіз?
а) келісер едім;
б) алдымен осы тәсілмен неше адамға жақсылық жасағанын сұрар едім; в) бірден қарсылық білдіремін.
- 13.Сізге қоғамдық жұмыс тапсырылды. Сіздің оны атқарғыңыз келмейді. Сіз не істер едіңіз?
а) ұмытып кетіп, есеп сұрағанда ғана еске аламын;
б) орындаймын;
в) еске түсірмеу үшін түрлі сылтау іздер едім.
- 14.Сіз өте керемет, бірақ әйгілі емес мұражайда болдыңыз. Бұл жайлы біреуге айтар ма едіңіз?
а) міндетті түрде айтып, оларды сол мұражайға апаруға тырысар едім;
б) қалай боларын, білмеймін;

в) несiне айтам, әркiм не iстейтiнiн өзi шешсiн.

15. Ұжымға пайдалы жұмысты кiм атқаратындығы туралы мәселе шешiлуде. Сiз ол жұмыстың өз қолыңыздан келетiнiн бiлесiз. Осы сәтте не iстер едiнiз?

- а) қолымды көтерiп, өзiмнiң ниетiмдi бiлдiрер едiм;
- б) менiң фамилиямды бiреудiң атағанын күтер едiм;
- в) келiсе алмаспын, мен өз уақытымды бос өткiзбеймiн.

16. Сiз жолдастарыңызбен жылы күнде саяжайға демалуға жиналдығыздар. Кенет бiреу телефон шалып, бiр жұмыс барын айтып, саяхатты кейiнге қалдыру керек болды.

- а) жоспарға сай, саяжайға барам;
- б) бармаймын, әрине, қаламын;
- в) жолдастарымның не айтатынын күтемін.

17. Сiз ит асырап алмақ болдыңыз. Берiлген үш нұсқаның қайсысы сiздi қанағаттандырады.

- а) қаңғыбас күшiк; б) белгiлi, үлкен ит;
- в) тегi аз кездесетiн бағалы күшiк.

18. Сiз жұмыстан кейiн демалуға жиналдығыз. Кенет «өте қажет жұмысты» атқару керек едi.

- а) демалыс туралы құқығыңызды еске түсiресiз; б) орындау керек болғандықтан атқарамын;
- в) басқалардың не дейтiнiн күтер едiм.

19. Сiздi балағаттап жатыр. Сiз не iстер едiнiз? а) өзi тәрiздi мен де балағаттаймын;

- б) бұл мен үшiн көңiл бөлер нәрсе емес; в) байланысымды үзер ем.

20. Скрипкада сiз өте жаман ойнайсыз. Сiздi ата-анаңыз мақтап, қонақтарға ойнап беруiнiздi сұрайды. Сiз не iстейсiз?

- а) әрине, ойнаймын;
- б) ойнамын;
- в) мақтау, әрине, жақсы, бiрақ ойнамауға тырысар едiм.

21. Сiз қонақ күтетiн болдыңыз. Сiз не iстер едiнiз?

- а) барлық тағамды өзiнiз даярлайсыз;
- б) дүкеннен сатып аламын;
- в) қонақтарды көфе iшуге шақырамын.

22.Кенет сіз мектептің бір себептерімен жабылғанын естідіңіз. Бұл хабарсізге қалай әсер етеді?

а) керемет қуанамын, қыдырып, өмірдің қызығына батар едім;

б) білімді жетілдіруге жоспар құрып, мазасызданар ем;

в) жаңа хабарды күтер едім.

23.Егер сіздің көзіңізше достарыңыздың біреуін мақтап жатса. Сіз қандай сезімде болар едіңіз?

а) ыңғайсызданып, қызғанар едім;

б) мен қуанар едім, өйткені менің де өз қадірім бар; в) мен бәрімен бірге қолдайтын ем.

24.Сізге ерекше бір әдемі автоқалам сыйлайды. Сізді көшеде 2 жігіттоқтатып, қаламды беруді талап етті. Сіз не істер едіңіз?

а) денсаулығым жоғары – берер едім;

б) менде қаламның жоқтығын айтып, қашып кетуге тырысар едім;

в) төбелесер едім, сыйлықты бермеймін.

25.Жаңа жыл келгенде, бәрінен жиі ойлайтыныңыз не?

а) жаңа жылдық сыйлық;

б) демалыс күндері және еркіндік жайлы;

в) қалай өмір сүрдім, енді қалай өмір сүретінімді.

26.Саздың сіздің өміріңізде алатын орны қандай?

а) саз маған билеу үшін керек;

б) жан дүниемді рахат сезімге бөлейді;

в) саз маған керек емес.

27.Үйден ұзақ уақытқа кеттіңіз, алыс жерде өзіңізді қалай сезінесіз?

а) туған жерлерім түсіме кіреді;

б) өзімді үйдегіден жақсы сезінемін; в) байқамадым.

28.Кейде ақпараттық телебағдарламаларды көру барысында көңіл-күйіңіз бұзылады ма:

а) жоқ, егер менің ісім жақсы жүріп жатса;

б) иә, қазіргі уақытта жиі мазалайды;

в) байқамадым.

29.Сізге алыс таулы ауылға кітап салып жіберуді ұсынады. Сіздің әрекетіңіз?

а) қызығын тандап апарамын;

- б) өзіме қажет емес кітап менде жоқ;
- в) егер барлығы әкелсе, мен де апарамын.

30. Сіз өзіңізге қымбат бес ұлы тұлғаны, бес тарихи оқиғаны және жер бетіндегі өзіңізге қымбат бес орынды атай аласыз ба:

- а) иә, сөз жоқ, айта аламын;
- б) жоқ, дүниеде қызықтар көп;
- в) ойланбаппын, санау керек екен.

31. Біреудің ерлігі жайлы естігеніңізде, сіздің басыңызға жиі келетін ой?

- а) әрине, бұл адамның жеке өзіндік қызығушылығы болды;
- б) атағы шығудан оның жолы болған;
- в) таңырауым басылар емес және оған риза боламын.

Жауаптар үшін рахмет!

Алынған мәліметтерді өңдеу. Оқушылардың әр жағдайда жасаған таңдауларын міндетті түрде санап, оқушылардың жалпы санынан пайызды қатынасты көрсету.

10,17,21,25,26 санын жауаптар жалпы есептен алынып тасталады.

Таңдаған нұсқаларының саны 13 және одан жоғары болса, оқушылардың адамгершілік тәрбиесі деңгейінің жеткіліктігін және басқа адамға бағдар беруінің қалыптасқандығын білдіреді. Бұл топтағыларды төменгі нұсқалар көрсетеді:

Қ О2,18,19 сұрақтарды есептемеу.

Қатар а: * 1,4,14,15,27,29,30 сұрақтарын алып тастау.

Қатар б: * 5,7,13, 16, 18, 20,22, 23,28 сұрақтарын алып тастау керек.

Қатар в: * 2,3,6,8,9,11,12,19,24,31 сұрақтарын алып тастау керек.

Таңдаған сұрақтарының саны 13 және одан жоғары болатын төмендегі нұсқалар оқушылардың адамгершілігі төмен, өзіншілдігін көрсетеді.

Қатар а: 2,3,5,7,8,12,13,16,18,20,22,23,24,37 сұрақтарын есептемеу.

Қатар б: 1,4,6,9,11,19,27,29,30, сұрақтарын есептемеу.

Қатар в: 14,15, сұрақтарын есептемеу.

Қалған тандаулар оқушылардың тұрақсыз қызба мінез-құлықты, адамгершілігі қалыптаспағандығын білдіреді.

Әдістеме № 5 «Мақал-мәтелдер» әдістемесі (псих.ғ.к., С.М. Петрованың құрастыруы бойынша)

Жеке тұлғаның өсуі мен тәрбиенің соңғы мақсатын бағалау үшін бұл әдістеменің маңызы зор. Себебі бұл оқушылардың адамгершілігінің даму деңгейі мен құндылық бағдарын көрсетеді.

Мақсаты: Оқушылардың адамгершілік тәрбиесінің деңгейін анықтап, олардың өзіне, өзге адамдарға және өмірге қарым-қатынастарының ерекшеліктерін айқындау.

Жүргізу барысы: Оқушыларға 60 мақал-мәтел жазылған үлестірме қағаздар таратылып беріледі. Ол 2 нұсқада болуы мүмкін. Бірінші жағдайда әр мақал-мәтелді зейін қойып шығып, оның мазмұнымен келісу дәрежесіне сәйкес төмендегі шкала бойынша бағалау керек:

1 ұпай – елеусіз дәрежеде келісемін;

2 ұпай – жартылай келісемін;

3 ұпай – жалпы алғанда келісемін;

4 ұпай – түгелдей дерлік келісемін;

5 ұпай – сөзсіз келісемін.

Екінші жағдайда әр оқушы берілген мақалаларды түгелдей оқып, мазмұнымен келісетін мақалды тандай білуі керек.

1.а/ Кімнің ары таза болса, сол бақыты.

б/ Ұят – көз ашытатын түтін емес.

в/ Күнәмен байығанша, кедей болып өмір сүрген артық.

г/ Бір нәрсе жесең де, арың үшін күрес.

2.а/ Адам нанмен ғана өмір сүрмейді.

- б/ Ақшасы көптің тұрмысы көл-көсір.
- 3.в/ Бақыт – ақшада емес.
- 4.г/ Ақшаны көргенде, жүрек тындамайды.

3. а/ Кімге бақыт қызмет етсе, сол ешнәрседен қорықпайды.

- б/ Бақыт туған жерде, қызғаныш қатар туады.
- в/ Кім жақсы өмір сүрсе, сол ұзақ жасайды.
- г/ Өмір сүру – өзеннен өту емес.

- 1.а/ Бақытсыздықтан қорқып, бақтан айрылма.
- б/ Адамдар бақыты, шыңыраудағы су тәрізді.
- в/ Ақша – тірліктің жемісі.
- г/ Жалаңаш туған – жалаңаш өледі.

- 2.а/ Әркім өз бақытына – ұста.
- б/ Балықтай мұзға ұрынған.
- в/ Жартысын істеуге ғана құлқым бар...
- г/ Қамалды баспен бұзбассың.

- 3.а/ Жақсы атақ – байлықтан күшті.
- б/ Құлағын маңдайыңнан биік өспес.
- в/ Қалай өмір сүресің, солай қаласың.
- г/ Басыңнан биікке секіре алмайсың

- 4.а/ Өмір қайырымды адамдарсыз емес.
- б/ Біздің ғасырымызда тентектер жеткілікті
- в/ Адам – байлық, ақша – ұрыс
- г/ Ақшадан арыздық туады.

- 9. а/ Елде бар нәрсе, бізді де қамтиды.
- б/ Адам тілеумен өмір сүреді.
- в/ Халықтан бөліну – жеке өлу.
- г/ Адамға – адам өктемдік етпеуі тиіс.

- 9.а/ Әркім өзі үшін жауап береді.
- б/ Менің үйім – шетінде мен ешнәрсе білмеймін
- в/ Өз көйлегің женгене жақын.

г/ Өзіңе жақсылық ойласаң, онда ешкімге жамандық жасама

10.а/ Өзің құрысаң да, досыңды құтқар.

б/ Адамдарға жақсылық істесең, өкініште қалмассың.

в/ Өмір жақсылық үшін берілген.

г/ Өзіңе жақсылық ойласаң онда ешкімге жамандық жасама

11.а/ 100 сомың болғанша, 100 досың болсын.

б/ Дастархан басында бәрі таныс, қиың сәтте бәрі қалыс.

в/ Жақсы ағайын – байлықтан да артық.

г/ Қара күн туса – достың жаманы қашар.

12.а/ Оқығанның күні – жарық, оқымағанның күні – ғаріп.

б/ Көп білсең тез қартаясың.

в/ Бар байлық – білімде.

г/ Ғасыр бойы үйренсең де, тентектігіңмен өлерсің.

14.а/ Еңбексіз – зейнет жоқ.

б/ Атқарылып болған жұмыстан тас қамал салынбас.

в/ Аз ұйықтап, көп еңбек еткен бай болар.

г/ Жұмыстан бай болмайсың, тезірек қарт боларсың.

15.а/ Заңы орындалмаса, жазғаннан пайда не?

б/ Заң – өрмекшенің өрмегі тәрізді.

в/ Заң бар жерде дәлелденеді.

г/ Заң – таза ауа, қалай бұрылсаң, солай дем алар.

Алынған мәліметтерді сұрыптау. Әдістеменің мәтінінің мазмұнында өмір, адам жайлы мағынасы бір-біріне қарсы 30 мақал-мәтел берілген. Тұлғаның өмірге, адамдарға және өз-өзіне деген қарым-қатынасы мақалдар мен мәтін мазмұнында былай орналасқан:

1)а,б, - өмірге деген рухани қатынасы;

в,г, - өмірге деген рухани қатынасының болмауы;

2)а,в, - материалдық жағдайдың төмендігі;

- Б,гі – материалдық жағдайдың дұрыстығы;
 3)а,в, - бақытты, жақсы өмір;
 Б,г - өмірдің қиындығы мен күрделілігі;
 4)а,б - өмірге сенімді көзқарас;
 Б,г – сенімсіз көзқарас;
 5)а,в – шешімді көзқарас;
 б,г - өмірге абайлап қарау;
 б)а,в - өмірлік бағытының айқындылығы;
 б,г - өмірлік бағытының айқындалмауы;
 7)а,в - өмірде жетістікке жетуге тырысу;
 б,г - өмірде жетістікке жетуге тырыспау;
 8)а,в – адамдармен жақсы қарым-қатынас жасау;
 б,г – адамдармен нашар қарым-қатынас жасау;
 9)а, в – адамдармен ұжымдық қарым-қатынаста болуы;
 б,г – адамдармен жеке қарым-қатынаста болуы;
 10)а,в – адамдардың назарының ортасында болуды ұнатуы;
 б,г – менмендік қатынаста болу;
 11)а,в - өзгелердің игілігіне қызмет ету;
 б,г - өз басын ғана ойлау;
 12)а,в – достықтың маңызы;
 Б,г – достықтың маңызы жоқ;
 13)а,в – білімнің маңызы;
 б,г – білімнің маңызы жоқ;
 14)а,в – еңбектің маңызы;
 б,г – еңбектің маңызы жоқ;
 15)а,в – заңдарды сақтаудың маңызы;
 б,г – заңдарды сақтаудың маңызы жоқ.

«а» және «в» бойынша бөлек, «б», «г» бойынша бөлек ұпай саны (1 нұсқа бойынша) немесе таңдағандары (2 нұсқа бойынша) саналады.

Алынған нәтижені бағалаудың негізгі ұстанымы ұпай саны мен таңдағандарын салыстыру арқылы жүзеге асырылады. «а» және «в» бойынша ұпай мен таңдауларының саны жоғары болса, онда өмірге, адамдарға, өзіне деген құнды қарым-қатынасты қалайтындығын білдірсе, «б» және «г» жауаптарының жоғарылығы өмірге,

адамдарға, өзіне деген құнды қарым- қатынасты қаламайтындығын білдіреді.

Адамгершілік тәрбиесі төмендегі жағдаймен анықталады: «а» және «в» мәтелдерінің мазмұнымен келісушілік жоғары және «б», «г» мәтелдерімен келісушілік төмен болса, олардың адамгершілік қасиеттерінің төмендегенін көрсетеді. Бұл әдісте қысқартылған нұсқалар қолданыла береді. Бұл жағдайда оқушыларға не «а» және «б» - дағы мәтелдер немесе «в» және «г»- дағы мәтелдер беріледі.

Әдістеме № 6 Жасөспірімдерге арналған сауалнама

Құрметті дос

Біздің анкетамызды толтыруыңызды сұраймын. Әр сұраққа мүмкін деген жауаптар варианты берілген. Сұрақты ынтамен оқып, егер келіссеңіз жауапты дөңгелектеп қоршап қойыңыз, егер келіспесеңіз өз пікіріңізді білдіріңіз. Пікіріңізді білдіргеніңізге рахмет айтамыз!

1. Сіз қалай ойлайсыз, қай жастан бастап адамға құқықтық білім беру қажет?

1. төменгі сыныптан
2. орта сыныптан
3. жоғары сыныптан
4. өз жауабыңыз

2. Сіз қалай ойлайсыз, заңдар туралы біліміңіз жеткілікті ме?

1. иә
2. жоқ
3. жауап беруге қиналамын

3. Өзіңіз оқитын құқыққа қатысты газет және журналдардың аттарын атап жазыңыз?

1. газеттер:
2. журналдар:

4. Сабақ өту барысында құқыққа байланысты қосымша материалдарды өзбетіңізше ізденесіз бе?

1. жан-жақты ізденемін

2. тек сол берілген тапсырмамен шектелемін
3. мүлдем ізденбеймін
5. Жас өспірімдердің арасындағы қылмысты азайту үшін не қажет депойлайсыз?
  1. құқықтық білімді жетілдіру
  2. заңдарды күшейту
  3. белгілі бір іспен айланысу қажет
  4. құқықтық мәдениетін көтеру
  6. Егер заңды бұзуға тура келетін жағдай болса не істер едіңіз?
    1. заңды ешқашан бұзбас едім
    2. ойланбастан бұзар едім
    3. алдымен заңды көріп шығар едім
    4. өз жауабыңыз
  7. Құқық» деген не, оны қалай түсінесің, өз пікіріңді білдір?
    8. Мектептерінде «құқыққа» байланысты тәрбиелік іс-шаралар өткізіле ме?
      1. сыныпта ғана
      2. тек апталықта ғана
      3. мүлдем өтілмейді
    9. Не себептен жасөспірімдер заңды бұзады?
      1. Заңдарды білмегеннен
      2. Құқықтық мәдениетінің төмендігінен
      3. Өмір сүру дәрежесінің төмендігі
      4. Қызығушылық
    10. Елімізде қоғамның құқықтық өмірінен хабардар болу үшін, сіз қандай хабар көздерін пайдаланасыз?
      1. Радио, теледидар.
      2. газет және журнал
      3. жолдастарыммен әңгімелеске кезде
      4. мені қызықтырмайды
    11. Сіздің ойыңызша құқықтық мәдениетті қайдан байқауға болады?
      1. Білімінен
      2. мінез-құлық іс -әрекетінен

- 3.сенімінен
4.өз жауабыңыз
- 12.Құқық, заң тақырыбына байланысты қандай теледидар бағдарламаларынкөресіз, атап жазыңыз?
- 13.Әлеуметтік педагог пен өзіңізді мазалаған сұрақтармен сөйлестің бе?
- 14.Милицияға түскен кезің болды ма?
- 1.болған емес
  - 2.болды
  - 3.өз жауабыңыз
- 15.Кәмелетке толмағандар комиссиясының тізіміндесін бе?
- 1.иә
  - 2.жоқ
  - 3.өз жауабыңыз
- 16.Сен өзінді белсенді оқушылардың бірімін деп есептейсің бе?
- 1.өзімді белсенді оқушымын деп есептеймін
  - 2.олай деп санамаймын
  - 3.өзімде білмеймін
- 17.Жаман әдеттерге әуестенесің бе? (шылым шегу, арақ, нашакорлық)1.әуестенбеймін
- 2.кей-кезде ғана
  - 3.өз жауабың
- 18.Достарыңмен қарым-қатынасын қандай дәрежеде деп ойлайсың?
- 1.өте жақсы
  - 2.қарым-қатынасым орта денгейде
  - 3.тіл табыса алмаймын
- 19.Аты-жөні, тегі:
- 20.Толтырылған күні.

6.2 Жоғары сынып оқушыларының психологиялық дамуын диагностикалау

Әдістеме 1 Ақыл – ой дамуының мектептік тесті

Ақыл – ой дамуының мектептік тесті (АДМТ - ШТУР)
(Гуревич, Акимова, Борисова, Козлова, Логинова, Зархин)

Жасөспірім және жеткіншек жастағы оқушылардың ақыл-ой дамуын диагностикалауға арналған. 6 тапсырмалар жинағынан тұрады (субтест).

Әрбір субтестті орындау үшін уақыт шектеулі:

«Мағлұматтылық 1»- 8мин

«Мағлұматтылық 2»- 4мин

«Ұқсастық»-10мин

«Жүйелеу»-7мин

«Жинақтап қорыту»-8мин

«Сандық қатарлар»-7мин

Құрылымы: «Қазір сіздерге тапсырмалар беріледі, онда жалпы және әртүрлі қоршаған ортадағы болмыстар мен заттарды салыстырып, талқылауға Сіздердің меңгергендеріңізді анықтау үшін бағытталған. Бұл тапсырманың өзгешелігі сонда сізге сабақ үстінде орындауға тура келеді. Тапсырманы орындау үшін Сізге қаламсап пен жауап бетшесі қажет болады, оны мен таратамын. Сіздер әртүрлі тапсырмалар жинағын орындайтын боласыздар. Ең алдымен, әрбір тапсырмалар жинағына түсініктемелер беріледі және мысалдарда оның шешілу тәсілдері көрсетілген. әрбір тапсырма шектеулі, уақытқа қатаысты. Жұмыстың басталуы мен аяқталуы менің бұйрығыммен орындалады. Барлық тапсырмалар қатарлармен қатаң түрде шешіледі. Бір тапсырмамен ұзақ уақыт шұғылданбаңыз. Жұмысты тез және қатесіз орындауға тырысыңыз». Осыдан кейін зерттеуші жауап парағын таратады және графаларды толырады, мұнда оқушының аты-жөні, тәжірибенің өткізілетін күні, мекетп және сыныбы, зерттелуші қайда оқиды соның барлығы тіркеледі. Бағаналардың дұрыс толтырылғанын

қадағалап, зерттеуші оқушылардан қаламдарын бір жаққа қойып, оны мұқият тыңдауларын сұрайды. Содан кейін зерттеуші нұсқауларды оқып беріп, субтесттің 1-мысалдарын таратады. «Кімнің сұрағы бар» деп сұрайды. Тест алу жағдайы барлығына бірдей болуы үшін, зерттеушіге жауап берер алдында жай ғана сәйкестендірілген мәтінді оқып беруі керек. Осыдан кейін бетті айналдырып, тапсырманы орындай беруге рұқсат беріледі. Бірінші субтестке берілген уақыт аяқталғанда, экспериментші сыналатындардың жұмысын үзіп, қаламдарын қойғызып, өзі келесі субтест бойынша нұсқауларды оқи бастайды.

А формалы тапсырмалар жиынтығы.

№1 Тапсырмалар жиынтығының үлгілері мен олардың түсіндірмелері.

Тапсырмалар сұраулы сөйлемдерден құралған. Әр сөйлемде бір сөз жетіспей тұрады. Сендердің міндеттерің бес сөздің арасынан сол сөйлемді толықтыратын бір сөзді таңдай аласың. Содан соң, сұрақ-жауап парағында таңдап алынған сөздің қатарындағы әріпті сызу қажет.

Мысалы: Мағына жағынан жақын сөздер «биография» және ?

А) оқиға, б) ерлік, в) өмірді суреттеу, г) кітап, д) жазушы.

Мұндағы дұрыс жауап – «өмірді суреттеу» болады. Сондықтан да бұл сөз курсивпен белгіленіп тұр. Сұрақ – жауап парағында «мысал» сөзінің жанынан «в» әрпін сызу керек.

Келесі мысал: Теріс сөзіне қарама-қайшы сөз?

А) сәтсіз, б) қайшы, в) маңызды, г) кездейсоқ, д) оң.

Мұндағы дұрыс жауап «оң» сөзі болады. Сондықтан бұл сөз курсивпен белгіленіп, сұрақ-жауап парағында «д» әрпін сызу керек. Мысалдардағы дұрыс жауаптап курсивпен белгіленген.

№1-А тапсырмалар жиынтығы.

1.Адамның аты-жөнінің басты әріптерінің құрамасы қалай аталады?

А) вензель, б) аты-жөні, в) қолтаңба, г) индекс, д) анаграмма

2.кітаптың, дәрістің, баяндама мағыналарының қысқа түрде жазылуы,баяндалуы – бұл. ?

А)абзац, б) цитата, в(рубрика, г) үзінді, д) конспект

3.Табиғат пен қоғам жайлы түсініктер жүйесі?

А) арман, б) баға, в)элеуметанушылық, г) ой-өріс, д) иллюзия(жалған)

4.Адамгершілік дегеніміз бұл- ..?

А) қоғамдық, б) адами, в) іскерлік, г) агрессивті, д) елемеушілік

5.Жануарлар мен өсімдіктердің асыл тұқымдарын шығарумен айналысатынғылым...?

А) бионика, б)химия, в)селекция, г)ботаника, д) физиология

6.Мағыналары бір-біріне жақын сөздер «демократ және ...»? а)анархия, б) абсолютизм, в)халық билігі, г) әулиет, д)класстар

7.Адам өмірі мен қызметтерінің белгілі бір бөлігінқұрайтын заңдаржиынтығын ...?

А)резюлюция, б)қаулы, в) әдет, г)коджекс, д) жоба

8.«Екіжүзді»сөзінің антонимі болып ...?

А)шынайы, б)қарама-қайшы, в)жалған, г)сыпайы, д) табанды

9.егер таластың соңы екі жақтың келісімімен аяқталса, ондаол - ...?

А) келісімділік, б)қарым-қатынас, в)біріккендік, г) келіссөзділік, д) қарама-қайшылық

10.Айналадағыбарлықнәрсеғесалғырттықпенқараужәне оғанқызығушылықтың жоқтығын ... деп атаймыз?

А)рационалдылық,б)пассивтілік,в)сезгіштік,г)қарама-қайшылық,д)қаттылық

11.Терең және кең түрдегі білім, көп оқығандық деген сөздің мағынасы?

А) интеллигенттік, б) тәжірибелілік, в) эрудиция,
г) талант, д) өзімшілдік

12.Этика – бұл туралы ілім?

А) психика, б) мораль, в) табиғат, г) қоғам, д) өнер

13.«Идентивтік» сөзіне қарама-қарсы мағына болып?

А)ұқсас, б)жалғыз, в) сенім тудыраын, г) әртүрлі,
д)ештенеден хабары жоқ

14.Цивилизация -бұл?

А)формация, б) көнелік, в) өндіріс, г)мәдениет,
д)қарым-қатынас

15.Оппозиция – бұл?

А)қарама-қайшылық, б)келісімділік, в) ой, г) саясат,
д)шешім

16.Қоғам дамуына немқұрайды қарайтын адам, қалай аталады?

А)демократ, б)радикал в)консерватор, г) либерал,
д)анархист

17.Мына сөздердің қайсысы «приоритет» (бірдемені ең алғаш ойлап шығару, табу) сөзіне жақын келеді?

А) жаңалық ойлап табу, б)ой, в)таңдау, г)жүлделілік,
д) басқарушылық

18.Коалиция(жалпымақсатқажету үшін мемлекеттермен партиялар жасаған бірлігі) – дегеніміз?

А)бәсекелестік, б)саясат, в)қастасу, г)бөлінушілік,
д) бірігушілік.

19.«Альтруизм» сөзінің синонимін табыңыз?

А)адамсүйгіштік б)қарым-қатынас, в)сыпайыгершілік,
г)эгоизм, д)адамгершілік

20.Тәуекелділіктен босау наным құқықтың теңелуі – бұл ...?

А)заң, б)иммиграция, в)үндеу, г)әрекет,
д)эмансипация(азаматтардың құқықтарын теңеру).

№2 тапсырмалар жиынтығының үлгілері мен олардың түсіндірмелері

Кестенің сол жағында тұрғансөзге, берілген төрт сөздің ішінен, мағына жағынан жақын келетін, яғни синоним сөзді табу керек. Бір ғана сөзді таңдау керек. Содан соң, сұрақ-жауап парағындағыөзіңіздің таңдап алған сөздің қатарындағы әріпті сызу керек.

Мысалы: Ғасыр- а)тарих, б) жүз жылдық, в)оқиға, г)прогресс (ілгері даму).

Дұрыс жауап -«жүз жылдық», сол себептен, бұл сөз курсивпен белгіленіп тұр. Сұрақ –жауап парағында «мысалы» сөзінің жанынан «б» әрпін сызу керек.

Келесі мысал: Болжам- а) ауа-райы, б) хабарлама, в)күні бұрын айту, г)себеп

Бұл мысалдағы дұрыс жауап – «күні бұрын айту»- сөзі. сол себептен, бұл сөз курсивпен белгіленіп тұр. Сұрақ – жауап парағында «мысалы» сөзінің жанынан «в» әрпін сызу керек.

№2 –А тапсырмалар жиынтығы.

1.Прогрессивті – а) интеллектуалды, б)озат, в)шебер (епті), г)артта қалған(мешеу)

2.Күшін жою – а) қол қою, б)жою, в)хабарлау, г)кейінге қалдыру

3.Арман (мұрат)- а) қиял, б) келешек, в)даналық, г)мүлтіксіздік

4.Аргумент – а) дәлел, б)келісімділік, в)дау, г) сөз орамы

5.миф – а)көнелік, б) шығармашылық, в) аңыз, г) ғылым

6.құлықсыз – а)тұрақты, б)қиын, в) жағымсыз, г) өнегесіз

7.талдау (Анализ) – а)дерек, б)талдау, в)сын, г) іскерлік

8.Эталон – а)көшірме, б)қалып, в)негіз, г)үлгі

9.Сфералық (аймақтық)- а)сопақша, б) шар тәріздес, в)бос, г) көлемді

10.Әлеуметтік – а)жағымды, б) еркін, в)жоспарланған, г) қоғамдық

11.Гравитация(материалдарарасындағыөзараәсер)–
а)арту(жақындастыру), б) кері итеру,, в) салмақсыздық,
г) көтеру.

12.Аграрлық – а) жергілікті, б)шаруашылық, в)жер,
г) шаруа

13.экспорт – а) сату, б) шикізаттар, в) сыртқа шығару,
г) сауда

14.Қызықтырарлық (тиімділік) – а)қажетті, б)әсерлі,
в) шешуші, г)ерекше

15.радикалда – а) тұрғылықты, б)жауап, в)соңғы г)артта
калған

16.Негативті – а)сәтсіз, б)жалған, в)теріс г) абайсыз

17.мораль (Өнеге)- а) этика, б) даму в) қабілеттілік
г) құқық

18.модификациялау – а) жұмыс істеу, б)бақылау,
в) зерттеу, г)өзгерту

19.субъективті – а) қысқа, б)қоғамдық, в)жекешелік,
г) құпия

20.сентиментальдылық – а)ақындық, б)сезгіштік,
в)куанышты, г)оғаш

№3 тапсырмалар жиынтығының үлгілері мен олардың түсіндірмелері Сендерге үш сөз беріледі. Бірініш мен екінші сөздер арасында белгілі бір байланыс болады. Ал, үшіншімен өз қалауы бойынша таңдап алынған, қалған бес сөздер арасында сол секілді, ұқсас байланыс бар. Осы сөзді тауып алғаннан кейін, Сіздерге, сұрақ-жауап парағындағы дұрыс жауабыңыздың тұсындағы әріпті сызуыңыз керек.

Мысалы: Өлең : композитор = ұшақ : ?

А) әуежай, б)ұшу, В)құрастырушы) жанармай,
д)қырып-жоюшы

Дұрыс жауап – құрастырушы. Сол себепті, бұл сөз курсивпен белгіленген. Сұрақ-жауап парағында, «мысалы» сөзінің қатарында тұрған «в» әрпін сызу керек.

Келесі мысал: Жақсылық: жамандық = күн (жұмыс күні) : ? А) күн, б) түн в) апта г) сәрсенбі д) тәулік. Бұл жерде, дұрыс жауап - «түн» сөзі, сондықтан ол курсивпен белгіленіп тұр. Сұрақ-жауап парағында «б» әрпін сызу керек.

№ 3 – А Тапсырмалар жиынтығы

1. Етістік: жіктеу – зат есім: ?
а) өзгерту, б) құрау, в) қолдану г) септену, д) жазу
2. Фигура : үшбұрыш – заттың күйі : ?
А) сұйық, б) қозғалыс, в) температура, г) су, д) молекула
3. жылу : тіршілік әрекеті – оттегі : ?
а) газ, б) су, в) өсімдік, г) даму, д) дем алу (тыныс).
4. Раушан гүлі: гүл – капиталисттер : ?
А) қанау, б) шаруалар в) капиталисттер. Г) класс
д) фабрика
5. суық : ыстық – қозғалыс : ?
А) инерция, б) тыныштық, в) молекула, г) ауа
д) әрекеттесу
6. Қосылғыш: Қосынды сан – көбейткіштер : ?
7. А) қалдық б) бөлгіш, в) көбейтінді г) көбейту д) сан
7. сан есім: сан - етістік : ?
А) жүру б) қозғалыс, в) есімше, г) сөз таптары д) жіктеу
8. Өсімдік: сабақ – жасуша : ?
А) ядро, б) хромосома, в) ақуыз, г) фермен д) бөлу
9. Найзаға : жарық – тартылу құбылыс : ?
А) тас б) қозғалыс в) ауыртпалық күші г) салмақ д) жер
10. Өлең : поэзия - әңгіме : ?
А) кітап б) жазушы В) повесть г) сөйлем д) проза
11. Солтүстік : оңтүстік – жауын – шашын : ?
А) шөл, б) полюс, в) жаңбыр, г) құрғақшылық д) ауа райы
12. алғаш қоғамдық құрылыс: құлдық құрылыс – құлдық құрылыс : ?
А) социализм, б) капитализм, в) құл иеленушілер, г) мемлекет, д) феодализм
13. Таулар : биіктік – ауа рай : ?

А) рельеф, б) температура, в) табиғат, г) географиялық кеңістік, д) өсімдік

14. бастама : финиш (мәре) – алдыңғы сөз : ?

А) басы б) кіріспе в) шарықтау шегі г) әрекет д) соңы

15. Соғыс: өлім – жеке меншік : ?

А) феодалдар б) капитализм в) теңсіздік г) құлдар д) крепостнойлық шаруалар

16. диаметр : радиус – шеңбер : ?

А) доға, б) сегмент, в) кесінді, г) түзу, д) дөңгелек

17. Колумб : саяхатшы – жер сілкінісі : ?

А) тұңғыш ашушы, б) таулардың пайда болуы в) атқылау г) құрбандар д) табиғат құбылыстары

18. Қырықжапырақ : спора - қарағай : ?

19. А) бүршік, б) ине в) өсімдік, г) дән д) шырша

20. Атмосфералық қысымның төмендеуі: жауын-шашын – антициклон : ?

А) ашықкүн, б) боран, в) ауарайы, г) ылғалдылық, д) метеокызмет

21. 20. Құлиеленушілер : буржуа – құлдар : ?

а) құлиеленушілік құрылыс б) буржуазия в) құлиеленушілер г) жалдамалы жұмысшылар д) тұтқындар

21. Балға : қағу – генератор : ?

А) жалғау б) шығару, в) қосу, г) өзгерті д) жылыту

22. Тік төртбұрыш : жазықтық – куб : ?

А) кеңістік, б) қабырға, в) биіктік, г) үшбұрыш, д) бір жақ көрініс

23. Эпителий : ұлпа – қолқа : ?

А) жүрек, б) ішкі орган, в) артерия, г) вена, д) қан

24. Байлық : кедейлік – крепостнойлық бағынушылық : ?

А) крепостнойлық шаруалар, б) жеке бостандық, в) теңсіздік, г) жеке меншік, д) феодалдық құрылым

25. Роман : бөлім - өлең : ?

А (поэма, б) әуен, в) шумақ г) ырғақ д) жанр

№ 4 тапсырмалар жиынтығының үлгілері мен олардың түсіндірмелері.

Сендерге бес сөз берілген, соның ішінде төртеуіне бір мағына тән, ал бесінші сөздің мағынасы оған келмейді. Сендердің міндеттерің сол сөзді табу, арасында бір ғана сөз жарамсыз бола алады. Содан кейін, өзің таңдаған сөздің тұсындағы әріпті сызып таста.

Мысалы: а) тәрелке, б) кесе, в) үстел, г)табак, д) шәйнек.

Бірінші, екінші, төртінші және бесінші сөздер ыдысқа қатысты айтылып отыр, ал үшіншісі – жиһазға жатады. Сондықтан да ол курсивпен белгіленген. Сұрақ – жауап парағында, «мысалы» сөзінің қатарында тұрған

«в» әрпін сызу керек. Келесі мысал: а)жүру, б)секіру, в)билеу г)отыру, д)жүгіру

Төрт сөздің мағынасы іс-қимыл әрекетін білдіріп тұр, ал «отыру» сөзі – тыныштық қалпын суреттейді. Сондықтан да, «отыру» сөзі курсивпен белгіленіп тұр. Сұрақ – жауап парағында, «мысалы» сөзінің қатарында тұрған «г» әрпін сызу керек.

№ 4 –А Тапсырмалар жиынтығы.

1.а)қосымша, б)көмекші сөз, в) суффикс, г) жалғау, д)түбір.

2.а)түзу, б)ромб, в)тік төртбұрыш, г)төртбұрыш, д)үшбұрыш

3.а)параллель, б)карта, в)меридиан, г)экватор, д)полнос

4.а) очерк, б) роман, в) әңгіме, г)сюжет, д)повесть

5.а)құиеленуші, б)құл, в) шаруа, г)жұмысшы, д)ұста

6.а)үшбұрыш, б)кесінді, в)ұзындық, г)төртбұрыш, д)шенбер

7.а)пролог, б)шарықтау шегі, в)ақпарат, г)түйін, д)соңы (эпилог)

8.а)әдебиет, б)ғылым, в)сәулет өнері, г) сәулетшілік,
д)көркем өнер

9.а)қолқа, б) тамыр, в) жүрек, г)артерия. Д)капилляр

10.а)суреттеу, б)салыстыру, в)мінездеме, г)ертегі,
д)астарлы сөз

11.а)әсем көрініс, б) өрнек, в) икона, г) фреска, д)қалам

12.а)цитоплазма, б)тамақтану, в)өсу, г) тітіркенгіштік,
д)көбейгіштік

13.а)жаңбыр, б)қар, в)жауын – шашын, г) қырау,
д)бұршақ

14.а)жылдамдық, б) тербеліс, в) күш, г) салмақ,
д)тығыздылық

15.а) товар, б) қала, в)жәрменке, г) кәдімгі
шаруашылық, д) ақша

16.а)Куба, б)Жапония, в)Вьетнам, г)Ұлыбритания,
д)Исландия

17.а) мақал, б)өлең, в)поэма, г)әңгіме, д)повесть

18.а)барометр, б)желбаққыш (желдіңбағытын
анықтайтынаспап), в)термометр, г)компас, д) азимут

19.а)көмірқышқыл газ, б)жарық, в)су, г)крахмал,
д)хоролофил

20.а)ұзындық б)метр в)салмақ г) көлем, д)жылдамдық

№ 5 тапсырмалар жиынтығының үлгілері мен олардың түсіндірмелері Сендерге екі сөз берілген, екі сөзге ортақ байланысты табу керек. Екеуіне де тән ортақ байланысты табу керек. Екеуіне де тән ортақ, жақын мағынанытабуға тырысындар. Сұрақ –жауап парағында өз жауаптарыңды тапсырма номерінің жанына белгілеңдер.

Мысал: Шырша –қарағай

Дұрыс жауап – «шыршалы ағаштар». Бұл сөздерді «мысал» келтірілгенсөйлем тұсына жазу керек.

Келесі мысал: Жаңбыр – бұршақ.

Дұрысжауап – «жауын-шашын» болады, осы сөзді сұрақ-жауап парағындағы тапсырманың тұсына жазу керек.

№ 5 –А Тапсырмалар жиынтығы.

1. Азия – Африка
2. Ботаника, зоология
3. Феодализм, капитализм
4. Ертегі – аңыз
5. газ – сұйық
6. жүрек – артерия
7. Копенгаген – Манагуа
8. атом – молекула
9. майлар – ақуыздар
10. ғылым – өнер
11. табандылық – ерлік
12. ампер – вольт
13. канал – плотина
14. өрнек – икона
15. күнгірт – жауын-шашын
16. қосынды- көбейтінді
17. жеткізу – суреттеу
18. классицизм – реализм
19. цунами – дауыл

№ 6 тапсырмалар жиынтығының үлгілері мен олардың түсіндірмелері

Белгілі бір тәртіп бойынша құрастырылған сандардың тізбегін ұсынамыз. Сендердің міндеттерің – белгіленген қатардың жалғасы ретінде келетін санды табу. Әрбір қатар белгілі бір ережелерге сай құрастырылған.

Кейбір тапсырмаларда, сендер, қатарларды құру ережелерін іздегенде, бөлу, көбейту және басқа да амалдарды қолдануға тура келеді. Жауаптарға сәйкес келетін сандарды сызып тастау керек.

Мысалдар: 2 4 6 8 ....

Берілген тізбектегі әрбір сан алдыңғы сандардан 2 -ге үлкен. Сондықтан да, келесі сан болатындай 10 деп жазу керек. Сұрақ парағының үлгі көрсетілген жерінде «1» және «0» санын да жазып қою керек. Келесі мысалдар; 9 7 10 8

11 9 12 ... Бұл қатарда 1 саны алынып 3 саны қосылады. Келесі сан 10-ға тең болуы керек. Оны орналастыру үшін, тапсырма сандарының жанына «1» және «0» сандарын көрсетеміз.

Тапсырмалар жиынтығы

№							
1.	6	9	12	15	18	21	...
2.	9	1	7	1	5	1	...
3.	2	3	5	6	8	9	...
4.	10	12	9	11	8	10	...
5.	1	3	6	8	16	18	...
6.	3	4	6	9	13	18	...
7.	15	13	16	12	17	11	...
8.	1	2	4	8	16	32	...
9.	1	2	5	10	17	26	...
10.	1	4	9	16	25	36	...
11.	1	2	6	15	31	56	...
12.	31	24	18	13	9	6	...
13.	174	171	57	54	18	15	...
14.	54	19	18	14	6	9	...
15.	301	294	49	44	11	8	...

1. Тест нәтижелерін сандық өңдеу:

1 Әрбір тапсырмалардың жеке (№5-тен басқасы) дұрыс тапсырған тапсырмалардың саны есебімен шығарылады.

2 №5 тапсырманың нәтижесі сапасына байланысты 2,1, және 0 ұпайымен бағаланады. 2 ұпайдың бағасын жалпылаған кестеде берілген дұрыс жауаптан алады. кестеде көрсетілгендей кең ауқымды категориялық қорытынды 1 ұпаймен бағаланады. 0 деген бағаны дұрыс емес жауаптарға қояды.

3 Жалпы тест алудағы жеке көрсеткіштер барлық тапсырмаларды шешудің нәтижесінде алынған ұпайлардың саны болып табылады.

4 Сыналған топтар арасындасалыстырулар болған жағдайда, онда әрбір тапсырманың топтық көрсеткіштері

ретінде орташа арифметикалық және модальдық мағыналары қызмет етуі мүмкін.

5Тест нәтижелерін сапалы талдау (жеке және топта) және аса күрделі типологиялық байланыстар төмендегідей бағытта жүргізіледі:

А. №3 – ші тапсырманы алғанда білінеді: а) Тесттегі қисынды байланыстардың ең жеңіл және ең қиын түрлері: түр-жақ, сылтау-салдар, бөлік-толық, қарама-қайшылық, функционалды байланыстар, б) қисынды байланыстар кұрудағы әдеттегі қателер, в) тест мазмұнының аса меңгерілген және толық меңгерілмегенжақтары (әдебиет, тарих, математика, физика, биология) және мектеп тәртібінің циклі (жалпы –гуманитарлық, қарапайым – ғылыми, физика-математикалық).

Б. №4 тапсырмада қарастырылады: а)қандай мазмұнды тапсырма жақсы орындалады, қай тапсырма нашар, қандай тапсырма түрі – нақты немесе абстрактілі түсініктермен дұрыс орындалмайды, қателіктерге көп жол береді. В. №5 тапсырманы алғанда шығады. А) жай қорытындыға мінездеме (нақты түрде, түрлеріне байланысты, катергориялық белгілері бойынша), б) қате түрі және қандай түсініктеме (абстрактілі немесе нақтылы), сонымен қатар, қандай тапсырмаларда олар қалай болады.

Дұрыс жауаптар

№1 №2 №3 №4 №61б 1б 1г 1б 1,24

2д 2б 2а 2а 2,3 3в 3г 3д 3б 3,114б 4а 4г 4г 4,7 5в 5в 5б
5а 5,366в 6г 6в 6в 6,247г 7б 7б 7в 7,188а 8г 8а 8б 8,649а 9б
9в 9в 9,37

10б 10г 10д 10г 10,49

11в 11а 11г 11д 11,92

12б 12в 12д 12а 12,4

13г 13в 13б 13в 13,5

14г 14б 14д 14б 14,2

15а 15а 15в 15г 15,4

16в 16в 16а 16в17г 17а 17д 17а18д 18г 18г 18д19а 19в
19а 19г20д 20б 20г 20б21б
22а23в24в25в

5 субтесттің жауабы:

5 субтесттің нәтижесін жалпыламалау сапасына қарай 2 ұпай, 1 ұпай және 0 ұпаймен бағалайды. Нәтижені өңдеу үшін төмендегі кестені пайдалануға болады:

А Формасы

№ 2 ұпай 1 ұпай 0 ұпай

1Өлемнің бөліктері Материктер, континенттер Елдер, климат, экватор

Биология: тірі табиғат туралы ғылым Ғылым, пән Табиғат

2жалпы құрылыс; құрылыс; әлеуметтік-экономикалық формация қоғам, даму деңгейлері Кластар, тарих, буржуазия

3Ауызша халық шығармашылығы Әдебиет данышпандық, творчество Аңыз, ойлап шығарылған, аңыз, миф

4заттың агрегаттық күйі; заттың күйі Зат, күйі Химия, физика 6 қан айналым органдары; қан айналымы Ішкі мүшелер Биология, тамырлар, анатомия, дене бөліктері

7Астаналар Қалалар Елдер, аралдар

8заттың бөлшектенген бөліктері; заттың құрамы; заттың құрама бөліктеріБөлшектер, зат

Жасуша құрамы

9Органикалық заттар

Зат құрамы, зат Дәрумендер, көмірсулар

10Мәдениет Творчество әдеп, білім, ағарту

11мінездің жағымды жақтары Мінез жақтары, сапасы Күш, ерлік

12 өлшеуіштің электр бөліктері

Өлшем бірлігі, электр тогі, ток, физикалық өлшем Бірлік, прибор

13судың жасанды түрде орнатылуы; суды орнату
Құрылыс, су айнасы, суқоймасы Су, құрылыс

14көркем өнер; көркем өнер туындысы
Өнер, творчество, Көркем сурет, бейнелеу, фрески,
шіркеу

15 атмосфералық құбылыстар; ауа райы құбылыстары
Климат Циклон, табиғат, жаңбыр

16математикалық әрекеттер нәтижесі
математикалық әрекеттер, сандармен әрекеттер,
операциялар Математика,есеп шығару

17әдеби әдістер

Іңгімелеу әдістері Творчество, әңгіме

18өнердегі бағыт; көркем стиль Әдеби бағыт әдебиет,
тұжырымдау

19 Сұрапыл апат Апат Қирау

Барлық субтесттер бойынша алынған ұпай сандарының қосындысы тесттің орындалысының жеке көрсеткіші болып табылады.

2.Нәтижені сапалық өңдеу

1 және 2 субтесттің топтық анализі оқушылардың екі ақпараттық сфераны қамтуы бойынша мәліметтену деңгейін ашып көрсетеді. Екі субтест бойынша ұпайлар саны қосылып, процентке айналдырылады, төмендегі кестені қолдануға болады:

ұпай %	ұпай %	ұпай %	ұпай %	ұпай %	ұпай %	ұпай %	ұпай %				
27,5	17	42,5	23	57,5	29	72,5	35	87,5			
6	15	12	30	18	45	24	60	30	75	36	90
7	17,5	13	32,5	9	47,5	25	62,5	31	77,5	37	92,5
8	20	14	35	20	50	26	65	32	80	38	95
9	22,5	15	37,5	21	52,5	27	67,5	33	82,5	39	97,5
10	25	16	40	22	55	28	70	34	85	40	100

3 «Ұқсастықтар» және 4 «Жүйелеу» субтесттерінің сапалық жағынан анализі келесідей жүреді: пәндер бойынша дұрыс жауаптардың санын есепке алады:

Математика, физика (% пен); тарих, қоғамтану (% пен); Биология (% пен); География (% пен); 6 субтест бойынша шешілген тапсырмалар саны.

Бұл мәліметтер мына мағынаны білдіреді:

Жалпы ұпай – зерттеу іріктемелері бойынша максималді, минималді және ораша мәндерді салыстыруды;

Ой – өрісі – зерттеу іріктемелері бойынша максималді, минималді және ораша мәндерді салыстыруды;

Пәндер бойынша проценттер – бір-бірінің арақатынасын (не артық, ал не төмен). Бұл мәліметтер тек қай пәндер бойынша білімділіктері жоғары екенін ғана талдап қоймай, қай пәндер бойынша қосымша дайындалу керек екендігінің көрсеткіші де бола алады.

Шешілген – математика бойынша іс жүзінде білімін пайдалана білу.

Зерттеу нәтижелерін толтыру жөніндегі хаттама

	Жалпы саны			%		
	10 сынып	11 сынып	барлығы	10 сынып	11 сынып	барлығы
барлығы						
тексерілген балалар						
өтесәтті орындағандар						
сәтті орындағандар						
орташа орындағандар						
орташадан төмен орындағандар						
төменгі деңгейде орындағандар						

Әдістеме №2. М.Кун мен Т. Мак-Партландтың тест бойынша жауаптарының парағы

Төменде Сізге нөмірленген 10 сызық ұсынылады. «Мен кімін?» деген сұраққа 10 рет өз жауаптарыңызды беруіңізді сұраймыз. 10 түрлі жауаптарды жазыңыз. Тез жазыңыз, Сізге 12 минут уақыт беріледі.

Мен кімін? Мен қандаймын?

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
7. _____
8. _____
9. _____
10. _____

Өз жауаптарыңыздарды оқыңыздар. Маңыздылығы бойынша жауаптарды белгілеңіз. Ол үшін 1-ден 7-ге дейін баға қойып шығыңыз. Осы баға маңыздылық белгісін білдіреді. «1» бағасы ең кіші баға, «7» бағасы ең үлкен баға. Сіздің жауабыңыз 1-мен 7 балға дейінгі аралықта болуы мүмкін, яғни 2, 3, 4, 5, 6.

Өндеуден кейін оқушылардың этникалық, жыныстық, жас ерекшелік және тағы басқа өзін-өзі бағалауларының орташа рангтік номері есептелінеді. Нұсқау бойынша балаларға жауаптар бланкі беріледі.

Әдістеме №3. «Жақсы ниеттілікті диагностикалау» әдістемесі

Мақсат: жақсы ниеттілік деңгейін анықтау.

Нұсқау: «Сауалнаманың пікірлер жұптарын зейін қойып оқыңдар. Егер сіз жұптағы қандай да бір пікір дұрыс және өзіңіз бен басқа адамдар жайлы сіздің ойыңызға сәйкес келеді деп есептесеңіз, онда жауаптар парағында ұсынылған өлшем белгіні пайдаланып өзіңіздің пайымдауыңызбен келісу дәрежеңізді белгілеңіз.

Егер сізде қандай да бір сұрақтар туса, оларды тесті орындаудан бұрын қойып, жауап алыңыз».

Тест:

1. Дұрыс пікірді таңдаңыз

- 1.Адам көбіне басқа адамдарға сенімді бола алады.
- 2.Басқаға сену қауіпсіз емес, себебі ол оны өз мақсаттарында қолдануы мүмкін.

2. Дұрыс пікірді таңдаңыз

- 1.Адамдар бірін-бірі ренжіткеннен гөрі, бір-біріне көмектеседі.
- 2.Қазіргі кезде, толық сенуге болатын адам табыла қоярма екен.

3. Дұрыс пікірді таңдаңыз

- 1.Адам басқалар үшін жұмыс істейтін жағдай, қауіпке толы.
- 2.Достар мен қызметкерлер қауіпсіздіктің ең жақсы кепілі болып табылады.

4. Дұрыс пікірді таңдаңыз

1.Басқаларға сенім қазіргі кезде өмір сүрудің негізі.

2.Басқаларға сену жағымсыздық іздеумен тең.

5. Дұрыс пікірді таңдаңыз

1.Егер танысыңыз қарыз сұраса, оған бермеудің солын тапқан дұрыс.

2.Басқаға біздің өміріміздің ең жақсы жақтарының бірін құруға көмектесу.

6. Дұрыс пікірді таңдаңыз

1.«Келісім ақшадан қымбат» - қазірде ең жақсы ереже.

2.Қазіргі кезде өз іс әрекетіндегі табандылығына тәуелсіз бәріне қауіп қатеркөрсетуге ұмтылу керек..

7. Дұрыс пікірді таңдаңыз

1.Өзіңнен аттап өту мүмкін емес.

2.Жігер бар жерде нәтижеде бар.

8. Дұрыс пікірді таңдаңыз

1.Іскерлік қатынаста достыққа орын жоқ.

2.Іскерлік қатынастардың негізгі функциясы басқаға көмектесу мүмкіндігінде.

Нәтижелерді өңдеу:

Кіліт: Басқа адамдарға аккөңілділікті білдіретін таңдаулар: 1А, 2А, 3В, 4А,5В, 6А, 7В, 8В.

Сыналушылардың жауаптары кілітпен сәйкес келгенде ол 1 балға, сәйкес келмеген жағдайда 0 балға бағаланады.

Талдау:

2 бал және одан аз – басқа адамдарға аккөңілді болуының төмен көрсеткіші;

3-5 бал – басқа адамдарға аккөңілді болуының орташа көрсеткіші;

6 бал және одан жоғары – басқа адамдарға аккөңілді болуының жоғары көрсеткіші.

Әдістеме №4. «Эмпатия деңгейін зерттеу» тесті

Мақсаты: оқушылардың эмпатияға жанашу, қайғысын бөлісу қабілеттілігін анықтау.

Нұсқау: «тест сұрақтарына «білмеймін», «жоқ, ешқашан», «кейде», «анда-санда», «жиі», «ылғи» және «иә, әрқашан» сөздермен жауап беріңдер.

№	Тұжырымдар	Білмей-мін	жоқ, ешқашан	кейде	анда - санда	жиі	ылғи	иә
1.	Маған атақты адамдардың биографиясын сипаттайтын кітаптарға қарағанда, саяхаттар мен госын оқиғалы кітаптар ұнайды							
2.	Ата-анасының ерекшеқамқорлығыересек балалардың наразылығын гудырады							

3.	Мен баска адамдардың табыстарымен сәтсіздіктерінің себептері туралы ойланам.							
4.	Барлық әуендік бағдарламалардың ішінен заманауи музыка туралы хабарларды ұнатам.							
5.	Науқастың шәлкес мінезімен әрекетіне ол жылдар бойына созылса да шыдау керек.							
6.	Науқас адамға сөзбен де көмектесуге болады							
7.	Екі адамның арасындағы жанжалға басқаның араласуының қажеті жоқ.							
8.	Егде жастағы адамдар әдетте себепсіз ренжігіш келеді.							
9.	Мен көңілсіз әнгімелерді естіген кезде, көзіме өзінен өзі жас келеді.							
	Маған менің ата-анамның күйіп-пысканы немесе ашуланғаны әсер етеді.							

Менезіме айтылған сынға немқұрайды қараймын.							
Маған пейзажды суреттерден көрі портреттерді қараған көбірек ұнайды.							
Ата-анамдікі дұрыс болмаса да, мен ылғи кешіремін.							
Егерадам жамандық жасаса оны жазалау керек.							
Адамдардың өміріндегі драммалық оқиғалар туралы оқығанда, оның бәрі өзімменен болып жатқандай сезінемін.							
Ата-аналар өз балаларына әділеттілікпен қарайды.							
Жанжалдасып жатқан балаларды немесе ересектерді көргенде, мен араласамын.							
Мен ата-анамның жаман көңіл-күйіне қарамаймын.							
Мен басқа істерімді қоя гүрып жануарлардың							

іс-әрекетін бақылай аламын.							
Кітаптар мен фильмдер көңілібос адамдарды ғана жылатады.							
Мен танымайтын адамдардың бет әлпетіменіс-әрекетін бақылағанды ұнатамын.							
Балалық шағымда мен үйіме мысықтар мен иттерді алып келетінмін.							
Барлық адамдар негізсіз ызалы.							
Сырт адамға қарағанда, оның өмірі қалай болатынын дәл гапқым келеді.							
Балалық шағымда менен жасыкішілер менің артымнан қалмайтын.							
Бір жері ауыратын жануарды көрген кезде, мен оған бірденмен көмектескім келеді.							

Адамның шағымын зейін қойып тыңдасаң, ол жеңілденіп қалады.							
Көшеоқиғасын көргенде, тезірек қасынан өтіп кетуге тырысамын.							
Жасыкіші балаларғаменің қандайбіріс немесе ермек ұсынғаным ұнайды.							
Өз иелерінің көңіл-күйін жануарлардың сезіну қабілетін адамдар асыра бағалайды.							
Жанжалды жағдайдан адам өз бетінше шығуыкерек.							
Егер бала жыласа, оның өзіндік себептері бар.							
Жастар қарттардың гілектерінде, қыңыр талабында орындауықажет.							
Менөз кластастарымның мінез-құлқы жайлы ойланам.							
Панасыз жануарларды ұстап жою керек.							

Мен танымайтын адамдардың бет әлпетімен іс-әрекетін бақылағанды ұнатамын.							
Егер достарым менімен жеке бастарының мәселелерін галқылай бастаса, мен әңгімені басқа тақырыпқа аударуға тырысамын.							

Нәтижелерді өңдеу:

білмеймін – 0,
 жоқ, ешқашан – 1,
 кейде – 2,
 жиі – 3,
 әрқашан – 4,
 иә, әрқаша-5

Талдау: нәтижелерді санар алдында ашықтық дәрежесін тексеру керек. Егер оқушы № 3, 9, 11, 13, 28, 36 сұрақтарға «білмеймін» деген жауаппен, сондай-ақ 11, 13, 15, 27 сұрақтарға «иә, әрқашан» деп жауап берсе онда бұл респонденттің жақсы жағынан көрінгісі келіп ашық болғысы келмегендігін.

Тестілеу нәтижелеріне, берілген пайымдаулардың барлығы бойынша респондент 3 тен көп емес шынайы емес жауап берсе сенуге болады. Егерде шынайы емес жауаптар 4 болса, онда зерттеудің объективтілігіне күмәндану керек, ал 5 болған жағдайда жұмысты бос жасалған деп есептеуіңізге болады.

Енді , 5, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 32 пунктеріне берілген барлық балдарды қосып шығындар.

Эмпатиялықтың өте жоғары деңгейі (82-90 бал) Жоғары деңгей (63-81 бал)

Қалыпты деңгей (37-62 бал) Төмен деңгей (12-36 бал)

Эмпатиялықтың өте төмен деңгейі (11 және одан төмен бал)

Әдістеме №5. Кәсіп таңдауға дайындықты диагностикалау

Мақсаты: оқушылардың кәсіп таңдауға деген дайындық деңгейін анықтау.

Нұсқау: Келесі тұжырымдарға өзіңіздің келісетіндігіңізді немесе келіспейтіндігіңізді білдіріңіз.

<i>Тұжырым</i>	<i>Иә</i>	<i>Жоқ</i>
1. Сіз болашақ кәсібіңізді сенімді түрде таңдап қойдыңыз.		
2. Таңдаудың негізгі себебі – материалдық мүдделер.		
3. Таңдалған кәсіпте Сізді ең алдымен еңбек процесі қызықтырады.		
4. Сіз кәсіби оқу орнын достарыңыз сол жерге оқуға баратын болғандықтан таңдадыңыз.		
5. Сіз оқу орнын үйге жақын болғандықтан таңдадыңыз.		
6. Егер таңдаған кәсібіңізге қол жеткізе алмаған жағдайда, Сізде запаста басқа таңдаулар бар...		
7. Сіз болашақ кәсібіңізге байланысты мерзімдік басылымдарды оқисыз.		
8. Таңдаған кәсібіңіздегі теріс көрсеткіштер сізге белгілі.		
9. Кім болып емес, қалай жұмыс істегеніңіз маңызды.		
10. Сіз кәсіп таңдауда асықпаған жөн, алдымен аттестат алу керек деп есептейсіз.		
11. Болашақ кәсібіңіздің ігеруге қажетті қандай қасиеттердің бойыңызда жетіспейтіндігін білесіз.		
12. Сіз кәсіп маңызды қасиеттерді дамытумен шұғылданасыз.		

13. Денсаулықтың кәсіп таңдауға әсер етпейтіндігімен келісесіз бе?		
14. Мұғалімдерсіздің таңдаған болашақ кәсібіңізді қолдайды.		
15. Сіз болашақ кәсібіңіздің жағымсыз жақтарын білесіз.		
16. Болашақ кәсібіңізге жақын іс-әрекетте өз күшіңізді сынап көрдіңіз.		
17. Сіз кәсіп таңдау жайында дәрігерден кеңес алдыңыз.		
18. Кәсіп таңдаудағы басты нәрсе – кәсіби жоғары оқу орнына түсу мүмкіндігі.		
19. Сіз таңдалған оқу орнына түсудің шарттары жайында білесіз.		
20. Сіз таңдалған кәсіп бойынша жұмысқа орналасу мүмкіндіктері жайында білесіз.		
21. Туыстарыңыздың жұмысқа орналасуыңызға жәрдемдесетініне сенімдісіз.		
22. Сіз таңдаған кәсіп иелерінің табыстық мүмкіндіктері жайында білесіз.		
23. Егер таңдаған оқу орнына түсе алмасаңыз, тағы даталпынып көретін боласыз.		
24. Кәсіпті дұрыс таңдау үшін сіздің «қалаймын» деген сөзіңіз жеткілікті.		

Нәтижелерді өңдеу:

1. «Иә» және «Жоқ» жауаптарының саны есептеледі.
2. Оқушылардың кәсіп таңдауға дайындық деңгейі келесі шкала бойынша бағаланады:
  - 0-6 балл – дайын болмау;**
  - 7-12 балл – төмен дайындық;**
  - 13-18 балл – орташа дайындық;**
  - 19-24 – жоғары дайындық.**

Өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтар:

1. Жоғары сынып оқушысы тұлғасының тұтас дамуы дегеніміз не?

2. Жоғары сынып оқушысы тұлғасының тұтас дамуын диагностикалау кезінде кешенді тұғырды қалай қолдануға болады?

3. Жоғарысыныпоқушысыныңрухани-адамгершілік тәрбиелілігінің мотивациялық компонентін қалай сипаттайтын едіңіз?

4. Жоғары сынып оқушысының рухани-адамгершілік тәрбиелілігінің мінез-құлық компонентін қалай сипаттайтын едіңіз?

5. Жоғарысыныпоқушысыныңрухани-адамгершілік тәрбиелілігі компоненттерінің өзара әсері қалай жүзеге асырылады?

6. Жоғарысыныпоқушысыныңрухани-адамгершілік тәрбиелілігі компоненттерінің өзара байланысы дегеніміз не?

7. Жоғары сынып оқушысының рухани-адамгершілік тәрбиелілігінің барлық компоненттерінің өзара байланысты дамуын қалай түсінесіз?

8. Жоғары сынып оқушысының рухани-адамгершілік тәрбиелілігінің мәнінқалай түсінесіз?

9. Жоғары сынып оқушысының тұтас дамуының компоненттерін сипаттаңыз.

10. Жоғарысыныпоқушысыныңрухани-адамгершілік тәрбиелілігінің деңгейлері, өлшемдері мен көрсеткіштері қандай?

11. Жоғарысыныпоқушысыныңрухани-адамгершілік тәрбиелілігіндиагностикалаудың қандай әдістерін білесіз?

12. Жоғары сынып оқушысының психологиялық дайындығы қандай?

13. Жоғары сынып оқушысының психофизикалық дайындығын қалай түсінесіз?

14. Жоғары сынып оқушысының интеллектуалды дамуын диагностикалаудың қандай психологиялық-педагогикалық әдістерін тізіп, сипаттай аласыз?

ГЛОССАРИЙ

1.Тест – нәтижелері бойынша зерттелушінің білімі, іскерлігі және дағдысы анықталатын стандартты тапсырма.

2.Психологиялық диагноз (грекше- анықтау)- психолог жұмысының соңғы қорытындысы, тұлғаның жеке психологиялық ерекшеліктерін анықтауға бағытталған

3.Аппараттық тесттер- бұл әдістер типі, алынған мәліметтерді тіркеу немесе зерттеу жүргізу үшін арнайы құралдарды қолдануды талап етеді

4.Тестік батарея- тестік тапсырмалардың топтық жиыны (субтестер), яғни бір психодиагностикалық әдіске біріктірілген және психологиялық құрылымның әртүрлі жағдайын өлшеуге бағытталған тестің түрі

5.Вербальды тесттер- тапсырма материалы вербальды түрде берілсе, яғни сөздік формадағы әдістер типі

6.Интеллект – ол саналы әрекет ету, өнімді ойлауға, өмірлік жағдайларды жақсы шеше алуға жоғары қабілеттілік

7.Интеллект тестті- интеллект – бұл тұлғаның интегралданған көрінісі, ол барлық психикалық функциялардың активизациясында, процесстерде (ойлау, ес, қиял) көрінеді, бұл қоршаған дүниені тануды қамтамасыз етеді

8.Топтық тесттер- зерттелушілер тобын бір уақытта зерттеуге арналған әдістер типі

9.Тесттің валидтілігі бағалауға арналған сапаны (қасиет, қабілет, мінездеме және т.б.) қандай өлшемде өлшейтінін көрсетеді

10.Тұлға диагностикасы – темперамент, мінез, когнитивті күш, мотивтер, қызығушылық пен басқа да психикалық сапалар туралы мәлімет алуға бағытталған диагностика

11.Психотерапия – адамның психикасына тигізетін ықпалдар мен іс шараларжүйесі, психологиялық көмектің бір түрі, сондай-ақ медициналық және практикалық психологияның сәйкес проблемаларын зерттейтін саласы.

12.Әдіс – нақты міндетті шешуге бағынышты, ақиқатты тәжірибеде немесе теориялық менгеру операцияларының, салыстырмалы түрде бір текті тәсілдердің жиынтығы.

13.Бақылау – зерттелінген құбылыстың ерекшеліктерін сипаттайтын таңдамалы бірліктердің (көрсеткіштердің, белгілердің) тіркеудің негізінде зерттелінген объектіні мақсатты, жүйелі қабылдау.

14.Психоанализ – Клиенттің қарсыласуы мен ассоциациялары арқылы психологиялық зақымдайтын факторды сезіну арқылы жүйке дау-дамайын шешу әдісі.

15.Психологиялық кеңес беру – клиенттің жеке өмірінде кәсіби іс- әрекетінде, оқуында және басқа да жағдайларда кездескен психологиялық проблемаларын түсіндірудегі психологиялық көмектің бір түрі.

16.Іскерлік – қатаң түрде берілген алгоритмдер мен ережелер бойынша орындалатын нақты әрекеттерден тұратын аяқталған әрекет.

17.Тренинг – іскерлік пен дағдыларды жетілдіруге арналған сабақ, жаттығу.

18.Дағды – тұрақты жаттығулар жолымен автоматтандырылған бұлшық ет әрекеттері.

19.Глоссарий – түсініктер мен терминдердің түсіндірме сөздігі.

20.Түсінік – қайсыбір зат жайлы (құбылыс, күй) қисынды берілген жалпы ұғым.

21.Термин – арнайы, ғылыми немесе кәсіби түсінікті белгілеуге қабылданған сөз немесе сөз тіркесі.

22.Клиент – психологтан психологиялық көмекті алатын адам.

23.Тезис – қайсыбір идеяны немесе лекцияның, баяндаманың, шығарманың негізгі ойларының бірін қысқаша баяндайтын ереже.

24.Категория – шынайы өмір құбылыстарының жалпы қасиеттері мен байланыстарын көрсететін ғылыми түсінік.

25.Иерархия – тұтас нәрсе бөлігінің жоғарыдан төмен ретте орналасуы.

26.Ұжымдық тренинг – студенттермен социумда жүргізілетін алдын ала құрастырылып, бекітілген сценарий

бойынша ұымдастырылған белсенді аудиториялық сабақтар(пікір-талас, рөлдік ойын, дөңгелек стол, іскерлік ойын, сұрақ-жауап т.б.). Ұжымдық тренинг телекоммуникация көмегімен немесе құрастырылған әдіспен байланыстырыла да жүргізіледі.

27.Электронды тестілеу – (бақылау тестілеу) - оқу кестесіне сәйкес немесе компьютердің көмегімен бір немесе екі модуль бойынша өзіндік жазу режимінде жүргізілетін білімді ағымда бақылау процедурасы.

28.Бланк тесттері - мәтіндермен, суреттермен, сызбалармен және т.с.с әр түрлі формаларға негізделген психологиялық тесттер. Бұл, мысалы, сауалнамалар, анкеталар, кестелер және т.б.

29.Психодиагностикалық әдістердің сыртқы валидтілігі - психодиагностикалық зерттеуге ұшыраған адамның мінез-құлқымен байланысты сыртқы белгілерге, методиканың өзіне тәуелсіз, осы методиканы қолдану арқылы жүргізілген психодиагностика нәтижелерінің сәйкестігі.

Егер методика, мысалы, адамның мінез ерекшеліктерін бағалау үшін қолданылса және оның сырттай байқалатын мінез-құлықтары тестілеу нәтижелерімен сәйкес келсе, әдістеме сырттан жарамды немесе валидті деп саналады.

30.Психодиагностикалық әдістердің ішкі валидтілігі - методиканың өзінде қолданылатын, бағаланатын психологиялық қасиеттің анықтамасына осы методиканың көмегімен алынған көрсеткіштердің сәйкестігі.

31.Психодиагностикалық әдістердің валидтілігі - алынған нәтижелердің осы методиканың көмегімен мақсатқа сәйкес келуі. «Валидтілік» сөзі «құндылық», «пайдалылық» дегенді білдіреді.

32.Верификация (тексеру) - сөзбе-сөз «дұрыстығын тексеру», бір нәрсеге деген сенімділік, шындық. Ғылыми ұғымдарды тексеру кезінде бұл берілген ұғымның ауқымы мен мазмұнына кіретін құбылыстардың шынымен бар екендігін және осы ұғымның анықтамасына сәйкес келетіндігін дәлелдеуді білдіреді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика. М, 2003.
2. Бодалев В.В, Столин А.Н. Общая психодиагностика М., 2004.
3. Анастаси А. Психологическое тестирование в 2-х т., - М., 2005
- 4.Общая психодиагностика /Под.ред. А.А.Бодалев, В.В.Столина – М.,
5. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика – Спб, 2003.
6. Қосымша әдебиеттер
7. Романенко-Бовакова Н.А.Основные направления работы практического психолога. – Алматы, 2006
8. Абрамова Г.С. Практическая психология. – М., Академический проект, 2005
9. Ануфриев А.Ф.Психологический диагноз: система основных понятий. – М., 1995.
10. Гуревич К.М. Что такое психологическая диагностика? – М., 1995
11. Дружинин В.Н. Психодиагностика общих способностей. – Спб, 1999
12. Основы психодиагностики (А.Г.Шмелев ред.) – Ростов-на-Дону, 1996
13. Психодиагностика, коррекция и развитие личности. М., 1998
14. Психологическая диагностика: проблемы и исследования. М., 1981
15. Рубинштейн С.Я. Экспериментальные методики патопсихологии и опыт применения их в клинике. – М., 1970
16. Психологические тесты. Лист. М., 1996

**Нұрғалиева Ұлмекен
Ахметова Айгүл
Гарбер Алена
Байбекова Мадина**

**ТҰЛҒАНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИАГНОСТИКАСЫ**

Оқу құралы

ISBN 978-601-361-287-4

Басылуға 08.02.2022 қол қойылды.

Пішіні 60x84 1/16.

Көлемі 20,7 б.т.

Таралымы 500 дана.

Тапсырыс № 1022

ЖШС "ЛАНТАР BOOKS"

Тел.: +7 702 251 02 17

e-mail: lantar2018@mail.ru